

12+

ISSN 0207-642 X

ЙЫЛДЫЗ

№2 (242) 2018 МАРТ – АПРЕЛЬ

КЪЫРЫМ ДЖУМХУРИЕТИ
МИЛЛЕТЛЕРАРА МУНАСЕБЕТЛЕР
ВЕ СЮРГЮН ОЛУНГЪАН ГРАЖДАНЛААРНЫНЪ ИШЛЕРИ
БОЮНДЖА ДЕВЛАЕТ КОМИТЕТИНИНЪ ИЧТИМАЙИ-СИЯСИЙ,
ЭДЕБИЙ-БЕДИЙИЙ МЕДЖМУАСЫ

Йылдыз

МЕДЖМУАСЫ

№2 (242) 2018 март – апрель

«Йылдыз» 1976 с. чыкъып башлады

Къырымтатар тилинде эки айда бир кере нешир этиле

Баш муаррир

Дилявер ОСМАНОВ

Муарририет эйети:

Аблязиз ВЕЛИЕВ

Ремзи ИЛЪЯСОВ

Айдер ИСМАИЛОВ

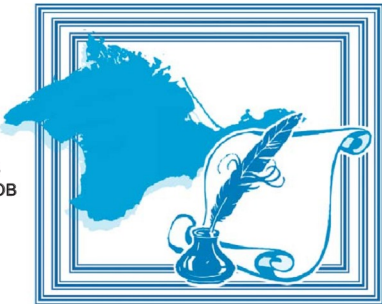
Шевкет МУСТАФАЕВ

Сейран СУЛЕЙМАНОВ

Урие ЭДЕМОВА

Шевкет ЮНУСОВ

Гульнара ЯГЪЯЕВА

«ЙЫЛДЫЗ» меджмуасынынъ муарририети

МУНДЕРИДЖЕ

Муаррир минбери

Дилявер ОСМАН. Матбуатымыз ве эчки-кӱой алышверишчилери.....	4
---	---

Назм

Иса АБДУРАМАН. Ватанынъны хатырла!	
<i>Шакир Селимининъ «Сени унутмагъан Ватанынъ олсун»</i>	
<i>серлевалы шиирини окуп</i>	6
Шерьян АЛИ. Озюне аян	8
Омюр манасы	9
Чокъракъ сонети	9
Нузет УМЕРОВ. «Къара денъиз ялысында...»	10
Къуш-къая	11
«Бу эбедий дюньямызнынъ...»	11
Альяна ОСМАНОВА. Бульбильден хабер...»	12
«Къызларда джыйын бугунъ...»	13
Риза ЮСУФ. Баба асрети.....	14
Абляиз ВЕЛИЕВ. Миллетимнинъ эвлятларына.....	17
«Не гузель севмек ве севильмек...»	17
Сервер БЕКИРОВ. Къырымны асырлар яшатмакъ ичюн!	18
Айше КОКИЕВА. Ватан ашкъы	19
Наджие АМЕТОВА. Айванлар насыл ашайлар	20
Мен истейим	21
Коктен тоше тамчылар	21
Ресуль ХАЛИЛОВ. Аналарымызгъа	22
Къыскъа шиирлер	23
Дилявер ОСМАН. Добруджадан бир сес келе.....	24
Сейран СУЛЕЙМАН. Къадынларгъа багъышлав	25
Эльмара МУСТАФА. Шаир адеми.....	26

Несир

Урие ЭДЕМОВА. Ана алгъышы. Икяе	27
Тангом меним. Икяе	34
Эйи кунълерни беклемектелер. Романдан парча	40

Здебий такъвим

Исмаил КЕРИМ. Махульдюр исарлары. Икяе.....	50
Айше КОКИЕВА. Отуз секизинджи йылнынъ несили	60
Сейран СУЛЕЙМАН. Миллет къайгысынен	
ёгъурилгъан сатырлар	66
«Ач козюньни, котер башынъ, джетер артыкъ бу юкью!»	
Шаир Мемет Нузетнинъ 130 йылыгъы мунасебетинен	68

Мемет НУЗЕТ. Койлюнинь шаны.....	71
Къарт кызынынъ тюшюнджелери.....	72
Нияль ХАЙРЕДИНОВА-НУЗЕТОВА. Инсаннынъ такъдири бойле экен.....	74
Сафуре КАДЖАМЕТОВА. Лугъат, дерслик ве бала шиирлерини яраткъан оджа. Сейран Усеиновнынъ 80 йыллыгы мунасебетинен.....	81
Диявер Осман. Тильшынас, оджа, эдебиятчы Сейран Усеинов 80 яшында.....	85
Лугъатларнынъ бабасы.....	86
Сейран УСЕИНОВ. Баарь кельсин!.....	86
Юрюнъиз, балалар!.....	87
Мавы козьлю Мавиле.....	87
Къырымтатарларнынъ сымалары (XX-нджи асырыннь башы).....	88

Хатырлавлар

Якъуб КЕРИМ. Авдет (Китаптан парчалар)	92
Сейяре МЕДЖИТОВА. Шефтали тереги	105

Окъуйджылар иджадындан

Назым КЕРИЧЛИ. Къаргъалар.....	110
Кукуккъуш.....	111
Ким бай?.....	111
Джанлы макъат.....	112

Диаспора аятындан

Ашыкъ Мурат ДЖОШКЪУН. Къырым дестаны.....	113
Айырма	115
Салия МЕНДУ. Тилегимиз	116
Огей аналыкъ	117

Субет

Гульнара УСЕИНОВА. Гоньюльде шиирлер чокърагы.....	118
---	-----

Китап рафларынынъызга

Альяна Османова. Чечеклер алеминде	123
Ирина Пинтя. Золотое кольцо	123
П. Я. Чепурина. Орнаментальное шитье Крыма	124
Э.А.Къуртмуллаев, А.Ислямов. Татар тилининъ грамматикасы	124
Эмир Усеин Чалбаш. Крылья вырастают в небе.....	125
М. Ю. Лермонтов. Заманымызнынъ къараманы.....	125
А. М. Эмирова. Актуальные проблемы крымскотатарской филологии.....	126
Идрис Асанин. Азиз халкъыма	126
Бакый Газиев. Халкъ шаири Эшмырза	127
А. М. Горький. Икяелер	127

Дилявер ОСМАЧ

Матбуатымыз ве эчки-кьой алышверишчилери

Исмаил Гаспринскийнынъ "Терджиман"ы 2018 сенеси озюнинъ 135- йыллыгыны кьайд этти. Къырымтатар земаневий журналистикасы, эдебияты, маарифи, миллий сиясетине темель олгъан бойле кыйметли мирас, бугунъ атта девлет туткъан базы халкъларда биле олмагъан. Гаспринскийнынъ фаалиетине кыймет кескенлер арасында олгъан маджар шаркъшынасы Герман Вамбери "Бойле инсаннен эр бир мемлекет гьурурлана билир эди", Номан Челебиджихан "Терджиман" мазлум ве джалиль халкъ ичюн гьаелер оджагьы олды", джемаат эрбабы, эдебиятшынас Джамал Валиди "Терджиман" кьоджаман инглиз нешири "Таймс"тан биле бинь кере тесирчен эди", деген эдилер.

Бугунъ дюньяда олгъан къырымтатар неширлери ичюн "Терджиман" буюк бир темель

ве аркъадыр. Теэссюф ки, сонъки 3-4 йылда къырымтатар матбуаты, телевидениеси, радио ве интернет васталары арасында пейда олгъан ара эп теренлешмекте. Умумен алгъанда, бугунъ дюньяда олгъан информатсион дженкте оларнынъ бир къысымы бир тарафта, даа бир къысымы дигер тарафта. Яни, эр бир нешир анги бир девлетте чыкъкъанына коре, шу девлетте укюм сюрген шараитке уйгунлашып ишини девам этмеге меджбур.

Теэссюф ки, къырымтатар неширлери бугунъ Къырым этрафында олгъан вазиятининъ, белли бир дереджеде, къурбанлары олып къалдылар. Амма истеймизми ёкъмы, бойле вазият къырымтатар матбуат васталарынынъ озьара рекъабетине де кетирди. Бу рекъабет сагъламмы ёкъмы, о насылдыр манипуляцияларнен, яни айын-оюнларнен багълымы ёкъмы,

эр кес озю анылагынына коре пай пичедир.

Кеченлерде бир урьметли миллий арекет ветераны исе кырымтатар девлетчилиги меселеси чезильмегенинин кыбаатыны зиялыларга ташлады. "Япылган ишлерге козь юммак мумкюн дегиль, бала багычалары, мектеплер кырула, ёллар япыла, амма бу бала багычалары миллий дегиль, 15 мектеп - бу недир? Бизни акылаган ферман чыкыарылды, девлетчилигимизни талап этмеймиз, бу меселеде зиялыларымыз кыбаатлы, олар бу меселени ичте котермейлер!", деди о элемнен. Бу ватандашымызнен бир шейде разы олмамак мумкюн дегиль. Керчектен де халкыны кыйгырган инсанлар кыйда ёк олып кеткен? Не вакыткыадже эр бир яшаган еримизде зарур олган меселелерни аль этмеге фурсат догыганда индемейип, четтен сейир этип тураджакмыз? Арекет этип оламаса кы вазият эскиджесине кылабереджек. Эскиден ойле эди, давранмаса кы, яны

шарайтте де ойле оладжак. Озь заманында И. Гаспринский кыарарыны биллип арекет эткендир, амма кыарарыны кыачырсань башкыадже нетидже де ола билир. Бунынь земаневий матбуатымызнен багылы мисали де бар.

Март айынын орталарында бир телеканалда эки белли инсан арасында олган субет вакытында бириси "Эчки берсенъ - кый алырсынъ", деген аталар сёзюни кетирип бугуньки куньде насыл давранмак кереклигини исбатлайджак олды гыалиба, амма... Озюнин бир тинтильген тавугы да олмаган, бу сёзлерни айткан эриф, эчки дегиль эки кырымтатар неширининь мустакыйль статусларыны берип, даа догырусы ёк этип, кый дегиль, атта бир домуз кыылына да наиль олмагыныны яызджыларымыз, джемаатымыз пек яхшы биле. Иште, кыарарыны бильмеген бойле алышверишчи молакьамларга "Шашкыан папий кыйрукытан далар", деген аталар сёзюни хатырлатмак та ерлидир.

«Йылдыз» меджмуасы эдебият конкурсыны илян эте

«Йылдыз» меджмуасы 2018 сенеси Несир, Шиирет номинациялары боюнджа авескярлар арасында эдебият конкурсыны илян эте. Конкурста яшына бакьмадан, эр кес иштирак эте биле.

Эсерлер «Конкурскы» язысынен Акьмесджит ш., Вернадский проспекти, 155-нджи эв, кв.3 (индекс 295007) адресине я да Yildiz1976s@mail.ru электрон мензильге ёлланылмалы.

Эсерлер эвель ич бир ерде нешир этильмеген алда, кырымтатар тилинде олмасы шарттыр.

Иса
АБДУРАМАЧИ

ЮНЕСКОның қарарына бинаэн 21 март куню Халкъара шириет кунюдир.

1999 сенесинден итибарен эр йыл къайд этильген шу кунге багышлап шаирлеримизниң шиирлерини окъуйджыларымызга такъдим этемиз.

ВАТАНЫНЪНЫ ХАТЫРЛА!

**Шакир Селимниң «Сени унутмагъан Ватаның олсун»
серлевалы шиирини окъуп**

Инсан олып догъгансынъ сен, инсан сютин эмгенсинъ.
Бар акъылынъ, анъ, фикиринъ, зенгин тилинъ, гурь сесинъ.
Аллах берген эписини,
Берген такъат, сабыр да.
Гонъюль толмай, кимер вакъыт чыкъасынъ сен сынъырдан.
Зульмет богъса, кетеркенсинъ бакъмай артынъ, алдыња,
Санъа къучакъ керип тургъан

Ватанынъны хатырла!

Арзунъ пек чокъ,
 Сен истейсинъ юксельмеге, учмагъа.
 Нидже асыр гизли тургъан бинъ бир сырны ачмагъа.
 Бунинъ ичюн сияланып терен, кучлю бильгинен,
 Максат таба ынтыласынъ, тиреп балакъ, тиреп енъ.
 Ёл алсанъ да еди къатлы кокнинъ сонъки къатына,
 Сени Ерде беклеяткъан
 Ватанынъны хатырла!

Яшайышта терсликлер чокъ – уякъоймай лаф, субет.
 Шадлыкъ олгъан ерге, эйат, ашыкъа гъам, къасевет.
 Кимдир эльнен огге кете, четке чыкъа башкъасы.
 Акъыллы зат талда ердѳ, зырзоп «атнынъ къашкъасы».
 Нурсыз кунъде кейф чатсанъ сен, чалгъы алып къатынъа,
 Башы гъамлы, кейфи бозукъ
 Ватанынъны хатырла!

Омюр, турмуш не экенин ис этмеге истесенъ,
 Юксекиктен джошуп тургъан деньизге бакъ дикъкъатнен.
 Эр бир несне, арекет, иш, биль, эсапкъа алына.
 Енгиль, пусюр шейлер сѳзсюз быракъыла ялыгъа.
 Кунюнъ ичюн ишлей олсанъ мешрикъта я батыда,
 Мугъаяракъ даргъын къалгъан
 Ватанынъны хатырла!

Первасызлыкъ бель букюре, баш эгдире, агълата.
 Раатсызлыкъ омюрдеки дат-лезетни анълата.
 Чокъ языкъ ки, инсан заты пек кеч сезе хатасын.
 Къабаатлай ана, баба, догъмыш агъа, татасын...
 Джойгъанынъчюн тиль, дининъни, юрегинъ пек агъырса,
 Сенден умют узалмагъан
 Ватанынъны хатырла!

Этрафынъда шимди не чокъ?
 Яхшы бакъсанъ, коресинъ,
 Не япмагъа билалмайсынъ,
 Башынъ эгип юресинъ.
 Тарих шаат, бу аятта кечип кете эр бир шей.
 Бугунъ сыджакъ сезген адам ярын титрей – пек ушюй.
 Акъсыз джеза дерт-элемин тѳке олсанъ сатыргъа,
 Гъает сезгир, мераметли
 Ватанынъны хатырла!

Биз Ватансыз киммиз, немиз?
Быралккымы, оксюзми?
Бизчюн алем буюк бошлукъ –
Темельсизми, коксюзми?
Даим, эр анъ севмелимиз, севмелимиз биз оны!
Эр бир ерде сезмелимиз, сезмелимиз биз оны!
О – екаяне.
О анадыр кьоркьаккьа, эм батыргьа.
Бар дюньяньны унутсань да,
Оны мытлакъ хатырла!

11.01.2013 с.
Акьмесджит.

Шерьян АМ

Озюне аян

Сен шиир язам, яратам деме,
Шиирге де рух берген Аллах.
Иляхий шиир – эбедий эмель,
Иляхий шиир юректен ала!

Я, шиир нурмы, муджизевий нур,
Я, шиир сырмы, айретке шаян?
Шиир аньланмаз, шиир дуюлур,
Шиир нелиги Озюне аян!..

25.05.2004.

Омюр манасы

Омюр манасыны яз деп, къалемге
Чокъ уком этменъиз, этменъиз тазыйыкъ.
Инсан сагъ экенде сыгъмаз алемге,
Вефат эткенден сонъ, о – къыска чызыкъ.

Эр кес озъ чызыгъын тарта кендиси,
Бирев борнен чыза, бири комюрнен.
Аджизлер корьсин деп, даа кимиси
Озъ чызыгъын чеке бир къалем нурнен!..

20.01.2003.

Чокъракъ сонети

Къаялар артында къаялар ерлешкен,
Джапларда ешилик, отлай къой-къозу.
Тильсиз табиятнынъ шырын тиль къызы –
Чокъракънынъ эпкини дагъ-ташны тешкен.

Кучъ-къувет береми бу джошкъун чокъракъкъа,
Къарт джеviz тереги кенъ къучакъ ачып?
Буллюр сув этрафкъа инджилер сачып,
Аджеба не ичюн, не ерге ашыкъа?

Ойларгъа далам мен чокъракъкъа бакъкъанда,
Бу буллюр кузьпode кенъ дагълар корюне.
Инсангъа хош келе шырылдап акъкъанда.

Гуль, ляле багъышлай о баргъан ерине,
Аят дамарына кире къан олып.
Эй, шаир, чокъракътан орьнек ал шииринье!

Нугзет УМЕРОВ

* * *

Къара денъиз ялысында
Аркъасын зорукълап,
Бинь асырлар
Ята Аюв
Башын сувгъа сакълап.

Юкълай,
Ве тюшюнде коре.
Къатып къалгъан Аюв –
Без бузлар
Къаплап алгъан
Къара денъиз боюн.

Юксек, кунешли далгъалар
Чапалар ян-яна,
Лякин язнынь
Чёль къокъусы
Ич етмей бурнуна.

Далгъа
Панджасын кытыкълай,
Кокюсине ура –
Уян Аюв, уян Аюв,
Уян, деп ялвара.

Уянтма Аювны денъиз!
Бея къопар турса.
Тузлу сувунь
Ичип тоймаз
Эгер о уянса.

КЪУШ-КЪЯ

Учып кеттилер турналар,
 Сусты сонъки макъам,
 Мен козь юммай
 Къушкъаягъа –
 Бакъам,
 Бакъам,
 Бакъам.

Терен дере къучагында
 Сувукъ сувлар акъа.
 Манъа да безмей
 Къушкъая –
 Бакъа,
 Бакъа,
 Бакъа...

Баты бетке къона кунеш
 Ал фесини такъып.
 Ич безмеймиз биз экимиз
 Бир-бирмизге бакъып!

* * *

Бу эбедий дюньямызнынъ
 Табиаты бойле:
 Вакъыт келе – адам догъа,
 Вакъыт келе – оле.

Ирип биткен чыракъдай
 Омюри аз адам...
 Акъып тюше козяшдай
 Курре янагындан...

Альяна ОСМАЧОВА

Бульбульден хабер

Ойле дюльбер сайрайсынъ,
Бульбуль достум теректе.
Сырларыньны айтасынъ,
Юрегим индемекте.

Озь нагъменьни йырлай бер,
Йырынъ – дженнетнинъ сеси.
Оны эшитсем – етер,
Санки ярнынъ нефеси.

Достум, дюльбер сесинънен,
Яремни эслеттирдинъ.
О ич чыкъмай эсимден,
Гузель хабер кетирдинъ.

Джилъвеленип айтасынъмы,
Яремнинъ севгисини.
Ёкъса текрарлайсынъмы,
Яремнинъ авесини.

Йырла, достум, йырлай бер,
Севиндир озь сесинънен.
Аньладым, тазе хабер,
Кетирдинъ сен яремден.

Бульбуль, сырларынь пек чокъ,
Уфакъ къушчыкъ олсанъ да.
Ярны корьмек чарем ёкъ,
Ондан хабер алсам да.

* * *

Къызларда джыйын бугунь,
Бирер-бирер топлаштыкъ.
Джыйынты олмай эр кунь,
Рух котермек анылаштыкъ.

Къаве пишире Эсма,
Нияр софра доната,
Фильджан азырлай Фатма,
Сонъ къавени даркъата.

Оюн, кулькю ве къуванч,
Севинелер яш къызлар,
Огъланларда бар ишанч,
Тез-тез къошулды олар.

Чынь, манелер айталар,
Севинч, шамата, кулькю.
Джыйында танышалар,
Бу урф-адет бизимки.

Урф-адетлер унутылмаз,
Яшлармызда корейик,
Аят ёкъ хатырасыз!
Оны яхшы билейик.

23.02.2018.

Риза Юсуф

Баба асрети

Бахтның омюри кыска ола,
Деп айтканлар деделер.
Дженк башланган – бабам, дайым
Аскерликке кеткенлер.

Дженктен алдын миллетимиз
Татлы-мабет яшаган.
Бабалармыз айлесини
Ябанлардан асраган.

Бабам мени яшлыгымда
Кокке атып ойнаган.
Юкламагъа ятканымда
Масалларнен юклаткан.

Иштен кельсе акышамлары
Эвде куванч кайнаган.
Кьолум-кьомшу, сой-сопымыз
Бизге бакып сукланган.

Дженкке кеткен бабалармыз
Анда кьурбан олганлар.
Юртта кьалган кьартны-яшны
Иджретликке алганлар.

Сюргюнликте аналармыз
Балаларны осьтюрген.

Къара хабер алсалар да
Сабыр сорап, беклеген.

Яшлыгымда анам иле
Чокъ бекледим бабамны.
Оксюз къалып, козь яшымман
Комъдим азий анамны.

Даиларым, тизелерим
Бу дюньядан кеттилер.
Сав къалгъаны Ватаным деп,
Асрет олып юрдилер.

Сюргюнликнинъ куню битти,
Ярым асыр бекледик.
Ватаным деп, юрткъа къайттыкъ.
Кене зорлукъ биз чектик.

Аллах берген омюр иле
Бугунъ юрта яшайман.
Ватаным, деп, ольгенлерге
Дуа, Йасин окъуйман.

Куню келип, Къарасувгъа
Атландым мен бармагъа
Койдешимиз Амед къарттан
Бир къач хабер алмагъа.

«Бабанъа сен пек ошайсынъ,
Биле эдим Юсуфны.
Украина девлетинде
Коръдим онынъ къабрини».

Ниет эттим къыдырмагъа,
Бабам къабрин тапмагъа.
Барып, корип, мезарында
Дертлеримни айтмагъа.

Не де олса, куню келип,
Узакъ ёлгъа мен чыкътым.
Украина койлеринден
Керек койни къыдырдым.

Сорай-сорай, сораштырып,
Керек койни мен таптым.
Бир кишини токтаттым да
Мезарлыкны сорадым.

«Мында дегиль, башкъа ерде.
Кой къатындан кетерсиз.
Отлар оськен юкселикте
Мезарлыкны корерсиз».

Ярым саат юрер, юрмез,
Мезарлыкны мен таптым.
Бу къардашлык мезарлыгы
Олганыны аныладым.

Чешит миллет аскерлери
Бир мезарга комюльген.
Ваня, Алим, Ашот, Шамиль
Бу ерлерде джан берген.

«Рядовой Юсуф Ильясов»
Деп язылган, мен корьдим.
Бабам, – дедим, тиз чёктим де
Ойгъа далып отурдым.

Ватаным деп, къурбан кетинь,
Халкынь исе къувдылар.
Иджретликте миллетиньни
Йылан даин бувдылар.

Аллах берген омюр иле
Риза огьлунь сав къалды.
Юрта догъган торунынья
Сенинь адынь берильди.

Чокь отурдым юрек ташып,
Сонъра дуа окьудым.
Яткъан еринь дженнет олсун,
Деп, Кыырымгъа мен къайттым.

Аблязиз БЕЛИМОВ

Миллетимнинъ эвлятларына

Бири-биринъизни тенкъид этинъиз,
Амма самимий олунъ эпинъиз.
Бири-биринъизге атманъыз таякъ,
Шай япылса, пекинир негиз.

Саткъын, душман, деген сёзлерни
Ич айтманъыз халкъкъа нисбетен.
Шай да бизни акъаретлейлер,
Ерли, ерсиз, эр вакъыт ботен.

Къолны къолгъа берейик достлар,
Халкънынъ бирлигине ишлейик.
Ким де, къайда яхшы иш япса
Онъа бизлер сагъ ол, дост! – дейик.

Бундан семерели иш ёкътыр, билинъ,
Тек одыр миллетни бирлештиреджек.
Бизге бакъып сукълансын дюнья,
Иште, шай бизимки олур келеджек.

* * *

Не гузель севмек ве севильмек,
Ондан да буюк бахт олурмы?
Янынъда эр вакъыт садыкъ дост,
Олып да, алса о гонълюнъни.

Ашыкъ ве машукъа иште шай,
Севгининъ шарабын ичелер.
Севгиге олурмы ич тоймакъ,
Пек къыскъа олгъанда геджелер?

Къырымны асырлар яшатмакъ ичюн!

Куньлерим липильдеп, кечти де кетти.
Оларнынъ сайысы къартлыккъа етти.
Хатырлап кечкенде хатырам зорлай,
Бош кеткен вакъытны эслетип, хорлай.

Биревлер бутюн кунь салланып юре –
Хаятта, бойледже, кейфини сюре.
Ташламай о бугунь чиркин адетин –
Башкъаджа тапамай омюр лезетин.

Эр ишнинъ чареси тапылмакъ керек,
Эр бир иш муддетте япылмакъ керек.
Чалышкъыр халкъымда тенбеллер сийрек.
Миллетнинъ акъылы ғаает бир зийрек,

Бу гузель Къырымым, темелимдир, деп,
Бойле бир Ватанчюн борджунъны одеп,
Бу фаний дюньяда намынъны къалдыр,
Къырымдан олгъанынъ ишлернен къандыр.

Эр инсан миллетин тюшюнип юрьсин,
Энъ зарур макъсадны айдынлап турсын.
Миллетни эбедий яшатмакъ агъыр –
Келеджек несильни бугуньден къайгъыр!

Айше КӨКЧЕВА

Ватан ашкыы

Бу аяткы ихтиятле аткъанда адым,
Раббимизден хош ягъмурлар истедик эр дем.
Ашкънен янган диль тенине къадалды тикен,
Яра ала даа сызлай, санманъыз биткен...

Ягъмур ягды бутюн юртнынъ омюр багына,
Къарыштырып козьяшларгъа ягъмур тамчысын.
Гонъюль тѣзмей, нурланганда кемал чагында,
Ёлгъа чыкты эльге алып кечмиш къамчысын...

Юреклерни якты о дем Ватан къайгысы,
Тильде дестан олды о дем узакъ ялылар.
Билир эдик тильге урьмет, эдждат сайгысын,
Юрт багына тѣшей эдик ешилъ халылар.

Зумрют кокте акъ булутлар пемпедай акып,
Узакълашты къарараракъ, бизлерден иракъ.
Юджем сачкъан ильванлардан купелер такып,
Бахыт бизден гонъюль узди, кыдырып дуракъ.

Улу эдждат бу сарп ёлда кыдыраракъ из,
Ант этилер «Ешилъ джурткъа шавле серпмеге»,
«Элякете махкъом олган миллет дердимиз», – дие
Ильни кері дѣндик гульзар этмеге.

Келеджек къутлу оладжакъ! Миллий тефеккюр
Эренге эш олган ёлны къувмакъ зорунда.
Ягъмур ягъа ине санчип, откюр пек откюр,
Ватан ашкын генч несильге къуймакъ огрунда...

Наджие АМЕТОВА

Айванлар насыл ашайлар

Алим азбарға чыкты,
Козю сығырға тюшти.
Сығыр ахырда яшай,
Отларны кевшеп ашай.

Четте тура чал хораз,
Гъалиба о токъ бираз.
Чубар тавукъ чапкъалай,
Сепильген емни чокъучлай.

Эчки кирген багъчаға,
Тирельген о алмаға.
Къабупыны сыдыра,
Лезетли аш кыдыра.

Бостанға тюшкен тавшан.
Сыралар арасындан,
Къулакълары корюне:
О, хавучны кемире.

Мына насыл ашайлар,
Чешит-тюрю айванлар.
Алимчик сют кетирди,
Мышычыкъ оны ичти.

Мен истейим

– Мен истейим! – деди Шаип
Кельди гуллер янына.
Кьопкъасындан сув тѣкип,
Эти ярдым анасына.

Сонъ безди ве чапып барды,
Бабасынынъ алдына.
– Мен истейим! – деп тез алды,
О, дюенни кьолуна.

Гудюрдеген сеслер кельди,
Бирден бакъты семагъа.
Кокте о, учакъны коръди,
Эль котерди авагъа.

– Тохтанъ, – деди, – мен истейим
Сизнен бирге бармагъа,
Сѣз берем мен, анайым,
Юксеклерге учмагъа.

Коктен тюше тамчылар

Тып, тып, такъ, такъ – сес келе,
Коктен тюше тамчылар.
Балачыкълар сескене,
Пенджеренден бакълар.
Ягъмур ягъа – токътамай.
Гольчиклер пейда ола.
Бир кимсе эвден чыкъмай.
Чюнки ёллар сув тола.
Багъчагъа кеткен балалар
Чызмаларын киелер.
Эллерине балабан
Бир шемсие алалар.

Ресуль ХАМИЛОВ

Аналарымызга

Ода

Манъа омюр багъышладынь,
Аятымны нагъышладынь,
Бешигимнинъ баш уджунда
Гедже-кунъдюз юкъламадынь.

Анам – джаным, къаным, козюм,
Акъыкъаттыр айткъан сёзюнь.
Эмиздирген акъ сютюньни
Элял эйле, Анам, озюнь!

Санъа севгим дагъдан ашты,
Синемде атеш туташты,
Санъа олгъан севгим, Анам,
Деньиз киби къайнап ташты.

Анам, санъа тоялмадым,
Огютинъни унутмадым,
Кулер юзюнь, айткъан сёзюнь
Чин къальбимден чыкъартмадым.

Анам – джаным, къаным, козюм,
Акъыкъаттыр айткъан сёзюнь.
Эмиздирген акъ сютюньни
Элял эйле, Анам, озюнь!

* * *

Зейтюн козьлериньде йылдыз парылдай,
Кимде бар бойле къаш, бойле козь!
Юзю онынъ дерсинъ, санки толу ай,
Пери кызларыны анъдыра «Наргозы».

* * *

Къарасувны яраштыргъан дёрт кошеси,
Кошесини яраштыра юрт нешэси.
Чифте телли сазымнынъ назик сеси –
Не де серин юртумызнынъ ель нефеси.

* * *

Дагда, чёльде, чайырларда кезер яш чобан,
Эгри киймиш къалпагыны, Бейим Одаман.
Ыргъагыны фырландырып, дагълардан тюшер,
Бугунъ дюгон, достларынен бир оюн тёшер!

Дилавер ОСМАҢ

Добруджадан бир сес келе...

Добруджадан бир сес келе, сынъырлардан кечип,
Шу Кырымгъа етип келе, тарихларны сечип.
Бу сес асыларнынъ сеси, татарнынъ акъ сёзю,
Бир вакъытта дюнья туткъан, татарлыккынъ озю.

Талгын, талгын давуш иле, сырларынъны ачып,
Добруджада не бар сёйле, юрткъа нурлар сачып.
Добруджанынъ татар халкъы – чонъгарман* – кене дерми?
Я да Кырымгъа ах, чекип, Истанбулгъа кетерми?

Татар бешигинде оськен, янъы несиллер бармы?
Татарлыккынъ эп күтеджек йигит, кызлар догармы?
Ана тильнинъ къадрин бильген, байракъ котерген бармы?
Кунъ догъъанда, ай къонъанда эзанлар янъгырармы?

Кырымдан тютеп чыкъкъан атеш Добруджада янамы?
Эски адетлерни миллет, кок байраккынъ анъамы?
Дюньяларны дёрт айлангъан, татар несиль къувгандыр,
Добруджанынъ дёрт тарафын татар сарып алгандыр.

Улькюсаллар, Ниязийлер, Добруджанынъ юзю,
Шеит кеткен Неджип Фазыл, Кырымда къалды козю.
Ич сёнмеген Добруджада татарнынъ оджагъы,
Эгильмеген шу топракъта миллетнинъ санджагъы.

...Добруджадан бир сес келе, татарлыккынъ арай,
Ешилъ юрткъа етип келе, джевап бер Хансарай...

* Чонъгар – Кырым шималинде кырымтатар кою

*Добруджа – тахминен XVII–XVIII асыларда кырымтатарлар иджретликке кетип яшагъан, Романия ве Булгъаристан сынъырында ерлешкен топраклар

Сейран СУЛЕЙМАЧ

Къадынларгъа багъышлав

Къадын эли айландыра сейярени,
Къайсы эркек севмез ана ве ярени?
Керек дегиль къадын ичюн къурбан чалмакъ,
Етер эфкъар баскъанда гонъюни алмакъ.

Назик эндам, къара къашлар, эля козьлер,
Эльден къачырмайыкъ бу байлыкны бизлер.
Гъафлет къалсакъ душман бизни къаргъар, юзьлер,
Алып къачар татар къызын, къалмаз излер.

Йылда бир кере ола мевсим-и баарь,
Баарьни баарь эткен – къадын ве къызлар.
Кимге далфес яраша, кимге фырланта,
Кими пайнозю юре, кимде – къоранта.

Эскиден къалгъан адет – эллерин опымек,
Эки шей мукъаддестир – къадын ве отъмек.
Алемдеки эйилик – къадыннынъ иши,
Къадын-къызлар олмаса, нишлер эр киши?!

Ташый юрек астында баланы къадын,
Ана къартайгъан сонъра ким чекер къайдын?
Барып да, къадынлар, биз мугъайтсакъ эгер,
Бизни багъышланъыз, багъышланъыз сизлер.

Айлансын сейяре, айлансын токътамай,
Дюньялар тургъандже – турсын къадын-апай!

Эльмара МУСТАФА

Шаир адеми

Эр шаирнинь къалеминде
Сёзлер фикирлерни охшай.
Онынъ ички алеминде
Тюрлю сейярелер яшай.

Гузелликни корьмек ичюн
Гузелликнен бакьмакъ керек.
Урь семагъа учмакъ ичюн
Къанат дегиль, ишанч керек.

Эр сынъырны истек кече,
Эр кёр ёлджу эвин тапа,
Гоньюль сербестликни сече,
Ве эп бир истегин япа.

Макьсадкярлыкь эвлер къура,
Тек тенбеллик – дивар чеке,
Оны бербат этип тура
Шу амансыз бир телюке.

Парлакь гъалебелер ичюн
Исарнен ираде керек.
Гузелликни дуймакъ ичюн
Онъа юрек ачмакъ керек!

Март 11, 2018 с.

Җесир

Үрпә ӘДЕМОҖА

Ана алгышы

Икяе

Олар, эки кьадын, озен боюндаки ёлчыкьта корюштилер. Бири отуз беш-отуз алты яшларында. Онъа зорнен йигирми беш-йигирми секиз яшны бермек мумкюн. Сонъки модада, гузель кийинген. Экинджиси элли яшлар кьарарында. Лякин озь яшындан баягы эсли корюне. Сия, гурь сачларынынъ ярысындан зиядеси бем-безд. Гуя башына кьар ягъган. Арыкь кевдеси бираз алдгъа эгильген. Ёргун корюне.

Яш кьадын ирригатор ве мелиораторларнынъ джумхуриет мушаввересинден эеджанлы чыкьты, чюнки о омюринде биринджи кере бойле джиддий топлашувда чыкьышта булунмакта. Алимлер, теджрибели, терен бильгили мутехассыслар...

Бир виляеттен берабер кельген достлар – зенаатдашлары, оны, яхшы маруза япкьаны ичюн, хайырладылар. Бу заман яш кьадын адамлар арасындан онъа арыкь мучели бир кьадын бакькьаныны сечти. Таныш чере. Лякин ким? Бирден тайин этип оламады. Ойланды. Сонъра адамлар арасындан чыкьып, яваш-яваш озен бою адымлагъан кьадыннынъ артындан кетти.

– Багышланъыз, сиз Асие Алимовна дегильсинъизми? – деди, онынъ артындан еткен сонъ. Къадын бирден токътап, артына чевирильди. Козьлюгини тюзетти. Сонъ кулюмсиреди:

– Сиз мени таныдынызыми? – деди, бала киби къуванып.

– Мен таныдым, лякин сиз?..

– Маруза якъан вакътынызда манъа сыджакъкъанлы, таныш корюндиныз. Тапыштырып оламадым. Лякин марузанъызыны бегендим. Котерген меселенъиз пек догъру.

– Сиз бегенген олсанъыз, демек...

– Эбет, эбет яхшы маруза. Мына шимди, сизни якъындан коръгеним ичюн олса керек, акълыма тюшти. – О джоюлган оюнджагыны бирден тапкъан бала киби къуванды. – Ташлы байыр...

– Догъру, кене анда яшаймыз. Лякин сиз шимди о ерни коръсенъиз танымазсыныз. Бутюн ёлларга асфальт тешельди. Тракторлар турган гаражымыз клубка бенъзей.

Асие Алимовна бирден субетдешининъ козьлери ичине дикъкъатле бакъты. Лякин бир шей айтмады. Сонъ кулюмсиреди. Къуванчнен, эски танышларынен меракъланды. Адарыны унутканларынынъ тыш корюнишлерини тасвирлеп сорады, анда олып кечкен базы бир вакъиаларны хатырлады.

Сонъра козьлюгини элине алды да:

– Билесинъизми?.. – сёзюнден токътады. Бираз ойланды. Башыны конделен салады:

– Мен сизинъ адынызыны хатырлап оламадым.

Яш къадын субетдешини къолайсыз алдан къуртармага ашыкъкъан киби тез-тез:

– Дияра, Дияра Бояджи, – деди шень давушнен.

Асие Алимовна бирден джиддийлешти. Сонъ теренден кокиос кечирди.

– Бу адны мен омюрлик унутмам беллеген эдим, лякин коресинъизми, къартлыкъ белясы, унуткъаным. Йыллар озъ ишини япалар. Даима хатырлаган адамынынъ танып оламайсынъ. Я да озюни танысанъ да, адыны тапыштырамайсынъ.

Дияра бу арыкъ черели, ёргун бакъышлы къадынны сонъки кере коръгенине аман-аман йигирми йылга якъындыр. Эм олар ондан эвель де, бир ерде яшасалар да, узакъ йыллар девамында бири-бирини унутмайджакъ киби якъын дост дегиль эдилер. Дияра о заман Асие Алимовнаны олганы-оладжагы эки кере коръген эди. Бунъа бакъмадан оны даима хатырлап турды. Чюнки бунынъ себеби бар эди...

Дияра даа орта мектепте окъуй эди. Бир кунъ о сыныфдаш достларынен мектептен къайткъанда онъа таныш олмаган бир арыкъ мучели къадыннынъ къомшулары тракторджы йигитке буюк кедернен дарылганыны коръди.

– Сен перишан, озъ тракторынынъ къадине етмейсинъ. Бу

муқаддес тракторны бурунынадже тузлу чамур ичине сокъуп къойгансынъ. Чамурга сенинъ озюньни тыкъмакъ керек эди. О вакъыт аньлар эдинъ...

Къызлар Дияраны тюртип:

– Къомшунънынъ тозуны къақалар, ярдымга бармайсынъмы?
– дедилер элем этиджи давушнен.

– Керек олса озюньиз барынъыз! – деди Дияра. Лякин не ичюндир къомшусыны аджыды.

Шу заман къадын оларнынъ янындан тез-тез юрип кечип кетти. Онынъ юзю пек ачувлы корюне эди. Дияра онынъ артындан бакъып къалды. Аяқларында тар къонучлы керз чызмалары, устюнде сакъыз тюсте юбка ве шу ренкте ёлакълы, узун енъли кофта. Озюне ярашкъан урбалары онынъ тегиз эндамына гузеллик къоша эдилер.

Иш урбасы инсанга бу къадар ярашкъаныны Дияра биринджи кере корьген киби олды.

– О мында якъында кельдимиз? – деп сорады достларына чевирилип.

– Ёкъ, баягыдан берли бизде муэндис чалыша. Озь ишини пек яхшы биле экен, бабам айтты, – деди къызлардан бири.

– Даима тракторджи оладжагъым, деп макътана эдинъ. Демек, мектепни битирген сонъ, онынъ элинде чалышаджакъсынъ. О санъа да акъыл къояр, – деди къызларнынъ кене бири дигерине.

– Оны да санъа ким айтты, трактор айдамакъ манъа къалганмы? Бизде огъланлар ёкъмы, ёкъса! Ондан сонъ ойле адамлар акъылсызларга акъыл къоялар. Озюньиз бакъынъыз, тракторджынынъ япкъаны да иш дегиль. Устюнден даа завод боясынынъ къокъусы кетмеген тракторны, ер тапмагъан киби, чамур ичине алып барып тыкъкъан. Бунъа Мырзачёль чамуры дейлер...

– Сенинъ айткъанларынъ догъру, – деди Дияра о къызга. – Лякин юксек бильгили, медениетли адам олгъан сонъ, озь эли алтында чалышкъан адамларга оны акъаретлемекнен, багъырмакънен дегиль де, башкъа ёлнен аньлатмакъ мумкюн эди.

– Сен ирригация институтына киреджек оласынъ. Незакетли муэндис олып келирсинъ. О заман бу муэндиске де, адамларнен насыл лакъырды этмекни огретирсинъ, – деди о къыз мыскъл аэнкини берген давушнен.

– Окъумыш, медениетли адамлар эр джеэттен илери олмакъ кереклер. Эм мен сенинъ айткъанынъ киби япмагъа тырышырым, – деди Дияра.

Мектепни битирген сонъ Дияра институтка кирди. Экинджи курснынъ сонъларында эвлеринден телеграмма алды. Анасы хасталангъан. Тёшекке тюшкен. Шу куню ёлга чыкъты.

Анасынынъ эси дерди къозугъан. Дженк асабалыгы. О партизанлыкъта олгъанда къар кутюги тюбюнде къалып, аякъларыны

сувукълаткъан экен. Госпитальде чокъ яткъан, аякъларыны теда-вийлеген. Лякин хасталыгъы бир тамам кечип кетмеген. Бир ерде къысылып яткъан киби фурсат тапкъанда кене къозугъан. Дерт ойле ола. Кельмеси къолай, умют этмеден келе, лякин кетмеси къыйын.

Дияра да, анасы да хасталыкъны кечер белледилер. Лякин онынъ вазияти енгиллешмеді. Аякъларынынъ шишиклери къайтып башлагъанда юреги ярамады.

Арадан бир ай кечти. Куньлернинъ биринде анасы энди бир джорукъ олгъаныны айтты ве къызынынъ окъувына кетмесини риджа этти. Дияра анасынынъ мазун козьлерине бакъты да:

– Ана, сиз раатсыз олманьыз, институткъа ариза яздым. Маньа бир йыл раатлыкъ бердилер, – деди.

Анасы къызынынъ окъувы ичюн яныкълап кедерленди.

– Тюзелип башладым. Маньа энди тизеньнен бабань мукъайт олурлар, – деди.

Ойле япмакъ да мумкюн эди. Лякин Дияра анасыны кимсеге ишанмады. О кой машиналарына диспетчер олып ишке кирди.

Бойлеликнен, арадан учъ йыл кечти. Ананынъ вазияти деньишмеді. Къыз исе институткъа къайтмады. Эп анасыны, энъ яхшы экимлерге косьтермеге, тапылмасы къыйын олгъан иляджарны тапыштырмагъа тырышты.

Язынынъ чиллеси эди. Кунеш озъ нурларыны джумертликнен сепе. Уйле мааллеринде койлерде ёллар ичинде адам корюнмей. Сыджакътан атта къурт–къырмыскалар биле озъ юваларына кирип сакъланалар.

Дияра койнинъ кемер къапысы янында автобустан тюшти. Эвлерине бармакъ ичюн кой ичинден эки-учъ километр джаяв кетмек керек. Бир тарафтан кунеш эп къыздыра. Экинджи тарафтан исе анасыны ойлай. О адымларыны эп сыкълаштырды. Эвлерине якъынлашкъанда, къайдандыр, огюне муэндис къадын чыкъты.

Онынъ козьлери гъамлы-кедерли эдилер. Козьлюгини алды. Терли маньалайыны элинен сыйпады, Диярагъа бир шейлер айтмакъ истеди. Лякин джесарет эталмагъан киби бакъты. Дияра бу къадынны биринджи кере корьгенде о пек джесюр, ярамаз, ачувы къадын олып корюнген эди. Шимди исе онынъ бир тамам аксини корьмекте, къыз токъталды.

Къадын юткъунып алды:

– Анань шимди насыл, сагълыгъы яхшымы? – деди алчакъ давушнен.

Дияра онъа тааджипленген алда бакъты:

– Сагъ олуньыз, бир къарар, – деди. Не ичюндир бунынънен арадаки субетни кесмек истеди.

Къадын кене теренден кокюс кечирип алды:

– Къардашым, ананьа мукъайт ол, оны яхшы бакъмагъа тырыш, – деди къалтыравукъ давушнен. – Сен даа яшсынъ...

Дияра бирден ачуланган киби олды. Къадынъа сиз меним анамны яхшы бакъмагъанымны андан билесинъыз? – демек истеди. Лякин онынъ чересиндеки махзунлыкъны, козьлерининъ терениндеки элемни коререк сусты. Лякин субетдешине хош-нутсызлыкъ иле бакъты:

– Яхшы, сизинъ дегенинъиз киби япарым! – деди кинаенен.

О муэндис къадыннынъ онъа не демек истегенининъ фаркъына бармаган эди. Анасы вефат эткен сонъ эр шейни яхшы анълады. Эр кунъ акъылына илле бир шей тюше, анамны яхшы бакъып оламагъаным, шимдики акъылым олган исе башкъа торлю чевирилир эдим, деп яныкълана. Шунынъ ичюн де муэндис къадынны, онынъ сёзлерини эр кунъ хатырлай. Бу энди чокътан белли... Лякин Асие Алимовна Дияраны не ичюн хатырлай экен?

Дияранынъ хаялыны Асие Алимовна больди:

– Демек институтны битирдинъиз, техника илимлери намзети де олып етиштирдинъиз. Мен сизинъ такъдиринъизнен даима меракълана эдим. Арадан учъ-дёрт йыл кечкен сонъ да, институткъа къайтмагъанынъызны, койде чалышып, ананъызны бакъкъанынъызны биле эдим. Лякин сонъундан башкъа ерге кочип кетмеге керек олды. Шу кетиш-бу кетиш мына энди корюштик. Сонъ къардашым, къорантанъыз, бала-чагъанъыз бармы?

Дияра кулюмсиреди:

– Бар, эки огълан, бир къыз. Аркъадашым да муэндис. Яхшы адам.

– Эльбет, эльбет ойле оладжагъына мен шубеленмей эдим.

Муэндиснинъ нурсыз юзюни къуванч алямети ортти. Лякин Дияранынъ козьлерине бакъмагъа джесарет эталмаган адам киби къайда бакъаджагъыны бильмей элеслене эди. Сонъ назарыны онъа чевирди.

– Ананъыз къач йыл ятты?..

– Дёрт йыл. Биз анам даа сагъ экенде эвлэндик. Окъувымны исе анамнынъ йылы кечкен сонъ девам эттим. Институтны кеч битирдим. Лякин бунъа зерре къадар окюнмейим. Чюнки анам менден пек хошнут эди. Олюми алдындан мени алгышлады. «Топракъ тутсанъ алтын олсун, Алла санъа меним киби бахтлы ана олмакны къысмет этсин», деди. Эм керчектен де бахтлым. Лякин базы вакъытларда манъа яшлыгъыма барып анамнынъ хастасыны кереги киби бакъып оламагъаным киби корюне.

Асие Алимовна башыны терсине саллады.

– Ёкъ, ойле деменъиз, Дияра, сиз ананъызны кереги киби бакътынъыз, – деди яваштан. – Сиз акъыкъатен де бахтлы адамсынъыз, чюнки сиз ананъызнынъ алгышыны къазандынъыз. Аналарымыз олелер. Кимиси бир тамам къартайып, кимиси исе яшча оле. Бу табият къануны. Бизим боюн-борджумыз исе оларны яхшы бакъмакътыр. Бу борджны ерине кетирген, ана-бабаны хошнут

къалдыргъан эвлядны мен дюньяда энъ бахтлы адам саям. Сиз бу борджны яхшы эда эттинъиз. Мен яхшы биле эдим. Сиз гъает бахтлы адамсынъыз...

– Айса не ичюн?..

– Айса не ичюн о вакъыт меним огюме чыкъып, «къардашым, ананъа мукъайт ол, оны яхшы бакъ», деген эдинъиз, демек истейсинъизми?

Дилъара муэндис бу сёзлерни тыпкъы ойле, сёзю-сёзюне те-
краглагъанына тааджипленди.

– Асие Алимовна, мени багъышланъыз.

– Догъру, къардашым, башта меним айткъанларым санъа агъыр баткъандыр. Мен анамны яхшы бакъам да, бу къадын не ичюн манъа бойле, деди, деп ачувлангъандырсынъыз. Лякин арадан йыл-лар кечкен сонъ меним не демек истегенимни анълагъандырсынъыз. Эм мен оны, сиз ананъызны яхшы бакъкъанынъызны биле-биле айткъан эдим, сонъундан: «Анам менден пек хошнут кетти, лякин базы вакъытларда яшлыгъыма барып, анамнынъ хастасыны кереги киби бакъып оламагъан эдим», деген шейге ер къалмасын, деп айткъан эдим. Лякин мен анамны керчектен де ынджыткъан эдим.

О сёзюни кести. Эгилип ерден, даа шимди теректен узюлип тюшкен, балабан сары япракъны алды. Оны козьден кечирди. Юткъунды. Сонъ сёзюни девам этти.

– Мен институтнынъ учюнджи курсында окъуй эдим. Агъыр йыллар эдилер. Аякъ устюнде сарарып-солгъан анам, тёшекке тюшти. Мен эм окъуй, эм оны бакъа эдим. Хаста бакъмакъ къолай шей дегиль, дерслеримден къыйналып башладым. Хаста яткъан адамнынъ урбаларыны, тёшек-ястыгъыны темиз тутмасанъ олмай. Аш-сув бакъмакъ да керек. Бабам исе чалыша. Семинарлар эп зыкъарлай. Козюмни ачып-юмгъандже имтианлар да келип ете. Мен бонъалдым, лякин вакъытндже институтны быракъмакъ акълыма биле кельмеди. Шашмалагъанымдан анама сертийип башладым. Бир акъшам, сабасына имтиан эди, анамнынъ оксюриги тутты. О пек чокъ талашты. Мен не берип, онынъ оксюригини токътатаджагъымны бильмедим. Чекиштим. Чокъ вакъыткъадже онынъ башы уджунда отурдым. Сонъ тыныш алды. Мен анамны яткъызып, дерсимни азырламагъа отурдым. Энди бир шейлер окъуйым дегенде, анам мени чагъырды. Бардым. О манъа юзюни, къолларыны сюрткен безз безни узатты:

– Буны бир сувчыкътан кечирсе, теримни сюрткен эдим, – деди.

– Сонъджа ювсам олмаймы? – дедим мен безни онынъ къолундан алып.

– Сонъ ювсанъ, къурумаз...

Мен бирден сесимни котергеним:

– Ярын имтианым бар. Мен исе бир шей окъуп оламадым. Меним окъувымны тюшонесинъизми? – дедим. Элимдеки безни

кенарға бырактым. Анам манъя бакып кялды, бир шей айтмады. Лякин юрегинде нелер олып кечкенини юзюнден аңламак кыйын дегиль эди. Мен онынъ, чокътан озь ренкини джойган, куль тюзюни алган чересине бактым ве шу заман, энди тюзетмеси мумкюн олмаган пек буюк кябаат япкянымны аңладым. Лякин энди эр шей олып кечкен эди.

Анам назарыны пенджере бетке чевирди. Козьлеринде яш алкъаланган киби олды. Лякин озюни тутты. Нурсыз ве бурюшлики янакълары устюнден козьяшлары тыгырып кетмедилер. Затен мен онынъ не къадар агьыр вазиятке кялса да агълагяныны, омюринден, озь талийинден шикяетленгенини бир кере корьмеген ве эшитмеген эдим... Анам теренден кокюс кечирди. Сонъра манъя махзун алда бакты: «Санъа да кыйын олды, балам, – деди алчакъ давушнен. – Лякин не япайыкъ?.. Имкянына коре чевирильмек керекмиз. Имтианларынъ биткендже бельки манъя хастаханеде ятмак керектир...». Коресиньми, кярдашым, мен кимни, насыл инсанны ынджыткъан экеним, эвлятыкъ борджумны насыл одеген экеним...

О баягы ергедже сессиз-солукъсыз кетти. Сонъра Диярагъа бакты:

– Сизинъ койде тракторджыларнынъ устюне джекиргеним, не-закетсизлигим де шу табиятсызлыгымнынъ эсаретинден экен. О заман сизинъ манъя ачуванганларынъызны бир достунъыз айтты. Лякин мен къулакъ асмадым. Сиз о вакыт яш кызчыкъ олсанъыз да, япкъан ишлеринъиз манъя омюрлик дерс ола биледжек.

Мен шимди узакъта чалышам. Кене озюмнинъ зенаатымны кутмектем. Мен де инсанлар сырасындам. Айтаджагым, мен де деньиштим, башкъа адамгъа чевирильдим. Шимди омюрге, инсанлыкъ борджу, деген шей де олгяныны яхшы аңлайым. Эм оны бир заман унутмамак керек экеними де яхшы билем...

Дияра видждан азабында эзиетленген сабыкъ койдешининъ гонъюни котермек истеди. Бирден сёзюни башкъа мевзугъа чевирди.

– Асие Алимовна, сизинъ бир огулчыгынъыз бар, о балабан йигит олгяндыр, э? – деди.

Булутлы серт куньде, умютсизден сыджакъ ельчик эсип, булутларны айдаштырып йиберген киби, Асие Алимовнанынъ череси бирден кедерлерден арынды:

– Эльдарны айтасынъызмы? – деди къуванчлы давушнен. – О осьти, буюди, мына санъа деген йигит олды. Къуруджылыкъ муэндиси. Гъает медениетли йигит. Земане огулу.

О, Дияранынъ билегинден тутты, огге догъру ёл косътерди. Хошнут алда адымлады.

Тангом меним

Икяе

Бир ай раатлыкътан – узакъ ёлдан къайтып келер-кельмез манъа сувукъ хабер айттылар. О буюк къазагъа огърагъан, эл-лери, аякълары, бутюн вуджуды... Эй, залым такъдир. Ичиме, юрегиме атеш тышты. Пахыл киби бу хаберни эшиткенде эвде янгъыз эдим. Оны кетирген танышларым да озъ вазифелерини эда эткен адамлар киби тез-тез чыкып кеттилер. Арадан бираз вакыт кечер-кечмез башым чатлайджакъ дереджеде агъырып башлады. Козълеримнигъ огъуне къаранлыкъ чёккен киби олды.

– Ёкъ, ёкъ, мумкюн дегиль, бойле адамлар чокъ, эбедий яшамакъ кереклер, – деп фысылдадым. Дудакъларым зорнен къыбырданмакъта эдилер. Бутюн черемде, беденимде къарын-джалар юрген киби олдылар.

Меним киби шириет севдасына энъ севген, урьмет эткен шаиринден... Бу алны тасвир этмек къолай шей дегиль. Тасавурымда онынъ сакът ве азачыкъ айнеджи кулюмсиреген череси, инсангъа лякъайт бакъкъан киби корюнген къаверенки козълери, осьмюрлернинъкинден чокъ фаркъ этмеген назик, тар омузлы вуджуды, бир къач еринде, эвельде саибине баягъы азаплар чектирген яраларнынъ берчлери олгъан къыскаджа пармакълы эллери ве билеклери пейда олдылар. Юргенде сол тарафкъа бираз янтайып ала, акъсай эди. Буларнынъ эписи, эльбет, онынъ балалыкъ чагълары ойле пек къуванчлы кечмегенининъ делилидир. Мен къайсыдыр бир китапта онынъ къыскаджа берильген терджимеиалыны окъугъан эдим. О атешли йылларда дюньягъа кельген. Багъчеван аилесинде тербие олгъан. Бала экенде ана-сындан эшиткен ильки йыры, орманлы дагълар арасында ерлешкен шеэрчикнинъ табиат манзаралары, озенлери, къавал сеслери, эмекни тюркюннен енгиллештирген адамлар онынъ къальбине, иджадына синъелер. Юрегининъ энъ индже телли лирика ислерини берелер...

Башкъа окъуйджыларны бильмейим, лякин мен онынъ шиирлеринден пек тесирленем. Шаирнинъ базан севиндириджи, базан терен фельсефий тышюнджеге далдырыджи, кедерлендириджи сатырларыны окъугъанда озюмни буюк, къайнакъ аят ичинде ис этем. Омюрге, инсанларгъа олгъан севгим къат-къат арта. Бутюн эсерлерини дефаларджа окъусам да, ара таптым дегендже рафтаки китаплар арасындан онынъкилерини чекип чыкъара ве текрар-текрар окъуйым.

Бу эсерлер о кьадар чокь маналы ве терен фикирли ки, эр окьугъанда оларда яньы-яньы дуйгулар, ферах тапасынь. Бойле вакытларда даима институтта окьугъан девримни, «Эстетика меселелери» дерсини алып баргъан оджанынь айткъанларыны хатырлайым: «Эр бир эсер омюрнинь чешит тарафларыны, инсанны эеджанландырыджы, юрек теллерини чертиджи дереджеде тесирли ве айдын ифаделенген олмакъ керектир. Эгер бу вазифени япып оламаса, демек о бедий эсер дегиль экен...»

Раатлыкьтан эвель севген шаиримнен корюшюв акьшамына баргъан эдим. Китапханенинь бойле тедебирлер ичюн кьарарлаштырылгъан залы о кьадар кениш дегиль эди. Адам пек чокь кельди. Зал адамнен рыкъма-рыкъ толды. Пек чокь инсанлар кьапы арасында кьалдылар. Мен эртедже даврангъаным ичюн орта сыралардан ер алмагъа наиль олдым.

Шаир халкънынь огьоне чыкькъанда гурьдели эльчирпмалар яньгырады. О залдаки адамларгъа дждий алда дикькъатнен бакьты:

– Хош кельдиньиз! Занымджа, вакьытымызны гузель кечирирмиз, – деди хошнут алда.

Залда кене эльчирпмалар яньгырады.

«Кене шу тереклер сокьакьлар боюнда,
Балалар алманы кьакьалар кене.
Шай олгъан эвельде, девирлер кьойнунда,
Дюнь олгъан текрардыр ярын, эр сене.

Керчектен бу шаймы? Керчектен, кьайттыкъ биз
Тюрлю ер-иллерден эвге сагь-аман.
Деньишти бу дюнья, деньиштик эпимиз,
Фаркъына бармаймыз биз бунынь базан...»

Шаир токътамадан бир кьач шиир окьуды. Онынь сеси эп котерильмекте, гурьделенмекте эди. Козьлери атешли, череси джиддий. Сатырларнынь базылары гузеллик, алидженаплыкъ, эяллыкьнынь аджайип нумюнелерини темсиль этелер. Базылары мунафыкьлыкьны, ярамазлыкьны кьамчылайлар. Инсаннынь ич дуйгуларыны, кечинмелерини акс эттирелер.

Шаир озюнинь мен эзберден бильген бир кьач шиирини окьугъанда оларны нефес алмагъа биле кьоркькъан алда диньледим. Чюнки олар шимди даа да атешли, тесирли, терен маналы олып эшитильмекте эдилер.

Шаир азачыкъ раатланмакъ ичюн санадан чыкькъан арада анда далфидан бойлу, кьабарыкъ сачлы, дюльбер кьыз пейда олды. Кеманенинь иньлеви алтында шаирнинь «Тангом меним» йырыны йырлап башлады.

«Къарылгъачлар гъурбетликке кетер, дёнер,
 Къарлар ягъар, йылар кечер – текрар дёнюм.
 Тек акъ сачлар генч ренкине дёнмез, сёнер,
 Текрарланмаз терен мази Тангом меним!»

Гъает терен тезссуратлар алтында мен хастаханеге барып шаирни коръмек, онынъ ал-хатирини сорамакъ истедим. Бойле ишни базылары къолайлыкънен япа билелер. Лякин мен пек чыкъымсыз, чекинчек инсаным. Илле десень, юрегимде буюк сайгы ве севги беслеген адамым къаршысында шашмалай къалам. Эеджанлангъанымдан черем атеш башында отургъан адам киби янып башлай, къулакъларымадже кызарам. Авучларымнынъ ичинден тер чыбыра.

Башкъа вакъыт олса, шаирнен шахсен корюшмеге ич де джесарет эталмаз эдим. Лякин хастанынъ алыны сорамакъны озюме мукъаддес вазифе деп бильдим.

Ниет эткен ёлда къалмаз, дегенлери киби иш вакъытынынъ битмесине он-он беш дакъыкъа къалгъанда одамызгъа тешкилятымызнынъ усулджысы Гульнар Ташчы кирди. Башыны сагъ тарафкъа къакъытып, омузлары устюне куьлтеленген гурь, къыналы, атеш тюстеки сачларыны тюзетти. О бир адамнынъ айткъаныны я да япкъан ишини чокъ бегенмесе бойле япа тургъан. Манъа чересининъ ярысыны алгъан киби корюнген буюк ве дюльбер козьлерининъ къыйыгындан джиддий бакъты:

– Даа бармадынъ, ойлеми? – деди алчакъ давушнен.

Мен онынъ ким акъкында айткъаныны деръал аныладым эльбет, ойле, деген манада башымны къакъыттым.

Гульнарнен ойле чокъ якъын дост олмасакъ да эр алда бир тешкилятынъ хадимлеримиз. Кимнинъ юрегинде не олгъаныны эр алда дуя ве билемиз. Мен онъа озюм севген шаирни ким биле, къач керелер макътагъандырым.

Къыз саатине бакъып алды:

– Айса, тур, Сервер, чокъ тюшюнип отурма, эртедже барайыкъ, – деди къатий давушнен. Къувангъанымдан еримден сычрап турдым. Беденимде бирден насылдыр тендюристлик, юрегимде эминлик, джесаретлик ис этим.

Достлыкъ, бирлик не къадар буюк ве мукъаддес кучъ! Гульнар меним яш бала киби къувангъанымны дуйса керек, мемнюн алда кулюмсиреди. Биз одадан чыкъкъанда къыз манъа:

– Сервер, бир дакъкъачыкъ токъта, мен шимди чантамны алып чыкъайым, – деп тез-тез янашадаки одагъа кирди. Мен одадан чыкъып, къапыны къапаткъан арада о элинде бир топ къокъулы эрылгъаннен къаршымда пейда олды. Меним тааджиПЛЕНГенимни корип:

– Азачыкъ олса да, эр алда, сен севген шаирнинъ иджадынён мен де танышым, о тазе ачкъан эрылгъанларны пек севе...

Бу меним ичюн яңылык эди. Демек, шаирнинь иджадынен не кьадар меракълансам да, даа аңламагъан шейлерим чокъ экен.

Не демесини бильмей:

– Буларны кьайдан алдынь, Гульнар? – дедим.

– Кьыдыргъан тапар, достум...

Мен кьызнынъ билегинден мукъайтлыкънен тутуп, баарь муждеси олгъан эрылгъанларны юзюме якъынлаштырдым. Мисгъамбер кьокъусундан сархошлангъан киби олдым. Автобускъа минген сонъ, хастаханеге баргъандже ян-янаша отургъанымызгъа бакъмадан, экимизнинъ агъызымыздан да бир сѣз биле чыкъмады.

Пенджеренден баарьнынъ йымшакъ авасындан уянып, джанланып башлагъан барлыкъны, дюльбер манзараны сейир этип кететкъан адам киби корюнсек де, экимиз де тезден шаирнен оладжакъ корюшюв акъкында тошюне эдик.

Биз палатагъа киргенде шаир аркъасы устюнде ятмакъта эди. Онынъ башы уджунда отургъан, бираз эслидже, яш экенинде дюльбер олгъаны корюнип тургъан кьадын бизге отурмагъа ер косътерди. Гульнар кьадын косътерген скемлеге, мен исе шаирнинъ янында яткъан хастанынь – яш йигитнинъ мусаадесинен онынъ аякъ уджуна отурдым.

Шаирнинъ вазияти бизлер эшиткенден де зияде агъыр эди. Сол аягъы ве эли тёпеге асылгъан, сагъ аягъы пармакъларынынъ уджуна кьадар гипс ичинде. Башында ап-акъ самайларыны эсапкъа алмагъанда, чал сач аз эди, шимди исе кьара сою кьалмагъан. Пек азгъаны ве азап чеккенинден оны танымакъ биле кыйын эди. Чырайы балавуз киби сараргъан, козьлери ёргъун.

Озюмни айтмакъ кыйын, шаирни бойле вазияте корьген Гульнарнынъ череси бем-бѣяз олды. Даима кулюмсиреп бакъкъан козьлери кьысылдылар. Кьыбырдамагъа биле кьоркъкъан адам киби отурмакъта.

Козьлерини ачкъанда бизни ве Гульнарнынъ элиндеки эрылгъанларны корьген шаирнинъ чал къашлары кень манълайынынъ ярысынадже котерильдилер. Ичине оюлгъан козьлери атешли бакътылар. Агъры ве азаптан агъаргъан чересинде умютсизликтен эсер биле кьалмады. Мемнюнликнен кулюмсиреди. Эрылгъанларны сувгъа кьоймагъа тедарикленген кьадынына догъру ынтылды. Дѣрт мучесинден зарар корьмей кьалгъан сагъ элини эрылгъанлар арасына сокъып, пытачыкъларны сыйпады. Козьлерини юмып, оларны узакъ вакыт кьокълагъан сонъра:

– Баарь ели булутларнынъ керваныны айдаштырып кельди
Дагълар джайлявындан,

.....

тарла, багъча сыркъты булloor тамчысына,
табиаткъа апрель чечек, чечек такты...

– Баарь кельди, десенъиз, балалар, – енгильден кокюс кечирди. – Мен мында тюшкенде ерлер къарнен орютюли, ёллар исе джам киби бузлу эди. Бойле, кыбырдамадан аркъа устюнде яткъаныма бугунь тамам отуз беш кунь олды. Тюневин, – о башыны котерип, янында яткъан йигитке бакъты, – Мишанынь секиз яшындаки кызычыгы кельген эди. О манъа «Эмдже, не вакъыт мында кельсем сизинь бойле яткъанынъызны корем, аркъанъыз агъырмаймы?» деп сорады. Балагъа не дерсинъ? – Ёкъ, кызым, агъырмай, меним аркъамда шимди эт ёкъ, кемиклерим исе къаттылар, – дедим. Баланы бильмейим, бутюн палатанынь халкъы кульди...

Эм акыкъатен де шимди агъырған ерим ёкъ, демек мумкюн. Бу аягъымнынъ гипсини тюневин ачтылар, – деп о сагъ аягъыны косътерди. – Беш-алты куньден сонъра бир тамам алып ташлайджакъ олалар. Лякин сол элимнен аягъыма баягъы вакъыт даа керек оладжакъ экен.

Шаир башыны конделен саллап кулюмсиреди:

– Озьлери де учер ерден кырылған экенлер. Къазагъа оърагъан сонъ «омюрге къайтарув» палатасында бир афтагъадже эссиз яткъаным. Эвдекилер менден умютлерини узыген экенлер. Мында, бу диярда бутюн иш тиббиетнинъ фентинде, экимлерде экен. Бу къазанынь олмасында озюм де къабаатлым. Ёллар бузлу олгъаныны биле тура, ёлдан мукъайтсызлыкънен кечкеним. «Жигули»нинъ тепмесине огърадым... «Эджели еткен къой чобан таягъына суйкеле экен» дегенлери киби, мен де ойле авада «Жигули»ге къашангъаным...

Шаир кульди. Баягъы оськен, кумюш киби беяз сачларыны сыйпады, турмагъа тедарикленген адам киби башыны бираз котерди. Бу арада башы уджунда тургъан къадын мукъайтлыкънен онъа ярдым этмеге тырышты:

– Яваш ол! – деди сакин давушнен.

– Сагъ ол, Анифе, мен энди тураджакъ олам, сен манъа кыбырданмагъа бермейсинъ.

– Сабырсызланма, дохтырымыз де ойле, якъында туруп, эвинъизге озъ аягъынъызнен кетерсинъиз, деди...

– Эльбет, эльбет, авалар гузель, сиз де тюзелирсинъиз! – дедик Гульнарнен экимиз бирден.

Шаир хошнуд алда кулюмсиреди:

– Турмай да, бу алидженап адамларнынъ ишанчыны акъламай да коръчи... – Хаста бизге джиддий назарлар быракъты: – Тургъаным киби, биринджи невбетте, бу алидженап, озъ ишинде гъает чыдамлы ве сабырлы, метанетли инсанлар акъкъында, манъа

даима таянч олған Анифем акъкында гузель бир эсер яратмакъ истейим. – Гизлиден Анифесине козь къыясынен бакъып алды. – Тиббиет хадимлерине багышлап эвель де язган эдим.

Меним козьлеримнинь огюнде эким Данияров образы джанланды. Шаир исе эп озь сёзлерини девам этмекте эди:

– Лякин мында яткъандан берли эвеллери оларнынь акъикый аяты ве иши акъкында бир шей бильмегениме эмин олдым. Алтмыш дегиль, юз йыл яшасань биле аятта бильмеген шейинь чокь ола экен...

Шаир шимди озюнинь вазиятини, агърыларыны бир тамам унутып, илериде япаджакь ишлери акъкында ойле джошкъун ве эминликнен лакъырды этмекте эди ки, онынь вуджудыны, балавуз киби чырайыны корьмесень, хасталыгына биле инанмазсынь. Ондаки котеринки рух маньа кечкен киби олды. Палатагъа кирген вакытта юрегиме сокьулган гоньюль хошнутсызлыгы, рухий эзгинлик, тюшкюнлик аллары, шаирни диньлеген сайын озь-озьлюгинден эксильген, савушкъан киби олды. Козюмнинь къыйыгындан Гульнаргъа бакътым. Онынь козьлери кене атешли бакъмакъталар. Къабарыкъча дудакълары ве дюльбер чересинден хошнутлыкь, эминлик аляметлери ер алган.

Ашагыда без халатларны къалдыргъанда, оларны къабул этеяткъан толу вуджудлы, козьлюкли къадын бизге:

– Хастанынь янында ойле чокь отурылмай, – деп сомурданды.

Мен юмган агъзымны ачмадым. Гульнар:

– О шаир. Шаирнинь янындан ойле къолай кетильмей...

Бу вакыт къадын умют этмеден бирден йымшады:

– Багышланьыз. Сиз шаирге кельген эдиньизми? Банадан берли айтсаньыз олмаймы, – деп кулюмсиреди. – Билем, билем, о аджайип инсан. Бизде олган хасталарнынь арасында энь агъыры демек мумкюн. Лякин о ах-вах чекип, янындакилерини азарламакъ дегиль де, аксине оларгъа юрек ве рух бере. Бир сёзнен айткъанда пек ирадели адам. Онынь сабырына ве чыдамына экимлер де шашып къалалар. Бойле адамлар хасталыкътан дегиль де, хасталыкъ олардан къоркъа...

Хастананенинь азбарына чыкъкъанда гоньюмде насылдыр бир гьурурмы, умумен тасвирлемеси къыйын олган дуйгу ис этмекте эдим.

Янашамда меннен берабер сёзсиз адымламакъта олган Гульнар:

– Сервер, мен шаирни шимди истифагъа чыкъкъан генералгъа бенъзеттим, – деди джиддий корюниште.

Мен онынь сёзлерини тасдикь эткен манада башымны саладым.

Зйи куньлерни беклемектелер

(«Сание» романындан парча)

Саниенинъ бир къач айдан берли шеэр ичинде кирмеген сокъагы, бурнуны сокъмагъан идареси къалмагъандыр. Бутюн кунъ девамында ёллар ичинде юрип, эвлерине базан козьашнен, базан исе умятнен къайта эди. Сонъ-сонъуна умяти де сёнип башлады. Лякин тюневин акъшам устю хырпалангъан, сёнюк-кен умяти кене бирден ялкылдап алды. Эвлерине пек яныкълы алда къайтаткъанда мерхаметли бир къадынъа расткельди. О къызнынъ къальбинде умят чырагъыны гъайрыдан якъты. Яни бир рестораннынъ адресини берди.

– Анда савут юлмагъа сенинъ киби яш къызларны алалар, – деди.

Сание энди бойле ишке де разы.

Бу вакъыткъадже анда барса барсын озюнинъ мимарлыкъ дипломыны косьтереркен идаре башлыкъларынынъ къашлары тююмлене, «бизде иш ёкъ», деген манада башларыны терсине къакъыталар. Бир яш башлыкъ исе къызны мыскылламакътан да къачынмады. «Мына сенинъ киби мимарлар чалышып башласалар, бельки Акъмесджит шеэри де, бир шейге бенъзер», деп кульди. Сонъра тюшюнджеге далгъан киби балабан мавы козьлерини ийлекярлыкънен къысты.

– Сен даа пек яшсынъ, бу ишни беджерип оламазсынъ. Асылында озъ зенаатынъ боюнджа мындаки институтта да эки-учъ йыл окъуп, сонъ иш къыдырсанъ, зарар этмез эдинъ. Умумен, о кътан кельген мутехассысларнынъ джумлесине мен бойле тевсиеде булуныр эдим, – деди.

Сание онъа нефретли назарлар быракъты, къаршысындаки арсыз адамгъа кереги киби джевап къайтармакъ ичюн алайыкълы сёзлер къыдырды.

“Тевсиеде булуныр эдим»... Сен озюнъ ким олгъансынъ да, манъа ве о якътан кельгенлерге бойле тевсиеде булунасынъ? Сёзлеринъе ве фикир этювинъе коре, сени бу креслогъа акылынъ дегиль де, къалын аркъанъ кетирип ерлештирген. Меним бильгим меселесине кельгенде, мен окъугъан, бильги алгъан университетни сен тюшюнде биле корьмегендирсинъ. Мен исе оны деерли аля дереджеде битирдим, – деди серт давушнен. – Амелий бильгимни теренлештирмек, теджрибе арттырмакъ ичюн кене сен айткъан зайыфча институтта окъумакъ, баш кутъмек дегиль де, эмек къазанында къайнамакъ керегим. Айды,

меним талийимни чезмек сенинъ киби акъылсыз кельмешеклерге къалмагъан...

Сание башлыкънынъ элинден дипломыны чекип алды.

– Джаилъ! – деди де, къапыны урып чыкъып кетти.

Шу кунъден сонъра озъ зенааты боюнджа иш къыдырмакътан вазгечти. Энди онъа инсанлар киби, озюнинъ севген ишинде чалышмакъ дегиль де, озю ве къардашларыны кечиндирмек ичюн арекет этмек керек.

Сание эвге кельген сонъ, оны дёрткозънен беклеп отургъан къардашларына бир шей айтмады. Сув корьмегендже папучларымны чыкъармайым, деп тюшюнди. Бутюн гедже юкълап оламады. Чешит тюшюнджелер дерьясы ичинде чырпынды. Башта иш тапыляткъанына юректен къуванды. Сонъра исе озюни энди чалышяткъан, сабадан акъшамгъадже былашыкъ савутлар ичинде тасавур этти. Окюнди.

Озъ зенаатыны не къадар бегене эди. Элине мимарджылыкъ мутехассыслыгыны менимсегенини тасдикъ эткен дипломыны алгъанда арзулар къанатында коклер теренлигине авеленген эди. Бакъ сен, энди ким олып чалышаджакъ?..

Козьлери огюнде онъа махзун-махзун бакъып тургъан къардашлары пейда олдылар. Шимди олар ашамакъ, кийинмек истейлер. Қардашларына бу аятны исе аптеси – Сание багышламакъ керек. Демек, онынъ ичюн энди насыл иште чалышкъанынынъ фаркы ёкъ. Қардашларыны бакъмакъ керек, весселам!

Сабагъа якъын Саниенинъ козь къапакълары яваш-яваш агъырлаштылар. Бутюн тюшюнджелери думаннен орьюльди, терен юкъугъа кетти. Аякин эр вакыттаки киби, эрте уянды. Қардашларыны мектепке биле озгармай, бармасы керек олгъан ерге ашыкты.

О къыдыргъан ресторан шеэрнинъ гузель бир кошесинде экен. Қыз къапыдан киргенинен бурнуна серинлик, тазелик ве кыйметли пудра, мис къокъусы урулды. Козьлерине озъ аякъкъаплаы пек тозлу олып корюндилер. Эгилеп, пошусынен оларны сюртеджек олды. Аякин бу вакыт онынъ янына гъает дюльбер кийинген, орта яшларындаки къадын кельди.

– Сизни динълейим, гузель къыз, – деди о гъает йымшакъ, инсанны теселлендириджи сеснен. Мавы козьлеринде меракъ, хошнутлыкъ бар эди.

– Мен мында иш къыдырып кельдим. Ёкъ, сизге савут-саба ювгъан хадим керек экен, деп эшиттим, – деди Сание къалтыравукъ сеснен.

– Эльбет, ойле, – къадын Саниени баштан аякъ козьден кечирди, мемнюн алда, – сиз бизге келишесинъиз. Аякин шимди мудири-миз ёкъ, – о саатине бакъты. – Эгер бир аджеле иши чыкъмаса, бир сааттен сонъ кельмек борджлу, – деди.

Сание кетеджек олып турганда къадын кимсе эшитмесин деген киби, алчакъ сеснен:

– Кечке къалманъыз, мытлакъа келинъиз. Мында чалышмагъа истегенлер чокълар, – деди.

Мудир бир я да эки сааттен сонъ дегиль де, уйледен сонъ кельди. О толу мучели, акъ черели, киббар, къыркъларгъа якъын-лашкъан къадын эди. Бу вакъыт Сание саба таныш олгъан къадын – Ларисанен лаф этип тура эди. Лариса онъа селям бериркен, кене бир шейлер айтаджакъ олып ынтылды. Лякин мудир онъа къулакъ асмады. Ишинъ олса кабинетиме келирсинъ, деген киби кете берди. Лариса башыны къакъытты. Саниеге, юр, деген киби ишмар этти. Олар, огде Лариса, артта Сание гъает мутешем бир къапынынъ янына барып токътадылар. Лариса яваштан къапыны такъылдатты. Мудирнинъ мусаадесинен ичери кирди. Сонъра Саниени чагъырды.

Къыз киргенде мудир энди балабан, йылтыравукъ маса башында, янъы кресло ичинде отура эди. Къаршысында, мектеп талebesи киби тургъан, Саниеге сынайджы назарлар быракъты.

– Къайда ве кимлернен яшайсынъ?

– Анамнен бабам мында кельгенде автомобиль къазасындан эляк олдылар. Эки къардашым мектепте окъуйлар... Мында озъ эвчигимиз бар... – къыз сёзюни битирип оламады. Богъазына бир шей келип тыкългъан киби олды. Козълери яшланды.

Къадыннынъ агъыр вуджуды кресло ичинде къыбырданды. Индже, къашлары сют киби акъ манълайына котерильдилер.

– Адынъ, сойадынъ?..

– Сание Арабаджы, – деп джевапланды къыз.

– Гузель къыз, бизде сизге ляйкълы иш ёкъ, – деди.

Саниенинъ башындан ашагъы къайнакъ сув тёкольген киби олды.

– Сизде савут ювуджынынъ ери бош экенини эшиткен эдим...

Мудир кулюмсиреди. Ларисагъа, мында артынъа кимни такъып кельгенинъни бильмейсинъми ёкъса, деген манада тааджипли назарлар быракъты.

– Лариса, бельки онъа ишни сиз тапып берирсинъиз, – деди кинаели сеснен. Лариса неге огърагъаныны бильмей, омузларыны сыкъты.

Мудир ярашыкълы антер кийген, аягъында окчели аякъкъаплапы олгъан индже, назик Саниеге дикъкъатлы назарлар быракъты.

– Малюматынъ?

– Алий. Ташкент Девлет университетининъ мимарджылыкъ болюгини битирдим.

Мудирнинъ козълери тегерекленди.

– Совет уюметини он беш йыл окъуткъан мутехассыскъа бизлер мында савут ювдырсакъ, бу джинает олмазмы?! Ёкъ, гузелим, сен бизни багъышла. Бар, озюнье ляйкълы иш къыдыр!

Мудир буныннен лафымыз битти, деген манада телефоннын кыулакыгыны алды, кайдадыр чань кыкты. Андан джевап биле беклемей, вуджудыны креслонын аркысына даяндырды. Папийнин бурнуна бензер, уджлу аяккыяпларыны чыккарды, кенарга кыккып йиберди. Бездюльбер аякларыны янашасындаки йымшак скемленин устоне быракты.

Кабинеттен шашмалап чыккан Ларисанен Сание сес-солуксыз кеттилер. Кыз кыадыннен сагылыклашып кыпидан кыкыадажакта бирден токталды.

– Лариса, догырусыны айтыңыз. О меним миллетимни беген-медими? – деди алчак сеснен.

Лариса озю биле дуймадан, кызынын айтканларыны тас-диклар киби башыны салады. Соньра бирден озюне кельди:

– О сенин дюльберлигини бегенмеди, галиба, – деди.

Юреги толуккан, козылери яшлы Сание бинадан чыкаркен, азиз ана-бабачыгым, сизлер мында бизлери кимлернин аяклары тюбуне быраккып кеттиниз, деп багырмак, окюр-окюр агламак, фиған кыпармак, озюнин аи-зарынен орталыкны титретмек истеди.

Шеэр сокыагында о кытан – бу кыкыа чыккыалаган адамлар арасында онын сесини эшитеджек сою тапылмайдагыны анылап, озюни эльге алмак тырышты. Яваш-яваш Салгыр боюна кетти. Анда озеннин кенарындаки челик пармакыкларга таянган алда акрын-акрын акыаткан, юзюни озен кенарындаки сюют тереклеринин йымшак пытачыклары сийпамакта олган сувга бакты.

Бу куньлерде Салгырнын суву баягы котерильген эди. Озен ич бир шейден гымы, кедери олмаган киби тюзюн ве сускан алда акымакта. Ичин-ичин агылаткан кызынын чересини, элемли козышлары тыгырып тюшкен янакларыны серин ельчик сийпап кетти. Бутюн варлыгынен сувга баккып турган Саниенин козю огюнде озеннин теренлигинде кыартбабасы пейда олган киби корюнди. Кыарт Саниеге махзюн алда бакты. «Аглама, балам! Сен озюмизнин догьмуш топрагымыз-дасын. Саньа шимди козышы ярашмаз. Сен ана-Ватанга кыйтып кельмеге найл олган бахты несильнин векилисин. Бабанынын саньа, «бизлер Ватанга кыйтып варган сонь да, даа чокь зорлукларга – кельмешеклернин кылынувларына, акыаретлерине огырайдакымыз, лякин эписине даянмак, озь топрагымызга, озьлюгимизге саип олмак ичюн курушмек керекмиз», дегенини унуттынмы ёкьса», деди. Торунуна мерхаметли назарлар быракты, бирден сувнын теренлигине чомды, гыйып олып кетти.

Кыартбабасы даа Сание мектепте дёртюнджи сыныфта окьуганда бирден ярамады, хастаханеге тюшти. Сание анасынен

берабер анда баргъанда къартбабасы гъает агъыр вазиятте эди. Даима кулюмсиреп турган козьлери сёнюк ве куськюн бакъмакъта эдилер.

Череси солгун. Нефеси-нефесине етишмей. Саниенинъ анасына тюшюнджели алда бакъты. «Шимди Салгъыр озенининъ янына барып джигерлерини толдурып-толдурып нефес алсанъ, сонъра онынъ сувуна бир чомып чыкъсанъ... анадан догъма сап-сагълам олур эдим», деди.

Омюрнинъ сонъки нефесинедже бу озен, бу дияр акъкында тюшюнген къартбабасы оларгъа къавушып оламады, асрет кетти. Бакъ дюньялар сени, Сание шимди къартбабасынынъ кыйметли Ватанында яшамакъта, лякин адджы козьяшлар тёкмекте. Бу не, ирадесизликти?

Къыз бир даа озенге бакъты, о тынч акъмакъта. Сание пармакларынен козьяшларыны сильди.

Сание эвлерине кельгенде оны къардашы Эдае ачувнен къаршылап алды:

– Мен ярын мектепке бармайджам! – деди.

Аш пиширмекнен мешгуль олган Адиле бирден абдыраган киби олды. Эдаеге чевирильди:

– Я о да не ичюн? – деп сорады.

– Не ичюн? Не ичюн? Козьлериниъиз кёрмы, ёкъса? Меним мектеп урбам эскирген! – деди. Козьлери яшланды, сеси къалтырады. Урбаларыны оданынъ кошесине котерип атты. Барып озюни диван устуне быракъты. Чересини эллеринен къапатты, ичин-ичин агълап башлады. – Мени эр кес куле...

Сание чокъ керелер къардашларынынъ, яткъан сонъ кеч малъгедже къылап оламай, озъара фысылдашып, окъувгъа бармагъа биле паралары олмагъаныны айтып, шикъятленгенлерини эшиткен эди. Лякин бойле ачыкътан-ачыкъ уджюм этерлер, деп тюшюмюген эди.

– Яхшы, Эдае, саба ола, хайыр ола. Мен бир шейлер япарым, санъа яны юбканен кофта алырым, – деди.

Сание озю гъает ач исе де, аш-сувгъа бакъмай янаша одагъа кирип кетти. Чокъ вакыткъадже тюшюнди. Агълап отурмакътан файда ёкъ, эр насыл ёлнен олса да, къардашларыны кечиндирмек ичюн пара тапмакъ керек, весселям!

Еринден сычрап турды. Ярыкъны якъты. Шифоньернинъ къапакъларыны артынадже ачты. Чешит бичимдеки, ренкдеки антерлерини бирлей-бирлей козьден кечирди. Ниает, назарына, шифоньернинъ тёрюнде асылы турган, бабасы онъа институтны битирувге багышланган акъшамгъа киймек ичюн сатын алган япон костюмны илишти. О назик, нефис, ачыкъ мереккеп тюсте олып, далфидан бойлу къызгъа пек яраша эди.

Къомшуларынынъ къызы Айше Саниеден бу костюмни о вакыт

бир куньге бермесини сорады. – Бир якын союмызнын тою бар. Анда кийип барып, эр кесни шашырайым, – деген эди.

– Сени алып қячсалар, мен костюмсиз қалмаммы? – Соньра исе, – кий, Айше, кий, достум, – деген эди.

Айше бала киби қуванған. Костюмни бир даа козьден кечиререк:

– Лякин бизим эвге оны экимиз берабер алып барайыкь, ёкь исе анам маньа дарылып, – деген эди.

Эвине барған сонь, Айше оны кене кийип, шифоньернинь кузьгоси қяршысында чевирильди. Костюм қызгьа пек ярашты.

– Гузель, пек дюльбер. Еди джихан чечеги, – деди Айшенинь анасы хошнут алда. – Бойле шейлерни Сание тек сенинь бабань Экрем тапа биле. Оны बारे бизге сатынъыз, саньа кене башкъасыны алып...

Қыз кульди де, башыны терсине қякьытты.

– Ёкь, мен оны озюм де пек бегенем...

Сание бу вакьианы хатырларкен, бирден Эдаеге яньы урба алмакьнын чаресини тапкъан киби қуванды. Костюм о куньлерден берли ич де кийильмеди. Эльбет, Айше оны шимди де қуванана-қуванана ала биле. Парасы да бар.

Аз-чокь базарда бир шейлер тапа.

Акъшам олып, Айше базардан қяйткъан заманда Сание костюмни қолтугына қыстырып, қомшусына ашыкьты.

Айше ана-бабасынен тазе джыйылған мейваларны – шеф-талилерни, алмаларны сюртип-сюртип, қопкъаларгьа толдырмакьта эдилер. Қяпыдан кирген Саниени корьгенде Айше ве ана-бабасы тааджиplenген киби олдылар. Селямдан сонь, оньа отурмагьа ер косьтердилер. Айше Саниненинь насылдыр бир джиддий ишнен кельгенини чырайындан дуйды. Оны озюнинь одачыгына алып кирди.

Қызнынь тошюнджели козьлерине бакьты:

– Не олды, хайырлысымы? – деп сорады алчакь сеснен.

Сание сёзюни чокь созуп отурмады:

– Айше, мен бир вакьтлар сен пек бегенген костюмни кетирдим. Оны сатам, ал, – деди қятий сеснен.

Айше яваштан Саниненинь элинден костюмни алды, ачты, дикькьатле бакьты.

– Бельки... – деди не айтмасыны бильмей.

– Ёкь, Айше, мен оны деерлик киймедим, ойле де яп-яньы тура... Озонь билесинь де, мен оны энди кийип оламайджам. Эдае бугунь маньа бир чыкьыш япты, агьлады. Оньа мытлакьа яньы урба алмакь керегим...

Айше оны чокь ялвартмады, костюмни алды, кийди. О эвелькиси киби қызгьа пек ярашты. Кузьго қяршысында чевирильди. Козьлери огюнде Саниненинь ана-бабасы пейда олды. Олар

Сание бу костюмни кийип чыккында, онъа буюк хошнутлык-нен бакъа эдилер. Айше костюмни чыкъарып, кене салафан торбачыгы ичине кыйды.

– Сен оны сатма, Сание. Пара керек олса мен борчка бе-рерим, – деди.

Сание онъа итираз бильдирди, башыны терсине кыкытты.

– Я параны сонъундан, санъа кыйтармакъ ичюн, кыйдан аладжагым, мен иш тапалмадым.

– Яхшы, Сание, мен оны алайым, шимди акъчасыны да бе-рейим. Лякин о сенинъ бугунъки вазиятинъи тюзетип олурмы? – деди. Сонъра кызынъ кяршысына кечип отурды, Саниенинъ козьлери ичине диккыатнен бакъты. – Ярын саба танъда сени эки кьопкъа шефтали иле базарда беклерим. Азбарыныздаки шефтали тереклеринъиз озъ юкюни котералмай. Я олар пара да... Мен буны чокътан айтаджакъ эдим, – деди кытий сеснен. – Меним янымда санъа да ер тапылыр.

Танъ атар-атмаз Саниенен кярдашы Адиле эки кьопкъа шеф-тали джыйды. Эдаеге мектепке кеч кълмамасыны тенбиелеп, озъ-лери базаргъа кетилер. Адиле ондан догъру мектепке бараджакъ.

Акъшам анылашкъанлары киби Сание барып, Айшенинъ кыанаты астына кирди. Базарнынъ ичи даа тена, сатыджылар кимиси машинанен, кимиси джаяв келип, чувал ве ящиклерни озъ ерлерине тизиштирелер, селям-келямдан башкъа чокъ сёз эшитильмей. Эр кес арекетте.

Ишнен мешгуль олган Айше Саниеге козь кыясынен бакъ-аракъ, кьопкъаларнынъ устюндеки безлерни ал, деген манада ишмар этти. Кызгъа кичкене асма теразечик узатты. Сание оны аларкен бирден юреги чапаланды, эллери-аякълары джансыз-ланган киби олдылар.

– Гузель кыз, шефталилеринъ пек дюльбер экен, татлымы?

Сание, эбет татлы, деген манада башыны саллады.

– Алынъыз, акъыкыатен эм дюльбер, эм бал киби татлы. Баш-къа ерде бойле союны тапалмазсынъыз, – Айше шашмалаган Саниенинъ ерине джевап берди.

Муштери гузель кийинген орта яшлы бир киши эди.

– Дамыны бакъмакъ мумкюнми? – деп сорады.

Сание кьопкъадан балабан бир шефталини алып, муштериге узатты. Айше кулюмсиреди. Онынъ элиндеки шефталини алды. Кичкене пычачыкнен бир тилим кесип, кишиге узатты.

Киши Саниенинъ бу иште аджеми олганыны анылады, кулюм-сиреди. Шефталининъ дамыны бакъаркен, къашларыны юксек манъайынынъ ортасынадже котерди.

– Чекинъиз, учъ кило, – деди.

Сание салафан торбачыгы ичине ашыкъ-аджеле шефтали толдырып башлады.

– Етер, етер, Сание, о киши он кило дегиль, уч кило аладжакъ. Торбаны толдура берме, – деди Айше.

Къызынынъ элиндеки торбаны алып, онынъ баягысыны къопкъагъа къайтарып къойды. Къалгъаныны элиндеки асма теразе-чикке илиштирди. О не зияде ве не де эксик эди...

Базар къануны озъ укюмине кирди. Бир ерге эки адам барса, деръал эр кес анда чапа. Чылчыкъ муштерилер Саниенинъ башы уджуна топландылар. Лякин шефталининъ дамыны биле бакъмай, бири эки, кене бири ондан зиядедже алмагъа тырышты. Къызыны ашыкътырдылар. Сание шашмалады. Эм тырнагъына, эм налына деген киби теразени бастырып-бастырып тарта, база-ларыннан исе акъчасыны алмагъа унута. Саниенинъ арекетлерини незарет этип тургъан Айше къопкъалар бошамагъандже озъ муштерилеримден вазгечмек керек оладжакъ гъалиба, ёкъ исе бу ханым эвлерине бош къопкъалардан башкъа бир шей алып барамайджакъкъа бенъзей, деп тошюнди. Эли-элине тиймей давранды. Ана-мына дегендже къопкъаларнынъ тюбю чыкты. Айше, шукюр Аллагъа, деп догърулды. Козълерине тюшкен сачарыны тюзетти.

– Мында ишинъ эр вакъыт бойле юрюшсе де, – деп хошнут алда кулюмсиреди. Пара къоймакъ ичюн махсус тикильген къыска оглюгининъ джебинден бир топ акъча чыкъарып, Саниеге узатты.

– Сонъ, керекли параны таптынъмы? Айды, янъы зенаат да хайырлы олсун. Ярын да бу къадар кетире билесинъ. Яхшы кете! – деди.

Шефталилер сатылды, парасы алынды амма... Сание озюни Айшенинъ еринде ич де тасавур этип оламады.

– Сание, сен чокъ боджалап отурма, бизлер мында чокъмыз. Сени ялынъыз быракъмамыз. Бир ай ичинде, мына санъа деген базарджыгъа чевирилирсинъ. Паранынъ юзю сыджакътыр, – деди онынъ не акъкъында тошюнгенини дуйгъан Айше.

Бу вакъыт багъыравукъ бир къартанай келип, Айшенинъ устюне джекирип башлады. Элиндеки салафан торбачыкны Айшенинъ буруны тюбюнде салады.

– Бир кило ерине, докъуз юз элли грамм бергенсинъ. Хырсыз, – деп багъырды.

– Оны санъа ким айтты, – деди Айше озюни сыкъмадан.

– Ким айтаджакъ? Мындакилер беллейсинъми? Ёкъ... Къаргъа къаргъанынъ козюни чокъумаз. Анавы тюкянгъа барып чектирдим. Сени шимди милиске теслим этерим. Пек ёрулгъан олсанъ, олар сени санаториягъа раатланмагъа ёлларлар.

Мерхаметтен дерт асыл ола экен, дегенлери киби Айшенинъ башыны белягъа огъратаджам, гъалиба, деп яныкъланды Сание. Юреги чапаланды:

– Шефтали менимки. Бу къызынынъ бир тюрю къабааты ёкъ.

Мен шимди сизге ярым килонын акчасыны кайтарып беририм, – деди Сание буюк кыбаат яккан адам киби.

Айше чекиль, деген манада Саниени азачык кенарга уйтеди.

– Оны мына бу ерде, меним козюмнин огюнде чектирмек керек эдинь. Сен исе эвинь барып, бир-эки данесини юып ашагъан ве сонъра мында чапып кельгенсинь, бизлерни акылсыз беллейсиньми? Уздюр башымдан, адамларга чалышмага кедер этме! – деди катий сеснен.

Къартанай ойле кюлайлыкнен якъа туттыргъанлардан дегиль эди. Сесини эп котерди.

Бу вакыткъадже онъа кюлакъ асмай тургъан дигер сатыджыларнын сабырлары тюкенди, эписи бирден кюзгалдылар.

– Къартанай, мындакилернинь юксек медениетли экенлеринден файдаланып багыра берме. Эр шейнинь бир сынъыры ола. Къарарыны кычырсань пайынны алырсинь, – деди, кескин сесли яш бир кыадынчык. Онъа бир кыач сатыджы даа кюшулды. Къартанай меселени анълады, бирден йымшады. Тез-тез зувмага тырышты.

– Велядие, сен не вакыттан берли бу кыадар юксек медениетли олдынъ я? – деп кулды кыадыннынъ янында къартып сатып тургъан яш киши.

– Я джебимде эки диплом олгъан сонъ озюмни медениетсиз саяджагыммы? – деди Велядие.

– Алла, Алла, Велядые, я джебимизде дипломларымыз олмаса, биз мында насыл чалышаджакъмыз? – деп кулды дигер кыадын.

Арадан чокъ кечмеден базар мейданына мектептен келеяткан талебелер келе башладылар. Ешилъ козлю арык кыадынчыкнынъ янындаки сия кувурчык сачлы огланчык:

– Ана, ернинь тартышув кувети недир? Онынъ тартышув куветини бизлер кайдан билемиз, – деп сорады.

– Ернинь тартышув кувети олгъаны ичюн, адамлар тепеге учып кетмей, ерде юрелер.

– Я айса кыушлар насыл учалар?

– Оларнынъ кыанаты вар.

– Я ракета насыл уча?

– Онынъ моторы вар.

Бу вакыт базар ичинде иштен кайтатяккан муштерилер чокълаштылар. Акышам базары кызып кетти.

Ешилъ козлю кыадынчыкнынъ янында бирден эки-учь муштери пейда олды. Бири помидор, бири кыпыста алмак истеди. Огланчык исе суаллерини ягдыра бере.

– Я кок теренлигине учып кеткен ракета, артына насыл кайтып келе?

– Ракета кайтып кельмей, балам, адам олгъан кысымы кайта.

– Ана, ана...

– Токътаса, балам, шимди кѳушлар, ракеталар дегиль де, помидор, кѳапыстанынъ тартышувыны бакъмакъ керек. Ёкъса, эписини эвимизге алып кѳайтаджакъмыз.

Бойле алларгѳа алышыкъ огъланчыкъ, индемеден анасына ярдым этип башлады.

Велядѳе исе тизлери устюне дефтер кѳойгъан, кѳызчыгъына математикадан мисаллер ишлемеге тырыша. Чокъ беджерип оламаса керек, тарсыкып:

– Бар, Айше тизеньден сора. Бизде о математик. Инглиз тилини азырлаяткъанда, манъа келирсинъ... – деди.

Сание саба кѳадынларнынъ айткъанлары, эр бирининъ дипломы олгъанына эмин олды.

Энди Айшенинъ янында, акъикъий шегирт оларакъ чалышкъан, Сание, бош ящик устюнде болдургъан алда отурып къалды. Орталыкъкъа акъшам салкъыны тюшти, кунеш озъ ятагъына энип башлады. Муштерилер баягъы азлаштылар. Бу энди даа бир иш кунюнинъ екюнленгенинден делялет эди. Эр кеснинъ тили чезильди. Ачувгѳа, кинге, ёргъунлыкъкъа шакъа кѳошулды. Олар базарда эр кунъ олып кечкен чешит вакъиаларны хатырлап кулюштилер.

Кѳыз бу базаргѳа баягъы кѳатнагъан сонъ, мындаки адамларнынъ чокъусы кечинмек ичюн, Сание киби меджбур алда козьяшнен кельгенлерини анълады. Бойле бакъкъанда оларнынъ эр бири бу аяткъа коньген, алышкъан киби корюнелер. Лякин эр бирининъ юрегинде, юрек тѳрюнде илле бир кунъ ола бир де бир ишханеде, озъ зенаатлары боюнджа чалышаджакъларына буюк умют, арзу яшай эди.

МАХУЛЬДЮР ИСАРЛАРЫ

Икяе

1

Сене-и-хиджрий 1180-лернинь орталары (милядий – 1770-лер...) Къоюн сюрюси манърашып койнинь Буюк-Чешмесинден авлакча олган кениш сув тыйнагына якынлашты. Бир къач генч чобан кызылчыкъ агъачындан ясалган ве орьнеклернен сырланган ыргакълы таякъларыны саллай, ыслыкъ чала, «чу-чу-чу» сеслерини котеринки чыкъарып къоюнларнынь сюрюден чыкъмамасы ичюн оърашалар. Семизджерек бир къоюн арт баджагындан ыргакъланып тутулды. Эки-учь дакъикъа ичинде аякълары хачланаракъ багъланып ат узерине ерлештирильди. Дюнки дешетли фуртунада къая учурымына тирельген къоюн сюрюсининь муджизе иле фелякеттен къуртулмасы себебинен чалынаджакъ къурбан азыр эди. Къоюнлар сув ичеркен, муит бираз дурдурылдыкътан сонъра, ири козью, индже мыйыкълы Осман, башындаки къалпагыны эки къолунен гузельдже ерлештирип, белиндеки торбасы ве кенъ кынлы чобан пычагыны къушагы бою аркъаландырды. Сийрек тереклер арасындан чешме тарафкъа дикъкъатле козь ташлады. Кырмызы, ешилъ, мавы фесли генч ханымлар чешме башында гутюмлерине сув аларакъ инджеден кулюшмекте, татлы-татлы сёйлешмектелер. Он алты яшлы Нурузан-ханым араларындан шеньлиги, тюз эндамы, дюльберлиги ве джыйнакълы кийиминен айрылып турмакъта. Осман омузындаки ыргъагыны бура-бура Нурузандан йылтыравукъ козьлерини аламай. Эки сенеден берли къаны-джанына такъылган бу дживан кызгъа, фурсат булундыкъча, бакъмагъа безмей, талмай, тоялмай...

Узакътан олса да, Османнынъ назарыны дуйган Нурузаннынъ

янакълары аллана башлай, ама эеджаныны дуйдурмамак ичюн кунеште ярыкълангъан сыра иле къара орьме сачларыны башынынъ бурушларынен юзюне саркъыта, орьме сачлары арасындан сырлы-сырлы Османнынъ пельванимси турушыны козете. Экили алтын купелериндеки индже зынджырчыкъларгъа такылы зюмрют ташлары бирине-бирине урунаракъ, ойнаяракъ, зияланаракъ, онынъ шырныкълыгына даа насылдыр корюнмез, сезильмез леззетлер къошмакъта...

Ишбу эки генчининъ гизли дуйгъулары ве мунасебетлери акъкъында бирчокъ махульдюрлилернинъ хаберлери олса да, дуйдурылмай, инденильмей.

Нурузан бирден къыз аркъадашларына сес берип къайтмак керек олгъаныны хабер эте. Къызлар алтын, кумюш тюсю къою орьнекли гугюмлерини омузларына ерлештирип сув узеринде ялдагъан къушлар вари яваш-яваш салкъынлыкъ яйып тургъан чешмеден айрылаар. Оларнынъ ренкли узун антерлери этрафтаки чичек ве гуллерни, гульгулю осюмликлерни анъдырмакъталар.

2

Дженазе алайы Эгиз-Ташлар байырынынъ кенарындаки къабристангъа якъынлашты. Орта-Джамиде уйле намазында булунгъан джемаат сонъундан алайгъа къошулгъанынен, биркъач юз кишилик уммет яваш-яваш къабристан ичерсине сыгъынмакъта. Къуйрюч агъачындан ясалгъан чифт къапакълы табут тазе къазылгъан мезарнынъ бир уджуна пилякилерге сакинликле ерлештирильди. Къапакълар котерильдигиле, тартылы кефинленген Шерефеддин деденинъ джеседи узериндеки ясин дуасы нагъышлы къара ве дигер ренкли къумашларнынъ пуськюлли уджлары енгильден эскен баарь ельчигинден базен къыбырдап туралар. Мезарджыларнынъ учю де терге пишкен олып, омузларындаки къазмаларыны чукъур къазылгъанда чыкъарылгъан ташлы топракъ обасына ташлап, янарына адымлапгъан Шерефеддин деденинъ огълу Селямийден дигер буюрулар беклемектелер.

Къабристан сююнети ичинден яваштан къыска лафлар, сёйленмелер эшитильмекте. Ян-яна экишер, учер, дёрдер гурухлангъан уммет – къарты-яшы Шерефеддин къартнынъ омрю, ишлери, хорантасы акъкъында явашчаджыкъ тарифлешмектелер. Онынъ чокъ эйи бир инсан олгъаны, гъает мерхаметли, хайриесевеер ве инсанперверлигини анъмакъталар.

Тазе къазылгъан мезарлыкъ янындаки чалмалы башташларнынъ бирисинден орюмчек агъына огърапгъан чибинчикнинъ инджеден вызылытасы эшитиле. Башы гъафлет ашератчыкъ не къадар урунса да, сарылып къалгъан агъдан къуртуламай. Чапалана-куръмеклене тынчлана ве къыска ял алгъанындан сонъ, яныдан къуртулма арекетлерини башлай. Буну чакълагъан Осман, сезимсиз яваш

адымле янына барып, чибинни аьдан узип йибере, сес кесиле...

Къабристаннынъ усьтюнде обалангъан къуршун тослю булутлар яваштан ялдап кечмекте. Корюнмез агъырджа бир хузон, джан гъариплиги, узюнти этрафны сармакьта. Сийрек корюнген къушларнынъ отьмеси ве чивильдемеси эвельдеки киби олмайып, басыкъ аглам-сыравны аньдыралар. Къабристан кенарындаки инджеден япракъ атмагъа башлагъан агъачларнынъ шувултысы да кедерли, сёнюк ве сагъыр чыкъмакьта. Дженазе алайынынъ кедерли чехрелери эгик алда имам эфендининъ ясинге азырлама насихатларыны диньлемектелер.

– Алла-у-экбер!!!

Къыблагъа къаршы тургъан имам-эфенди ве аркъасында саф олгъан джемаатнынъ сеси бири-бирине кошуларакъ къаялар ара-сына кирип о ердеки къоджаман ташларгъа урунып акс-седалар верильдикче, биринджи текбирде эллер багъланды...

3

Арабадан энген Селямий атны югенлеринден айырды ве онынъ огъ аякъларына тыршав такьып чименликке тарафландырды. Арабада булунгъан эрзакъ сепетини бир къолуна ве иш алетлери къутусыны экинжи къолуна алып таш исар янына кетирди. Бир-къач дакъкъалыкъ тенеффюстен сонъ, эрзакъ сепетиндеки ёгъурт бардагындан эки ютум уртлады. Салкъын ёгъурт ютумлары ичине тазелик кетирдилер. Янбашындаки киссесинден бир де ири кесильген тютюн къурусыны кербар ташлы люлесине чекип кибритлерле туташтырынджа, этраф къокьулы думанларгъа бурюнди.

Кечкен афтада бабасынынъ дженазеси себебинден токътатылгъан ишине яньыдан башладжакъ. Исар къалама иши къартделеринден къалма бир иштир ки, эр сене кениш бостанлары къазылдыгы арада чыкъкъан ташлар, исар къаламасына къулланылыр. Эм де исар олмасайды, бостан топракълары къарлар иримеси, ягьмурлар, селлер ягьмасы ве боранларнынъ кучюле юкъарыдан дере ичине юрюр, чекилди, бостанлары бербад олурды. Буну гузель анълагъан махульдюрлилер юзлердже сенелер девамында не-силь-несильден дагъ этеклеринде асралгъан бостан кенарларында-ки таш исарларыны кеньлештир, юкселтир, къавийлештирди. Селямий акъай да йигирми – отуз сенеден берли, баарь кельдикче, бостан ве айван асравындан, араба тамирджилиги, демирджилик ве джезве, савут-саба ясама ишлеринден маада, артыкъ хоран-таларынынъ бир абидесине чеврильген исар иле де огърашырды.

Бабасындан, деде ве къартделеринден варисленген алет-лерини бирер-бирер козьден кечирип Керичнинъ мешхур маден оджакълары усталарындан сатын алынып кетирильген кень агъызлы кески ве баягы орьселенген чёкючни къолуна алды. Кескилерининъ чешити – тюрю къавийликте олгъан ташлар ичюн эдилер ки, бир сой ташлар ич бычылмаз, оюлмаз, кесильмез олгъанлары ичюн,

тек махсус маденден ясалган кескилернин сюрю ағызларына даянамазларды. Базы саде ольчюлерден сонъ, янындаки таш оба-сында уйгуныны сайлап кески ве чёкючини узерине ишлетмеге тутунды... Вакътынен тоюмленген къалын къара къашлары усьтюнде топланган тери тамлалары тайып чехресине сызмакъталар. Баба ёкълугъынынъ ағыр тюшюнджеси базен хатрасыны сызлатыр, инъильтиге бенъзер инджеден кельген давуш къулакъларына токуныр, юрек адджысына адджы къошарды. Къолундаки шу кески ве шу чёкючле рахметли бабасы да сенелердже чалышты. Бабасынынъ бабасы да айны шекильде чалышыр, къан-тер тёркерди... Селямийнинъ козьлери яшлардан йылтырар, сонъра тюшюнджелери деньшир ве кенди кендине келирди.

Ишленген къая ташларыны кендилерининъ узун-узадиеге узанган исарларынынъ девамына къалар, пишкен киречле ялыдан кетирильме ири къум къарыштырылган шингенликни къаланган ташлар аралыкъларына толдуыр. Шингенлик къаткъан сонъ, таш киби къатты олып къалыр, таш исарнынъ мухкемлигине кучъ къошар, сарсылмаз бир бентке, еньильмез бир къулlege чевирирди.

Ат кишнемесини эшитиндже, Селямий кучюк оғлу Муса кельгенини анълап ёл усьтюне чыкъты. Он докъуз яшарлыкъ Мусанынъ сол къолунда юварлакъ ағъач саплы къапакълы бакъыр саанъче булунмакъта. Ичинде анасы Эсма-шерфе кондерген уйлелик емеги варды. Селямий акъай Мусанынъ тез-тезлеме, ашыкъма, зияде кыбырдама арекетлерини дурултмаға истеерек:

– Оғлум, Муса, хош кельдин. Шимди ашыхма, аджеле итме, яваш ол!

– Баба, анам уйлелик тузлу юзюм япрагъындан сарма пиширди. «Тез атха минип алып вар, сувумасын» дие буюрды.

– Саанъ ичинде тез сувумаз, оғлум. Узат мана. Сон атны туварып тыршавларсын, азбучух отласын бу ерчиклерде. Хашхабаш да арабанын отесинде отламахтадыр.

Мусанынъ аякъларындаки янъы тикильген чарыкълары таже мешинге аит къокъу чыкъармакъта. Тиз ашагъы сарылган тери учкъурларынынъ уджлары тоюмленип багланганыны корьген бабасы:

– Оғлум, эр шийде аджелелик япайсын, чарыхлар тоюмленип багланырмы? – дее Мусанынъ аттан тюшмесине ярдым этти. Оғлунынъ сағ элинден орьме къамчысыны алып кенди чызмаларынынъ къонучына сокъты. Мусанынъ тик якъалы кырмызы басма кольмеги кунеш зияларынынъ тёркюльмесинде даа ачыкъ, даа айдын корюнирди. Саглам кевдеси, мучелери тюртип турган эндамы, кулерьюзю, башындаки къалпагы акъайджасына кенарлатылганы бабасыны хошландыыр, севиндирирди.

Тёшедиклери софразеги уджунда бераберликте леззетли еме-клерине урундылар. Таже фурун отьмегининъ хошландырыджы къокъулы тилимлери ве уфакъ сарылган сарма данелери саанъ

ичинден бирер-бирер эксилерди. Ама Муса ашамасыны узатмадан еринден кялккып бабасы чалышкан алетлерини кьолуна алды. Кескинен таш ёнаркен, бабасы иле кьонушырды, кьартбабасыны анарды, исарларынын буюклиги ве сагьламлыгыны анылатырды. Махульдюрлилер арасында «Шерефеддинлернин исары» адыны алган ишбу исар, артык хоранталарынын сатылмаз, верильмез, денйиштирильмез, вазгечильмез, кенар этильмез бир вариетлери эди ки, етмиш еди кьат сюялеринин темсили, гуруру ве хаялы да эди.

4

Сене-и-хиджрий 1192-лер (милядий 1777-лер)...

Къар куртуклери аджды ельнин сипирткисиле эв босагъаларынын ашагъыларына, кошелерине обаланмакта. Араба тубюне сыйыккъан баракъ копегинин кьою токлери чаршаф беязлыгында кьарнен алынганьндан, туюю анылашылмай. Сурукъ ельнин сертлигине даянамагъан козьлери муддет-муддет юмулмакта. Айван чокьугуьндан ахыр ичине сыгдырылмагъан эки огюз юксек дувар тубюндеки пиченде ятмакта. Бу ерге ельнин озю дегиль, ялынъыз кьоркьунчлы увултысы кельмекте. Сюрюси чекильмеге унутылган хора кьапысы ельнин шиддетинден ачылып-япылында дехшет иле такьылдамакта.

Къаранлыкъ кьорудыгъы заман, кой ортасында, Орта-Джами янында, учь атлы пейда олдылар. Налланган ат туякларынын агъыр тыпырдысы, атларынын юксек давушле кишнемелери, демир узенгилеринин шакьырдысы, кьалын орюльген камчыларнын сызгыртыле ава кесмелери, «тырр-тырр-тырр» давушлары джами янындаки эвлернин сакинлерини тышары аттылар.

– Ахайлар, не вар? Не олду?!

– Бу атлылар кимлердир, не истийлер?!

– Хайыр ола...

Атлылар янына топлана яткан адамларнын сеслери, бири-дигерине сорган суаллери эшитильди.

Атлыларнын кьолларында янып турган ардын агъачларынын сюрюнголери тосат-тосат оларнын юзьлерини айдынлатмакта, зифт-зулюметни кенарлатмакта. Сурукъ кьарлы ельден кьаткьан сия мыйыклары, кьыскъа сакьалларынын титрейишлери корюмекте. Беллериндеки кьылынчларынын кьын агьызлары кьаргъа боньалган олып агъыр-агъыр салланмакта. Атлары узериндеки кийизден чекильген эгер япугьларынын уджлары кьыврылган алда сурукътан таш кесильгенлер. Атлылардан бириси кьою сесле:

– Хан азретлеримиз Селим Гирайнын буюртусы вар. Хэпинъиз эшитмелисиз!!!

Экинджиси:

– Умметимизге селямларымыз ве селяметлик истеклеримиз вар!

Аджеле этип койнинъ агъасы ве имамыны бурая чагырыңыз!!!

Учюнджиси:

– Ат мине бильген ве кылынч тута бильгенлер хаберимизни эшитмелилер!!!

Ярым саат ичерсинде бир къач юз киши Орта-Джами этрафыны сардылар. Юксек сөслерле дженк феякети чыкъкъаныны айтыштылар, эеджанландылар. Бири-дигерине Ширинлер, Мансурлар, Аргынлар, Барынлар ве Сиджевит къабилелерининъ къарышыкъ арекетлерини анылатаракъ сөзлерле тюртюштилер. Ама имам-эфенди джемаатны тынчландыраarakъ джамиге кирмелерини буюрды. Джамиде къандиллер якъылып кирамет собалар туташтырылды. Кыскъа намаздан сонъ, кельген атлыларнынъ оныдери Хуршуд-бейге сөз буюрылды.

– Хамд педерлеримиз, агъа ве къардашларымыз!!! Хэпимиз таныдыгымыз ве итаат эттигимиз хан азретлери Селим Гирай буюрдылар ки, Девлетимизде олып кечкен тахт курешини ве миллет ичиндеки къалабалыкны, чеккелешмекни дурутмакъ ве токътатмакъ ичюн аджеле орду чагырылмасы вар... Ярын сабагъаджек хэр бир коюмизден, шехэрлеримизден, къасабаларымыздан белли микъдар аскер алынаджакъ! Махульдюрден йигирми атлы аскер истениле! Онларнынъ сияхы, зырхы, аты, бесленмеси кендинъыздендир... «Ёкъ» лафы олмаяджакъ!!! Акси такъдирде хэпимизин башымызга феякетлер, дюнъаджа мусибетлер ягъаджакътыр. Сонъундан олган пешманларымыз, юксектен лакъырдыларымыз, исбатларымыз – бош хаваны сарсытмакъ киби чыкъаджакътыр! Хайды, вакъыт къачырмаялым. Йигирми кишининъ адларыны сечеджекмиз ве кягъыткъа къайд этеджекмиз.

5

Саба эрте Орта-Джами янында алтын тамгъалы кок санджакъ алтында тизильген генчлернинъ арасында Осман да, Муса да булунмакъталар. Геджедеки къарлы боран тынса да, сувукъ эксильмей. Бузле къапланган терек пытаклары узеринде тек-тюк серчелер, чавке ве савускъан къушлары тюк къабартып отурмакъта, кок санджакъ алтында топланган атлы аскерлери ве оларны озгартган джемаатны сейир этмектелер. Мусанынъ бабасы Селямий акъай басыкъ давушле огулуна огютлер бермекте, огулу отурган атнынъ югенлеринден къолуны бошатмагъа къыймай. Мугъайыкъ, ама йымшакъ, джыллы назарынен Мусанынъ усьтю-башыны сюзе, аскерий урбасына, арбий такъымына хошланмагъаны дуюла.

Кенарда топланган кой къадын-къызлары да агъламсырап сөйлешмектелер, къасевет ве эеджанларыны гизлеп оламайлар. Нурузан-ханым юрек адджысыны кимге тѣкеджегини бильмей тура, юнъ шалынынъ кенарындан дакъкъа-дакъкъа Османга яшлы козьлерини догъурта. Кендисининъ гонъю кырыкъ, вуджуды тосат-

тосат титремакте, башына нелер кельгенини аңлап оламай.

Осман да аскер аркадашларынен кѳонушыркен, дуйдурмадан Нурузанга атешли назарларыны ташлап тура, онынъ яшлы козьлерини ве титремелерини коре. Османнынъ да юреги сыкыла, аджына, яна. Барып Нурузанны сараджагы, кенди багырына басаджагы келе. Ама ичиндеки корюнмез йипчиклер оны кавий тутмакта, айыпкыа чыкымакыа бермемектелер. Джаны-джигери кыйнаганындан, атыны бир ерде тутып оламай, тобукларыны узенгилерде ойнаттыкчы, ат огъ аякларыны котерип кишней, арт аякларында кылып тыпырдана бере.

Апансыздан дюн Багычасарайдан кельме оньдер аскер Хуршуд-бейнинъ юксек сеси эшитиле.

– Бисмиллях-и-рахман-и-рахим!!! Аскер кярдашларым, сагыга дѳенинъ! Ёлга тараф илери ѳнелинъ!

Аскер гурухи еринден тепрениркен, ер титреген киби олды, ташлар биле эзилдилер. Сагылыкылашмакыа кельген джемаат зий-чув кѳопардылар. Нурузан-ханым артык даянамадан Османнынъ янына чапып вараракъ, элиндеки ешилъ, мавы орынеклерле ишленген алтын тамгалы пошусыны Османга туттурды. Османнынъ кѳолу Нурузаннынъ элине токъуыр ве пошуны алыркен, ичинде севинч атешлери фышкырганындан, кымчысыны авада сызгыртып алды ве дигер аскерлерден артта кымламакыа ичюн атыны оларнынъ пешине ѳнелъти.

Ёл усьтюнде азыр турган ве сувукътан бурунлары кызарган уч чингене давулджы Хуршуд-бейнинъ ишмарынен чокъмарларыны шиддетле саллаяракъ, «Аскер юрюши»ни чалмакыа тутундылар. Гонюль котериджи тюз везин давушлары бири-дигерини текарлайлар. Чокъмарлар вира юкселип давул терилерини патлатаджакъ киби энмектелер. Инсаннынъ кыулакъ тозуны титреткен давушлардан атта давулджыларнынъ янларында булунган Зынджырлы-Пынарнынъ узериндеки буз бурьтюклери сепильмектелер.

Кой халкынынъ дуа-сеналары давул гудюрдюсинен кырышып аваны толдурдылар, аналарнынъ, тотайларнынъ ичин-ичин агылама ве окюрмелерине, юрек сызлатыджы такымакыларына, аджындырыджы сеслерине ташлар да даянмазды.

6

Сене-и-милядий...

Багычасарайдан Коккозь тарафкыа арекет эткен арабалар ве аскерлер сырасы корюнмекте. Яхшы ягланмакыан, кятранланмакыан демир тыршавлы тегерчиклернинъ кочерлери пыкылдайып, пыджырдайып турмакта. Атлар ве узерлериндеки аскерлер пает ёргун алларында эгерлерининъ эки тарафына агырдан салланмакталар. Такыаттан кесильген атларнынъ аякъ авуштырмалары вира зорлашмакта. Базы арабаларнынъ кошелерине

къара байракълар къураштырылгъан. Олар ичинде шеит олгъан аскерлернинъ джеседлери булунмакъта. Ешилъ байракълъ арабаларда савашларда яралангъан аскерлер ер алмакъталар. Кениш ёл боюнынъ базы уджларына янаша койлерден акъкъан халайыкъ топланып турмакъта. Буюк-Сюйрен, Албат, Отарчыкъ, Озенбаш, Фоти-Сала, Ени-Сала, Коклуз, Маркур ве дигер койлернинъ джемаатлары саваштан къайткъан койдешлерини къаршыламакъталар. Аскер ве араба сюрюсининъ четлеринде алчакъ учушлар якъкан къаргъаларнынъ джиренч сеслери, къаба-къаба лапулдатып къанат къакъмалары этрафкъа олюм къоркъусыны сачмакъта. Эр кес къара байракълъ арабаларны корюндже, дехшет ичине далалар. Ханги койлернинъ, ханги аилелернинъ башына къара хаберлер кельгени билинмей. Налелер, инълемелер, ахи-зарлар, дуйгъу къайнамалары инсанларнынъ ичлерини ёгъурмакъта, фикирлерини сарсмакъта.

Махульдюрге бурулгъан арабалар арасында къара байракълылары корюнмеди. Айлы-йылдызлы ешилъ байракъ ельпирендиги алда арабалардан бириси айланмада токътады. Махульдюрлилер юксек четли маджар арабаны сардылар... Ичинде учъ койдеши къан-реван алында булунмакъта эди... Омүзындан яралангъан Осман, араба ортасында къуру пичен узеринде ясланып уйкъугъа далгъан алында. Ерли отаджы Ферит-эфенди аман янларына барып яраларыны дикъкъатле тешкермеге тутунды. Къолунда азыр олгъан базы маджунлар ве шингенликлерни ишлетти. Махусус ясалмакъ керек олгъан иляджларны тюшюнди. Аслында Махульдюрнинъ отаджысы бу этрафларда белли тедавийджидир. Онынъ керекли отлар топлап, къайнатап ясагъан илядж шингенликлери ве серт маджунлары чокъ инсанларнынъ шифасына ярадылар.

Османнынъ яралангъаны акъкъында хаберни эшиткен Нурузан, къыз аркъадашларынен берабер буюк ёлгъа чапыштылар... Джаны авучына алынып арекет этеркен, базы орьме сачларынынъ чезильмеси ве юзюни къапатмасы оны кедерлендире, мавы йипектен олгъан боюн багъы да тартылып къыскъа тарафынен бир багъланышта антерининъ омуз къапагына илинип ельпиремекте. Чокъ эеджанлы ве къасветли сымасы ве яш толү козьлеринен нефеси тутула-тутула, такъаты кесиле-кесиле, тозу ёлнынъ думпачыкъларына абына-сюрюне узакътан корюнген ешилъ байракълъ араба тарафкъа дувулдамакъта.

Уйкъуда булунгъан Османнынъ ичине апансыздан насылдыр джыллылыкъ, хош ислер, зиялар, гъамбер-мислер тѣкюльмеге башлады. Ичинден йылмайды, севинди. Козьлерини ачынджа, насылдыр енгиль думанлар арасындан Нурузаннынъ хош сымасы, индже къашлы айрет, кедер ве яш толү эля козьлери, фесининъ узеринде кунеш нурлары алтында йылытирагъан алтын пуллары, бири-бирине урунып тургъан экили алтынлы зюмрют ташлы купе-

лери, нар тюсю толгун леблери, атеш киби алланган янаклары чалынды... Бу корюниш тюшми, сайыданмы олганынын феркына барамай эди...

7

... Ялы бою койлери ичинде чалмалы аджылар кийимини такынып тюркче кьонушыркен, Кьураннын ич бир айтини бильмеген кьара сымалы насылдыр папазлар юрьмекте ве джемаатны джамилерге топлап, Тюркие султанынын чыкьарган «ферманы»ны окьумакьталар. «Ферман»да гуя Тюркие султаны кьырымтатарларны кендисинин падишалыгына чагьыртып гузель ерлерден бедава топракьлар ве биньлернен алтын дукат паралар вере эмиш. Башкьа дин кутькен девлет ичинде яшамакь харам, хиджрет – ваджип эмиш. Кочьмеге истеклилерге балабан кочер гемилери де айрылмыш...

Дешетли икьтисадий сыкьынты ве чар мемурларынын акьсызлыгы, адалетсизлиги ве зулумьна огьраган кьырымлыларнын буларга инанаджагы келе. Кьаршыга, Акь-Топракька, кочип диндешлери, дильдешлери арасында яшамакь арз пейда этелер. Кунь-би-кунь, саат-би-саат агьырлашкьан омюр, базы хоранталарны бу адымга итемекте, истеклендирмекте.

Ишбу олайлардан хабер алган Селямий акьай агьырдан-агьыр тюшюнджелерге дала. Бала-чагьасы энди аякька тура яткьанда, бу киби адым атмакь, беллисиз кёр ёлларга реван олмакь ич истемей. Ама этраф койлерде аякьланганларнын, кочькенлернин вира чокьлашмасыны эп эшитмекте...

Эски, ипранган кьалпагыны тюзетип таш ёнма ишини девам этеркен, Селямий акьай огьлу Мусанен кьонушмакьта. Кьолунда туткьан кески ве чёкьучи йылар девамында баягы орьселенсе-эскирселер де, кене ишке ярамакьталар. Мусанын вакьтынен тюсюни джоя яткьан кьырмызы кольмегинин сёкьок якьасы кьатланып кьалган, чарыкьлары кийиле-кийиле ашалган, чуланган олса да, яньыларыны тиктирмеге ашыкьмай. Эвлөнмек ичюн пара топлай. Койдеки кьатты адет боюнджа келиннин фесине дёрт алтын пул такьмагьанджек, келин алмага акькьы ёкь. Адет бозмакь олюмден бетер я! Баба-огьул терге пишип исар кьаламакьта, юрек сыкьыджы тюшюнджелерге далмакьталар.

– Огьлум, бу кидишат нее кетиреджек бизни. Кунь-куньден халымыз агьырлашый, отлахларымызы, чайырларымызы тутуп алдылар. Энди Зынджырлы-Пынарын сую да бизимки дегиль, помешчикин эмиш. Олардан файдаланаджох олсах, верги вермемиз керек эмиш.

– Ах, бабачыгым, нишлемели энди. Анам да гиджелери козю яшлы, агьыр тюшюнджелер ичинде булунмахта. Эширеф хардашым, ишитинми, дюн не деди?

– Ишитмедим, сёйле!

– Мектептеки оджай-абла охума хаккыны огюнден аладжах экен, чюнки бус-бютюн парасыз халган, чалышмагъа хич имкян буламай экен.

Селямий акъайнынъ мийи бузлады.

– Охувсыз хич олмаз! Кёр-кёруна омюр мусульмангъа гунахтыр!

Селямий акъай бираз раатланмакъ ичюн исар тюбюнде ямав-лы йымшакъ чекмени узеринде ясланды. Гъает индже кесильген тютюн къурусундан бир чимтим алып чатлакъ люлесине чекти... Агъзындан айрылган бурум-бурум баяз къюю думанлар къырав баскъан самайларына варыр, шу нокътада баязлыкълар къарышыр, бутюнлеширди. Бу акъчиллерде чаларган сенелернинъ топлагъан теджрибеси, фикир агъырлыгы, омюр юкю айдынланырды. Тютюн ичеркен, ёрулган козьлерини исаргъа тикти. Узун-узadie къаланган исар ташларынынъ эр биринде узакъ эдждатларынынъ къан-тер тёкюльген эмеги, къасветлери, тюшюнджелери, къуванч ве кедерлери, юрек адджжылары – къайнакъ аятлары дуолмакъта. Даа якъында бабасы къалаган инджеден ишленме ташлары бири-бирине уйдурылып, келиштирилип ойле гузель сыкътырылып къаланган ки, юзлердже сенелер турсалар да, ич бозулмаз, айрылмаз, дагъылмаз, еринден тепренмезлер.

Селямий акъайнынъ козьлери огюнде бу ташлар киби къураштырылган, бири-дигерине мухкем пекитильген къан дамарларыле, ис-дуйгуларыле, юрек сыджагыле, джаны-джигериле багъланган мезардаки несиллери пейдалана. Онлар да юзлердже сене девамьнда шараитлерге, муитлерге бакъмадан, бозулмаз, дагъылмаз, тепренмез ве кенди топракъларындан айрылмазды!!!!...

Селямий акъайнынъ ичинде бирден-бир бинъ олюп, бинъ тирильген татар инатлыгы туташты, къабарды, фышкырды. Еринден къалкъып чёкюч ве кескисини аларакъ, исарларынынъ къаламасына янъыдан верильди. Эндиден сонъ, оны бу ерлерден кимсечик ве бир шейчик айырамаз, ич бир кучъ чыкъарамаз, кенар этип оламаз, умултерини кесемез! Чёкючининъ эр бир урушы янъгыраркен, топрагынен, ватанынен баш багъаналар къурашмасына янъы мыкъ къакъар, къавийлигине янъы къувет верирди...

P.S. Тарихий справка. XVIII а. сонъу ве XIX а. башында Кырымнынъ ерли халкъы арасында «хиджрет ваджип» ошеги юреркен, Махульдюрден ич бир хоранта еринден къыбырдамады, ич бир инсан яшаган ерини терк этмедди.

Айше КОКИЕВА

Отуз секизинджи йылнынъ несили

**Сюргюнлик несрининъ екаяне эдибеси –
Урие Эдемованынъ иджадына бир назар
80 йыллыгы мунасебетинен**

Ярым асыр девамында халкъымызнынъ сюргюнликте кечирген омюри, яшайыш тарзыны эсерлерде джанландырган эдебият джерьяны сенелер кечкен сайын тарих саифелерине дёнмекте. О девирде Эшреф Шемьи-заде «Халкъ хызметинде» джыйынтыгында «яш къалем аркъадашларымыз» деп адландарылган муэллифлернинъ джумлеси эсли-башлы яызджы ве шаирлер олып, (Р.Фазыл, Б.Мамбет, Ш.Селим, Э.Фазыл, М.Аблялимов, З.Кюртнезир) эбедиетке къавуштылар.

Бу иджаткярлар, эдебиятта къоюлган ясакъларгъа къаршы кетерек, тувган халкъымызнынъ рухий ве тарихий вариетини, миллий фикир этюв къабилиетини эсерлеринде хатырлав, эфсане, масал, ремзлер киби элементлерге мураджаат этюв ёлунен айдынлатмагъа ынтылган шаир ве яызджылар севиесине етишип, девир сынавындан кечтилер.

Ярым асырлыкъ сюргюнлик девири къырымтатар эдебиятында фаджиалы тарихымызнынъ насыл айдынлатылганыны мукъайтылыкънен огренмек керек олганыны 1991 сенеси «Йылдыз меджмуасынынъ №5 санында А.Осман къайд эткен ве,

«Гурбетликтеки эдебият огей дегиль» деген фикирни бефтан бильдирмеген эди. Бу фикирнинь айтылганындан он дёрт сене кечкен сонь, 2005 сенеси «Йылдыз» междмуасынынь №6 санында С.Нагаевнинь Ш.Селимнен кечирген «Эдебий тенкыт акькын-даки тюшюнджелер» субетинде «Озьбекстандаки кьырымтатар неширлери саесинде эдебият джерьяны текмилленгени» кьайд этильген эди.

Юкьярыда адлары аныылган муэллифлернинь фикирлери ве мулязалары сюрюнлик девири эдебияты узеринде ал-азырда талилий ишлернинь башланмасына темель азырланганы акькында делялет бердилер.

Сюрюнлик девринде дюнья юзю корьген неширлерини (не-сир эсерлерни) огренир экенмиз, эдебий вариетнинь темели онынь асыл олган кунюнден тикленгенини кьайд эте билемиз. Бу девирде иджат эткен муэллифлер халкь такьдири, халкьымыз акькындаки акьикьатны чареси ве икьтидары, истидады ве уста-лыгына коре тасвирлегенини айыра билемиз.

Ярым асыр зарфында мейдангя кельген «яш иджаткярлар-нынь» (Р.Фазыл, Б.Мамбет, Ш.Селим, Ш.Алиев, И.Абдураман, Э.Фазыл, М. Абляимов, З.Кьуртнезир) ве олардан сонь буюк бир акьынты оларакь келип кьошулган А.Осман, У.Эдемова, Э.Умеров, Э.Амит киби муэллифлернинь миллий мектеп корь-мегенлерине бакьмадан, аят теджрибелери ве шахсий хасиет-лери, чарелери ве икьтидарына коре, миллий эдебиятымызны халкьчан сымалар, мергин ве уста усулларнен зенгинлештирге-ни буюктен буюк мувафакиеттир. Эдебиятымызда тасвирленген халкь тарихы ве сюрюнлик мевзусынынь, кьалемлерине хас усулларнен кенишлетип, айдынлатылувы ярым асырлыкь эдебият омюринде бугунь де бугунь кьуванчлы бир кьазанчтыр.

Сюрюнлик девири кьырымтатар несирджилигинде гурбет аизарларындан сечилип алынган февкьульаде ве муим ва-кьиялар – халкь такьдирининь аджджы акьикьаты – сатырлар арасында мергин ве уста усулларнен уйкен несиль языджылар-нынь эсерлеринде тасвирленмеге башланды. Соньра бу усул-ларны оларнынь пешинден келип кьошулган иджаткяр несиль девам этти.

Сюрюнлик девир кьырымтатар эдебияты тарихында екяне эдибе Урие Эдемованынь несирджилиги ичтимай ве ахлякый меселелернинь такьдим олунувынен айры ер алмакьталар. Онынь «Кьырмызы гуль» (1970), «Нишан юзюги» (1974), «Баш язы-сы» (1981), «Юрек атешинь» (1985), «Айдын геджеде» (2005) икяе, повесть ве роман джыйынтыкьлары кьалеминь пишкинлешкен эдибенинь аятий мевамыны ве эсерлеринде такьдим олунган меселелерни эдебиятшынаслыкь назариеси джеэтинден терең огренмеге мейдан ярата.

Бу эсерлернин джемиси халкымызнын сюрюнликте кечирген омюри, дюньябакышы, яшайыш тарзы, миллий аньанелери, джемиетте туткан ерини тарифлейлер. Олар эдибенин шахсий иджадий теджрибесинин артканыны косьтерелер.

Алтмышынды сенелерде эдебиятка келип кирген эдиге ве онын акьранлары А.Осман, Э.Амит, Э.Умеров акькында Ш.Алядин «Эдип» маьалесинде – бу дерьт эдип дешетли «отуз секизинджи йылнын несили» деп тарифлеерек, кыймет кескен эди. Дешетли «отуз секизинджи йылнын несили» акькьатен де сюрюнлик девирине несирини юксек севиели бедий эсерлернен теминледилер. Эдебий вариетимизни эдебий тюрлернен зенгинлештирдилер.

1963 сенеси «Ленин байрагы» газетасында дюнья юзю корьген «Кьырмазы гуль» икьесинде о девирде уйкен языджыларнын кьалемине хас олган ретроспекция (айтмагьа ясакь этильген халкь тарихыны кьараманларнын нуткьу, хатырлавы вастасынен джанландырув) усулы кьулланылып язылгьаныны бугунь тедкьикь эткенде ачыкьлай билемиз. Тарихий кечмиш «икье ичинде икье» усулынен айдынлатылгьаны иджаткьарнын мувафакьиет ве кьалем усталыгыны косьтере эди.

Эсернин композицион тизилишини тешкиль эткен ичтимай ве ахлякьий гьае кьартанай ве элине экимлик дипломыны алган кьыз арасындаки беялар, хатырлавлар ярдымынен бильдирильди. Кьартанайнын гоньлюни кьаплап алган элем ве сыр – халкь такьдиринин адждакь акькьаты – памукь тарласы ичинде оськен кьырмазы кьатмер гуллернин тарихынен багланып тарифленди.

Бойле этип, 1963 сенеси дердж олунган бу икье эдибенин бедий хаял сюрюв кьабилиети ичтимай ве шахсий теджрибеси эсасында шекилене башлагьаныны тасдыкьлады. Генч эдибенин эсеринде миллий омюрни тазертиджи амеллер филисленип башлангьаны сечильди. Бу эсерде кьартанайнын нуткь услубинин тизилиши де илериде алимлер тарафындан тедкьикь этиледжек ве дикькьаткьа лйыкь бир меселедир.

Эдибенин сенелер кечкен сайын «Ленин байрыгы» газетасында апробациясыны кечкен «Мектюп», «Кьара козьлер», «Элем козьашлары», «Башымнын уджундасын, анайым», «Тарла севдасы» киби икьелери етмишинджи сенеси Гьафур Гьулам эдебият ве санат нешриятында ильки «Кьырмазы гуль» икьесинин серлевасы алтында джыйынтыкь шекилинде нешир олуналар.

Языджынын икье, повесть ве романында муайен-тарихий, аятий умуминсаний, фельсефий меселелер элли сенелик сюрюнлик аятынын мисалинде айдынлатыла.

Эдебиятта рухийт меселеси сьз медениетинин алямети, хусусиети ве бедийликнин делилидир. Эдебий эсерде инсан,

онын рухий дюньясы, миллий характернин айдынлатылуw эснасы эсас ерде тура. Къараманнын рухий дюньясы исе оларнын темелини тешкиль эте.

Урие Эдемованын эсерлеринде къулланылган ретроспекция усулы юкъарыда къайд олунган унсурлар ярдымынен косътери-ле. Кескин драматизмнен толу эсернин мундериджеси къараманларнын къарма-къаршы гъаелер, табиат чизгилер, ахлякий мунасебетлер эсасында такъдим олуна. Меселя, «Омюрлик янымдасын» повестинде фелек чемберинден кечкен болюк мудири Аскъарали яш мутехассыс Нусретнин янашасында «озюни кимсеге керек олмаган бир манекенге чевирилгенини» анылап башлай. Озюнин акъикый адыны гизлеген Николай Алексеевич (Назим Абибуллаевич) де зенаатыны темелли бильген Нусретнин инсаниетли ве къабилиетли огълан олганыны кунълейлер ве оны юректен къабул этмейлер. Языджы бу къарама-къаршы типлерни тасвирлеп, яхшы ахлякъ ве месулиет саиби олмаган шахыслардан къуветли ве сагълам джемиет тешкиль олунмаганыны косътермек истей. Джемиетни тешкиль эткен шахысларнын яхшы ахлякълы олмалары шарт. Чюнки чюрюк тахталардан къавий бир геми ич бир вакыт япылмаз.

Эдике миллетнин келеджегини къайгыргъаны ичюн, халкъымыз арасында да бири-бирини корьмеген инсанларнын пейда олувы миллий ахлякъны тепретип, илериде буюк фаджиагъа кетире биледжегини хатырлата. Чюнки ахлякъ инсаннын рухуна ерлешкен алышкъанлыкътыр. Джемиет азаларынын арекетлери асырлар девамында рухуызгъа ерлешкен миллий ве диний алышкъанлыкъларгъа багълыдыр.

Сюрюнлик девир несирджилинде языджылар арасында фольклор аныанелерине мураджаат этюw мерагъынын арткъаны эдебиятымызда муим бир услубий ёнелишини пейда этти. Миллий ве ислямий эсасларгъа къайтуw ынтылышларынын аляметлери эсерлерде тасвирленген сымаларнын арекетлери, нутыкълары, табиат чизгилери, фикир дюньясы, тюшонджеси, рухий вазиятеринде муджессемленип акс эттирильди.

Бу услубий хусусиетни эдике озюнин «Баш язысы» повестинде къулланды. Эсернин эфсане тарифинден башланувы бефтан дегильдир. Повестьнин бедиемлик дереджесини юксельтмек ичюн, муэллиф тарафындан фольклор аныанелеринден сечилип алынган эфсане эдебиятта сёз ифадесини такъдим эткен кямиль усталыкътыр.

Повестте тасвирленген Къырым акъкъындаки хатырлавлар, этнографик ве табиат адиселерини акс эткен левхалар сексинджи сенелер окъуйыджысынын анында зенгин рухий амелернин шекиллендирмек ичюн ишлетильген эдилер. Языджылар эсерлеринде бу киби унсурларгъа гъает терен риает эте эдилер.

Бу унсур да эдебиятымызда укум сюрген сиясет тазыйыгы ве девир талабы эснасында языджылар тарафындан кешф этилип, уйгунлаштырылган бир ёнелишни асыл этти.

Бу эснада эдибенинь повестинде айдынлатылган Нияр, Сание апте, Адиль ата, Кимья хала, Закир сымалары Эмин ве Шерфе апте сымаларына кършы кююлып, сюрюнликте булунган джемиетте, миллетнинь яшайыш тарзында пейда олаяткъан пахыллык, куньджюлик киби хавфлы тенденциялар тасвир олуна. Шерфе апте сымасы о девирде джемиеттен сызып алынган персонаждыр, психологик стереотиптир. Бойле персонаж ве стереотиплерни биз А.Османнинь «Тутушув» повестинде Мусемма, «Маалле бекчиси, я да динозаврнинь битирилюви» икяесинде Динара енге сымаларында сече билемиз. Оларнинь типологик якъынлыгы элли сене девамында джемиетте олып кечкен день-ишювлерни косътермектелер. Миллетимизнинь яшайыш тарзы ве аныына сенелер сайын ерлешкен ят ахлякый чизгилер насыл бир къует ве усталыкънен чалышкъаныны сечмеге огретелер, ко-зюмизни ачалар. Бизге бир якъадан баш чыкъармагъа, бирликли олмагъа давет этелер.

Муэллиф тарафындан сайланып алынган композициялар-нынь гузеллиги, салмакылы олгъаны, окъуйджылар тарафындан оларнинь гъает енгиль къабул олунгъаны да языджынынь усталыгъына багълыдыр. Эсерде колем джеэтинден муим адисе-вакъ-иаларны къаплап алынгъаны, къараманларнынь тюшюндже ве дуйгъуларыны бир тююмге кетирип, белли бир юксек гъаелер бильдирмек истеги, кыдырылып тапылган копюр, усталыкънен багъланган тююм языджынынь усталыгъында ишлетилген ус-лубий хусусиетрининь хызметини нумайыш этелер.

Сексенинджи сенелерде эдибенинь иджадында деньишювлер олып кечти. Язгъан эсерлеринде шекиль, мундеридже, фельсе-фий фикирлернинь такъдими гъает пишкинлешти. Эдибенинь иджадий лабораториясына якъын олган ана ве къадын-кыыз сымасы эсерлеринде айдынлатылган сайын «къараман ана, сабырлы, мукъаддес ана, акъыллы, ырызлы ве намуслы унер алув усталыгъына саип, федакяр къадын-кыыз» типлерининь тасвири озюне хас бир тюр алды.

«Гъайып аскернинь анасы» икяеси эдибенинь иджадында юкъарыда къайд этильген джеэтинден дикъкъаткъа лайыкъ бир эсердир. Эдибе Фатма къартанайнынь омюринден бир кунни тарифлеп, кениш диапазонны къаплап алган аятий варлыкъны косътерди. Психологизмнен ашланылган левхалар, тюшюндже-лер, дуйгъулар окъуйджыны ташындыра, тюшюндире, миллет омюринде олып кечкен мусибетке первасыз къалдырмайлар. Дженклернинь инсанлар аятына якъан мухшиш тесери, адждакы акъыкътнынь халкъ хатырасына муджесемленип, даа чокъ за-

манлар мукъаддес аналыкъ дуйгъусынынъ хатырланып турмакъ кереклиги акъылгъа къююла. Осаяткъан несиъ арасында бойле ана ве къадын къыз типлерининъ шекилленмесине делялет бериле.

Кениш диапазонны къаврап алгъан ве эпик бир бирликни муджесемлеген, 1990 ве 1991 сенелери «Йылдыз» меджмуасында къысымларнен дердж олунгъан «Айдын геджеде» романы 2005 сенеси «Таврия» нешриятында нешир олунды. Муэллиф янынъ ичтимаий шараит яраткъан имкъанлардан файдаланып, ясакъ олунгъан мевзугъа къалем урды. Кырымтатар халкъынынъ бир геджеде ана-Ватанындан сюрюн олунгъаны ве ярим асыр девамында сюрюнликте булунып, чеккен истираплары, тазыйыкълары, куруши ве Ватангъа къайтып келювлерини бу романда айдынлатты. Юкъарыда, эдибенинъ дигер эсерлеринде къулла-нылгъан ретроспекция усулы, сюрюнликте булунгъан халкънынъ кечмишине бугуныкы аят теджрибесининъ имкъанлары ве нокъ-таи-назарындан файдаланып, кене де къадын-къыз (Джеваир) сымасында кениш ве терен айдынлатылды.

Эдебият мейданында къалем тепретип башлагъан девринден бу кунге къадар заманда эдибенинъ иджадий лабораториясында инкишаф ве илерилев инджеликлери бу романда муджесемленди. Чокъ сенелер девамында козетильген сюрюнлик омюри, халкънынъ миллий чизгилери, табият чизгиси, характери, фаджиалы такъдири психологик вазифелерни эда эткен нутыкъ деталлери, монолог, диалог, табият левхалары, къараманларнынъ арекетлеринде джанландырыла. Тарихий кечмиш ретроспекция усулынен джанландырылып, сюрюнлик ве авдет вариети къалемге алына.

Урие Эдемова терджиманлыкъ саасында да къалемини сынады. И.С. Тургеневнинъ «Биринджи севги», «Арфе» повестьлерининъ терджиме лабораториясыны огренюв инджеликлери, муаррирлик саасында япкъан хызметлери аля даа алимлернинъ тедкъикъини беклемектелер.

«Йылдыз» меджмуасында дердж олунгъан публицистик ве тенкъидий макъалелеринде языджыларымыз акъкъында меракълы ве муимден муим малюматлар такъдим олунгъаны окъуйыджыларнынъ афызасында джанлы хатырлав левхаларыны кевделендирелер.

Сексен йыллыгыны къайд эткен эдибемизге сагълыкъ селяметлик, узакъ омюр девамында иджадий мувафакъиетлер тилеймиз. Гонъюльнюз арз эткен мурадкъа иришмек насип эйлесин! Иджат чокърагынынъ фышкъыргъан буллюр чокъракъ киби къайнап турсын!

Миллет кыйгысынен ёгъурылган сатырлар

**Шаир ве миллий арекет иштиракчиси Рефат Чайлакъ
85 яшыны толдургъаны мунасебетинен**

Атешин шаиримиз Рефат Чайлакънынъ ильк шири бундан 51 йыл эвельси – 1967 сенеси «Ленин байрагъы» газетасында басылган эди. Рефат агъа ишбу ярым асырлыкъ муреккеп ве кызыгъын иджадий ёлны шерейфен басып кечти ве бугунъ де иджат этмеге девам эте.

Ватан севгиси, Ватан дуйгъусы – ялынъыз эсерлерининъ баш мевзусы дегиль, умумен, хаятынынъ къанун-къайдеси, акъидеси, манасыдыр. Шиирлеринде Ватан руху сезиле, Ватан сеси янъгырай, миллет кыйгысы эр бир сатырында ис этиле.

*Мен яшлардан сайгъы, урмет кыдырмайым,
Олардан тек миллий дуйгъу араштырам.
Мен кендима самимийлик арамайым,
Бугунъ эдепсизликлерден сызлай ярам...*

*Мен яшлардан миллий ахлякъ арамайым,
Ахлякъсызлыкъ япмасалар етти, олган.
Мен олардан эждат изи кыдырмайым,
Эждат темелини йыкъмасалар олган...*
(«Терк этмесин»).

Шаирнинъ яшларгъа шу сёзлернен хитап этмеге, самимий огъот бермеге акъкъы бар. Чюнки о, Ватан огърунда генчлик чагъындан курешип кельген, халкъымызгъа Ватан ёлуны ачкъан федакярларымыздан биридир. О озь арекетлеринен, озь сёзлеринен халкъымызны даима рухландыра:

*Тилинъ, дининъ, джамилеринъ, мектебинъ бар, миллетим,
Чекишсень де, ич окюнме, Ватандасынъ, миллетим.
Бар дюньягъа дагъылсанъ да, сен миллетсинъ, миллетим,
Еньерим, деп ёлгъа чыкътынъ, еньеджексинъ, миллетим.*
(«Миллетим»).

Лякин, шуны да айтмакъ керек ки, Рефат Чайлакъны ялынъыз атешин бир ватанпервер шаир оларакъ танытмакъ олмаз. О, айны вакъытта, энъ индже дуйгъуларны да усталыкънен ифаде эте бильген лирик шаирдир. Ашагъыдаки **«Судакъ кызылары»** адлы шири де бунынъ исбатыдыр.

Ягмурлар ягса, ювуыр ызлар.
 Дюльберден-дюльбер Судахта кызылар.
 Козьлери зейтюн, къашлары къара.
 Яр, десень, келип, Судахта ара.
 Яр тапсань мында – къадриньни таптынъ!
 Озюньни омюрлик бахытлы яптынъ.
 Эй, Судахъ кызы, тенъешинъ ёкътыр!
 Сен олган ерде чын къуванч чокътыр.
 Эй, Судахъ кызы, дюльберсинъ, дюльбер,
 Сенинъчюн ача багъчада гуллер.
 Козьлеринъ зейтюн, къашларынъ къара,
 Мен севда олдым, юрегим яра.

Рефат Чайлакьнынъ иджады артыкъ миллий эдебиятымызнынъ бир парчасына чевирильди ве ояшнесиль ичюн ибрет оладжагына умют этем. Сёзюмни исе шаир Рустем Джелильнинъ Рефат Чайлакькъа багышлап язган сатырларынен екюнлемек истейим:

Олсун пикет, олсун юрюш –
 О биринджи сырада,
 О бармагъан бир ер ёкътыр
 Бизим Ешилъ Адада.
 Генералдай тутта озюн,
 Котектен де ич къоркъмай.
 Миллетпервер инсанларны
 Севе, сая, алгышлай.

Хайырлы яшлар олсун, Рефат агъа! Сизге узун омюр, къавий сагълыкъ, битмез-тюкенмез ильхам ве кучъ-къувет тилейим.

Сейран СУЛЕЙМАН

ПОЭТОВ

«Йылдыз»нынъ 2018 сенесининъ 1-нджи санында Рефат Чайлакьнынъ 85 йыллыгына багышлангъан макъаледе (28 с.) онынъ бабасы Смаил Чайлакъ **1967 сенеси 16 мартта вефат этти** деген джумледе техникий себеplerден хата кечкен. Бу джумледе 1967 с. ерине **1987 с.** олмакъ керек.

(Муарририет)

«Ач козюньни, котер башынь, джетер артыкъ бу юкью!»

**Шаир Мемет Нузетнинь
130 йыллыгы мунасебетинен**

Мемет Нузетнинь тахаллюсы – «Туревич». Асыл соядаы – Челебиевдир. Мемет Нузетнинь догъган ве вефат эткен кунълери акъкъында матбуатта чешит чубарлыкълар мевджуттыр. Базы китап ве маълалелерде онынъ догъган кунюни 13 март, Кезлевнинь Айдаргъазы кою косътерильмекте.

Бугунь аятта олган шаирнинь кызы Нияль Хайрединова язганына ве «Йылдыз» междмуасына бильдиргенине коре онынъ бабасы шаир Мемет Нузет 1888 сенеси апрель 21-де Багъчасарай дживарындаки Гулюмбей коюнде Шейх-Ислям Сеитхалил огълу Челебининь къорантасында догъды.

Бабасы Кезлев шеэрининь энъ итибарлы инсанларындан олып, Айдаргъазы коюнде чифтлиги (имениеси) бар эди. Анасы Сафие Султан, Къачы бою шейхи Селями шейхнинь кызы, эки баласындан – Мемет ве Мерьемден сонъра учюнджи баласыны догъурмадан вефат эте (Мерьемнинь кызы Пирае Къадри-зедининь изаатындан).

Эки баланен тул къалган Шейх-Ислям Челеби балаларыны алып Кезлев уездине къайта, Айдаргъазы коюнде ерлеше. Экинджи кере эвленген сонъ, къадыны 10 бала догъура, оларнынъ беши уйкен яшкъа келип, вефат эте. Мемет Челеби Айдаргъазы коюне 4-5 яшында бала олып келе ве балалыкъ чагы Айдаргъазыда кече.

Мемет Нузет койде, балалыкъ чагындан чынъ, бейит айтып юрген кедайларнынъ дестан ве масалларыны эшитип, халкъ йырларынынъ текрарланмаз хош эгилерини ичине синъдирип,

чешит миллий аһъанелеримизни, байрамларымызны корип осьти. Шу аджайип балалыкъ теэссуратларыны зеининде сакълап, сонъундан озь яратыджылыгында буларнен гъает усталыкънен файдаланды. Озюнинъ ильки тасилини кой оджапчесинден алды. Сонъра, 1897 сенеси бабасы оны Евпатория (Кезлев) медресесине ерлештирген эди. Бу вакытта энди анасындан оксюз къалгъан Мемет осьмюрлик чагынынъ учь йылыны шу медреседе кечирсе де, омюрден узакъ схоластик бильги оджагында кечильген дерслер оны ич де къанаатлендирмейлер. Озю гъает сергек, талапкъар огълан бойле окъудан къуртулмакънынъ чаресини тапа – 1900 сенеси Багъчасарайдаки мешур Зынджырлы медресеге окъумагъа кире. Рус тилини темелинен огренювде онъа Петербург университетининъ шаркъ тиллери факультетини битирген Исмаил Лёманов ярдым эте.

Мемет Нузетнинъ фааль эдебий яратыджылыгы 1905-1907 сенелери инкъиялыбы девиринде башлай.

Эскиликнинъ ве янылыкънынъ узлашылмаз курушининъ истер-истемез шааты олгъан Мемет Нузет, зулум ве истисмар боюндырыгы алтында инълеген халкъ кутлелерини арекетке кетирген 1905 сенесининъ инкъиялпны дигер демократик бакъышы зиялыларымыз киби севинчнен къаршылап ала. Лякин бу къуванч чокъкъа бармай. 1905 сенесининъ инкъиялыбы бастырылувыны, чар манифести догъургъан конституция иллюзиялары джоулгъаныны яш шаир агъыр кечире.

Бу вакытта о инкъиялпнынъ джеллятлары акъкъында бир чокъ сатирик ве юмористик эпиграммалар яза. Лякин булар о вакыт либерал сиясетини алып баргъан «Терджиман» газетасында басылмайджагыны яхшы бильген шаир эльязмаларыны топлап алып гъайып эте.

1909 сенеси полиция незарети астында булунгъан яш шаир, эпиграммалар язувда къабаатланып къапатыла ве дёрт ай Акъмесджит тюремесинде соргу алтында булуна.

Апсханеден чыкъкъан сонъ о Русие бойлап, сеяткъа чыкъув манасынен Кырымдан кете. Москвада, Петербургда, Къазанда, Уфада, Оренбургда ве дигер шеэрлерде булуна. Къазанда 1910 сенеси Абдулла Токъайнен корюше, онынъ лекцияларыны динълей.

Кырым большевиклер къолуна кечкен сонъ, Мемет Нузет учь кере апске алына. Бабасыны да бир дефа къапатып, о чыкъкъан сонъ, коюнден кетмелерини буюралар. Мемет Нузет Кезлевден кетмеге къарар бере, Байдар овасы койлеринде оджалыкъ эте, онынъ сонъ межаны Янджу кою ола.

(Пирае Къадри-заде язгъанына коре, Мемет Нузет 1918 сенеси

Кезлевде Фера ханымле эвлене, лякин о хасталыккыа тутула ве пек тез вефат эте, Нияль сабий кызычыгы да олип кете. Экин-джи эвлилиги кене Кезлеви Хатидже ханым иле ола. Ондан эки оглу – Юсуф (1922 с.), Фарукъ (1924 с.) догъумлы эдилер (экиси де дженкте гайып олдылар).

Учюнджи кере Мемет Нузет Янджу коюнде Мерзие Хайрединова иле эвлени, кызы Нияль, бабасы 1934 сенеси ольгенде бир кьач айлык бала эди.

Шаир озюнинь ильки шиирлеринде Кырымнын чель тарафынын аятыны, манзараларына, койлюлеринин факырлыгыны, джаиллигини, сафдиллигини тасвир эте. Онын эр бир шиيري сонь дередже ачык, эр кеске анлайышлы образлы тильнен язувлы.

Мемет Нузет поэзиянын чешит жанрларында эсерлер яратты: сатирик, юмористик, лирик, агитацион, балалар ичюн шиирлер, поэмалар, шиирий пьесалар ве иляхре. Эр биринде шаир иджадынын юксек нумюнесини косьтерди. Онын текрарланмаз иджады эн зияде кечмишнин менфий адетлерини, диний хурафатларыны, феодализм кьалымтыларыны тенкьид этювде, адамларда олган менфий чизгилерни кулыкюге алуvgьа, кьаралаvgьа багышланган эсерлеринде парылдады.

Мемет Нузетнин садык шегирти олган Эшреф Шемьизаде бу акьта: «Бу феодализм кьалымтыларынен, бизим сатирик эдебиятымызда, озюнинь отьюр кьалеминен иркильмей, талмай курешкен эн популяр, эн семерели шаиримиз Мемет Нузет эди», – деп язган эди.

Мемет Нузет Коккоз хастаханесинде 1934 сенеси майыс 2-де 46 яшында козьлерини эбедий юмды. Майыс 3-те Коклуз кой мезарлыгында дефн этильди.

2012 сенеси апрель 23 куню Багьчасарай районунын Богатое ущелье (Коклуз) коюнде Мемет Нузет 1930-1934 сенелери яшган эвинде хатыра тахтасы ачылувы мерасими кечирильди, мерасимде бир чокь оджалар, языджылар, студентлер, джемаат, Мемет Нузетнин сойлары иштирак этилер. Бу ишнин башында турган, мейданга кетирген янджулы Мемет Кемалитдинов ве дигерлеридир. (2017 сенесинин декабрь айында Мемет Нузетке багышланган хатыра тахтасы ресмийлештирюви акькында Голубинка кою сельсоветинин кьарары чыкьарылды).

Койлюнинь шаны

Тань ачылып, куньтувуштан
Джалтырап кунь догъганда,
Чечек, когет чыкъ сүвуман
Башларыны джувгъанда,

Талгын джелмен толкунгъанда
Орюште онь богъдайлар,
Джанлангъанда багъ-багъчалар,
Бакъыршкъанда торгъайлар,

Огърашыр къарт, джаш, эп койлю,
Мутлакь бир иш пешинде,
Я бостанда, я багъчада,
Я тарлалар ичинде.

Къатты берчли къолларында
Чапасы я лескери,
Ёрулмадан чалышыр бу
Къара хызмет аскери.

Терледикче, манънайындан
Терин силип ташларлар,
Аз отурып джал этер де,
Кене ишке башларлар.

Тарла, бостан, багъ ве багъча –
Койлюлернинь джаныдыр.
Бу шейлерни тымар этмек –
Оларнынь бир шаныдыр.

Къарт кызынын тюшунджелери

Сайлагъан назгъа, наз тазгъа,
я балчыкъкъа, я сазгъа.

Аталар сёзю.

20 яшында

Бай болмаса, яш болмаса,
Эм де дюльбер болмаса,
Озю де бир интеллигент,
Юзю кулер болмаса,
Эр расткельген йигитчикке
Мен «къоджам» – деп отурмам,
Ондай эткен акъайларнен
Ич бир вакъыт эв къурмам.
Абдурешит яхшы амма,
Эм окъугъан, эм дюльбер,
Лякин онда зенгинлик ёкъ,
Олсун даа пек чебер.
Дюльбер деп де, мен оларгъа
Хызметкярлыкъ эталмам,
Ялнъыз онынъ бильгисичюн,
Эвни ташлап кеталмам.
Ибадулла зенгин амма,
Озю джаиль бир чобан.
Байла оны бир арангъа,
Къой алдына ем, тобан.
Якъуб, десень, эм окъугъан,
Эв-баркы да зарарсыз,
Лякин, гъарип, бойдан алчакъ,
Беттен чиркин къарарсыз.
Мустафада окъув да бар,
Гузелик де, мал да бар,
Лякин яшы отуз олгъан,
Ол бакъайым онъа яр.

25 яшында

Акъай деген акъай шимди
Бай болмаса да ярар.
Озю дюльбер, окъур-язар,
Эм де яшы бир къарар.
Абдурешит яхшы эди,

Ах, мен оны къачырдым.
 Къапты оны явур Эсма,
 Мен бульбульни учурдым.

30 яшында

Акъайнынь пек яшы не мот,
 Аз къартлыкътан не зарар?
 Тек окъувы, акълы олсун,
 Корьмеси де бир къарар.
 Мустафада козюм къалды,
 Эвлendi о бу сене.
 Мен ғарипте бахыт бармы?
 Къуру къалдым мен кене.

35 яшында

Акъайларға чиркинлик де
 Буюк къусур сайылмаз,
 Ильми, акълы болғандан сонъ,
 Онда эрлик джоюлмаз.
 Якъуб тамам къарар эди,
 Мен, акъылсыз, бильмедим.
 Къысмет олды Сабриеге,
 Мен кене де кулюмедим.

40 яшында

Пек разыман бир акъайға
 Сайлаймайман мен дюльбер,
 Не бай, не яш, не тюкянджы,
 Не языджы, не бербер.
 Тек бир эркек ады болса,
 Мен, ғарипке, боладжакъ,
 Амет, Мемет, ким болса да,
 Эксиклигим толаджакъ.
 Безенемен, тюзенемен,
 Пудра, боя якъаман,
 Сонъ модаман кийинемен,
 Сырға, юзюк такъаман.
 Подворлы, тар аякъкъаплар,
 Кофта, юбка кийсем де,
 Кимсе манъа козюм къысмай,
 Озюм янып кюйсем де.

ИНСАНЫҢ ТАҚДИРИ БОЙЛЕ ЭКЕН*

Меним анам, янджулы Хайредин қартбабаның қызы, Мерзие ханым 1906 сенесининь баласы эди. Хайредин қартбабаның эки оғлу ве дёрт қызы олған. Қартбабаның Янджу коюнде баяғы топрағы, ходжалығында огюз, ат, арабалары, тютюн тарлалары, алма, армут бағчалары олған. Эви исе коюмизинь ичинде энъ корюмли, балабан ве қалын диварлы эв, озю исе койдешлернинь айтқанына коре, пек талапқар ве чалышқыр инсан экен. Тютюн тарлаларында чалышмақ ичюн тап Украинадан қызларны да джелъп этип кетирген. Чюнки қартбабаның ходжалығы йыл-йылдан артқан ве оны айлан-дырмаға озъ кучълери аз олған.

Чокъ койлерде олғаны киби, бизим Янджу коюнде де чокъ балалы қоранталар олған, ве олар пек фуқаре яшағанлар. Қартбабам, қолундан кельгенине коре, оларға ярдым этмеге тырышқан.

Лякин 1917 сенесининь инқиялябынынъ толқуны йылар кечип койлерге де келип ете. Эвельден пек акъыллы ве узакъ келеджекни насыл оладжағыны коре бильген инсанлар олғанлар. Иште оларнынъ бири Хайредин қартбабам. Онынъ арзу-умютлери пек буюк олған, алма бу бизим халкъ ичюн чокъ ғарезликни беслеген совет къурумы о умютлери бербат эткен. Хайредин қартбабам озю сағ экенде тек учъ баласыны эвлендирип етиштирген. Булар — Исмаил Челеби, Муксюм ве Зибида. Қалған учъ баласы оларнынъ вефатындан сонъ эвленгенлер. Булар — Осман, Мерзие, Райме, сонъундан Раймени Дуду деп адландырганлар. Қартбабам Хайредин ве Сайме битам қолларындан укюмет тарафындан чекип алынаджакъ малларына янып-якылып 1922 сенеси экиси де бири-бирининъ артындан вефат эткенлер, қартбабам ясаған қавий эв буюк оғлу Смаил Челебиге қала ве о заманларда анам, даа яш қыз оларакъ, ағасынынъ қорантасында яшай. Иште, яны акимият бу шейлерни дайым Смаилге чокъсынып, сен байсынъ дие, эзлетлерге огъратқан.

Шу заманда эр ерде колхозлар тешкиль ола башлаған. Демек бизим Янджу коюнинъ колхоз мулькю Хайредин қартбабамдан қалған мал-мульк эсасында тизильген.

Мал-мульк меселеси 1925-1927 сенелери башлаған. Бизим

* Мемет Нузетнинъ қызы Ниаль Хайредино́ва-Нузетованынъ «Тақдири́м» хатырлавлар китабындан парча.

кърорантагъа исе бу меселе 1930-нджы йылларнынъ башында кельген.

Смаил дайым Зынджырлы медресени окъуп битиргени ичюн, онъа ярамай бакъкъанлар, ве онынъ огюне ультиматум къойгъанлар. Демек къартбабамнынъ вефатындан сонъ Смаил дайым къартбабамнынъ энъ буюк баласы олгъаны ичюн, онынъ малына саиплик буюк огълуна кечкени себебинден, онынъ огюне сюрюльген ультиматум бундан ибарет экен. Я о кулаklar джедвелине кирип, мал-мулксыз Уралгъа сюрюгюн этиледжек, я да озъ разылыгъынен мал-мулкюни Совет девлетине теслим этеджек. Дайым чокъ тюшюнип отурмагъан, сонъки теклифни къабул эткен. О, бу адиселерге къаршылыкъ косътермей, эр шейни теслим этип, кърорантасыны башкъа ерге кочюрип алып кеткен.

О вакытта энди Осман, Дуду ве Зебиде къардашлары да эвленгенлер. Тек меним анам — Мерзие эвде, бойгъа еткен къыз олгъан. Дайымны янъы кельген акимият севмесе биле, Янджу кою сакинлерининъ огюнде пек буюк сайгъы-севги ве урьмети олгъан. Онынъ ичюн де дайым койде омюрининъ бир къач йылыны кечирген. Мерзие къардашы пек яхшы тюркю айткъан, инсансевер, эр кеснинъ агъырыны енгиль этмеге, гонъюни алмагъа, керек олса, ярдым къолуны узатмагъа да азыр тургъан инсан экен.

Смаил дайым Янджу коюнинъ сакини олып, онынъ Коклуз коюнде Амет досту бар экен. Оны Коклуз коюнинъ мектебинде оджалыкъ эткени ичюн Амет оджа деп биле эдилер.

Кунълернинъ биринде, Коклуз коюнде, оджа сыфатында даа бир инсан пейда ола. Олар тез таныш оларар ве къавий достлашалар. О янаша койге аякъ баскъанда биринджи оларакъ Амет оджаны коре, ве танышув сёзлеринден сонъ озюнинъ башына кельген шейлерни къыскадан анылата ве янында эки баласы олып, баш сокъмагъа ери олмагъаныны айта.

Амет оджа исе о инсанны тынчландырмагъа тырыша ве эвине давет эте. Бу инсан ким олгъаныны якъындан анылагъан сонъ, белли ола ки, о инсан тек оджа дегиль де, атта шаир экен.

О пек шакъий, шенъ шерамет бир инсан: ресим япмагъа ве кемане чалмагъа да пек уста экен. О озюнинъ акъикый ады ве сойадыны деньиштирип, озюне Мемет Нузет деген адыны сечип ала.

Асылында исе о чель тарафында яшаса да, догъма Багъчасарай районынынъ Гулюмбей коюнде Шейхислям-Челеби Челебиевнинъ кърорантасында биринджи бала олып 1888 сенеси дюньягъа кельген.

Совет акимияти келип темеллешкен сонъ о инсанны бай баласы, деп раатлыкъ бермейип къувалагъанлар. Иште, онынъ ичюн де о инсан шу Коклуз коюне барып тюше ве бир къач йылгъа анда

ерлеше. Бу инсанның омюр аркыдашы кечинген сонъ, о чокъ заметте къала, чюнки онынъ къолунда эки огълан бала анадан оксюз къалалар. Булар – Юсуф, 1922 сенесининъ, ве Фарукъ, 1924 сенесининъ балалары олгъанлар. Бу инсан акъкъында бойле малюматларны топлагъан сонъ Амет оджа Мемет Нузет оджагъа: «Билесинъми достум? Мен бугунъ Янджу коюне достум Смаилге бараджам, джур берабер барайыкъ. Сен кеманени де ал. Биз анда бельки де бирер къаде де котерирмиз. Сен кемане чаларсынъ, Мерзие исе бизге бир-эки тюркю де айтып берир», – дей.

«Я о Мерзие дегенинъ ким ола?» — деп сорай Нузет оджа. «О меним достум Смаилнинъ къыз къардашы ола, о пек яхшы тюркю айта, иште Мерзие дегеним де одыр», — дей Амет оджа.

Янджу ве Коклузнынъ арасы 1,5-2 километр къадар месафе.

Олар, демек, Янджу коюне мусафирликке келелер. Смаилнинъ къапысы къакъыла ве бу давушкъа башта Мерзие чыкъа ве: «Агъа мында келинъ, сизге мусафир кельди», — дей. Агъа исе мусафирлерни эвге давет эте, олар танышалар, отурышалар, яхшы кейфленип къайталар.

Шу кунъден сонъ оларнынъ Янджугъа келювлери сыкълаша.

О инсанның эки баласы олгъанына бакъмадан, онынъ тул олгъаныны билип, Мерзие бу инсангъа гонъюль тюшюре, ве Мемет Нузет оларнынъ эвине сыкъча кельмесини арз этип башлай. Айны бойле дуйгъулар Мемет Нузетте де пейда олалар, амма, эки баласы ола туруп, бу меселесини анымагъа сакъына.

Меселени кене Амет оджа ортагъа къоя ве олар Смаил агъасындан Мерзиени Мемет Нузетке ляйыкъ корьгенини айта. Агъасы исе: «Онынъ джевабыны Мерзие озю айтыр, мен онынъ огюне чыкъып оламам» — дей. Сонъ невбет Мерзиеге келе. Мерзие исе бу инсанны бир корьгенде бегенгени ичюн балалары олгъанына бакъмадан разылыкъ бере.

1932-33 сенелери пек агъыр ве ачлыкъ олгъанындан себеп олар тойсыз-дюгюнсиз бир нияхнен эвленелер. Олар аз вакыт яшасалар да пек муаббет ве шень омюр кечирелер.

1933 сенеси оларнынъ аилесине даа бир бала къошула. Бу кереси — къыз бала догъа ве онынъ адыны Нияль къоялар. Бу бала эбет мен эдим. Демек энди бу къорантада олгъан эки огълангъа бир де сары баш къызчыкъ къошула, ве аиле даа да муаббет яшайшыны девам эте.

Анамнынъ айткъан хатырлавларына коре, олар пек шень омюр кечиргенлер. Бабамсыз отурышлар кечмеген, чюнки о пек азырджевап, шакъаджы, чокъ лятифелер, аталар сёзлерини бильген инсан олгъан. Кеманени де пек уста чала экен. Онынъ

энь севген тюркюси «Шу Ялтадан даш юкледим» серлевалы тюркю олган. Бу чизгелерден гайры бабамнын рессамджылыкка да авеслиги олган, якын достларына достлык шаржларыны (дружеский шарж) аджеле суретте сызып турган.

Бу хатырлавлар маньа анамнын Смаил агасынын оглу Айдер бейден малюм олды.

«Бабанын кадам, мен озюмнин бабам киби севе эдим, чюнки о пек яхшы адам эди. Онын дженазе мерасиминде мен, оглан бала олганыма бакмадан, бар сеснен чокь аглаган эдим. Шимди кяртайдым. Бельки де онын ичюндир бабаны, яни меним, севимли эништем Мемет Нузет деген инсанны аньганда козьлерим яшланмай тура, аньып оламайым» — деп хатырлай Айдер агам.

Бабамны эгер де бир шеньлик акьшамына чагырсалар, о анамны да алмагандже кьапыдан чыкмаган.

Шимди инсанлар раатлыкь вакьтларыны ресторанларда, кафеелерде кечирелер, о вакьтларда исе, агьыр йыллар олганы себебинден, дост-эш озь якьынларыны эвлерине чагырып ойле отурушувлар япа экенлер.

Мемет Нузет Коклуз, Янджу койлерде пейда олган сонь, ве оны насыл инсан олганыны бильген сонь, ондан эр кес мемнюн кьалган ве оны пек севип сайганлар. Иште, мына бу себеплерден Мемет Нузет бу койлерде тез вакьтта озюнин мухлисlerini тапа.

Онын соньки омюр аркьадашы Мерзие, пек гузель сесли ве тюркю север инсан, о заман бойле отурушувларда акьайнын янында олган...

Мерзие ханым бир йылдан сонь ана ола ве бойле ерлерге бармагьа вакьты кьалмай. Бу себептен Мемет Нузет озю де чокьусы эвде булуна ве иджатнен, яни шиир язмакьнен огьраша. О яны догьган кьызчыгыны пек севе, акьылына кельген фикирлерини ве арзуларыны омюр аркьадашы Мерзие ханымгьа тасвир эте.

Мен бала экенде, бу анамнын маньа айткан хатырлавлары эди.

Мен догьмаздан эвель бабам: «Кьана энди Алла-Таала маньа мавы козьлю, сары сачлы, безь бир кьызчыкь багьышласа да, мен оны джанымдан арткьач север эдим ве онын бахытлы олып осьмеси ичюн кьолумдан кельгени кьадар тырышыр эдим» — деген.

Анам исе: — «Шимди бизим эки огьлумыз бар, оларнын да окьуп, яхшы инсанлар олып чыкьмалары ичюн биринджи вазифемиз оларакь, экимиз де тырышмакь керекмиз», — деген.

Иште, бабамнын арзу-ниетлери ерине кельген. Мен озюм де буны тасдыкь эте билем. Мен, бабамнын истегени киби, сары

сачлы, мавы козью, бөяз бир кызчык эдим. Бабам иштен пек ёрулып кельгенине бакмадан, меним янымда чокь вакытыны кечире экен. Чокь языкь ки, мен дюнья юзюни корьген сонь чокь яшамды.

Меним дюньягъа келювим бабамны 1933 сенеси, декабрьнинь биринджи куню кьувандырған олса, о кьуванч бабамнынь юрегинде беш ай укюм сюре. Бу беш ай ичинде оны чокь ерлерге, чокь джыйынаргъа чагьырсалар да, о вакыт олмагъаныны ортагъа кьойып ред этер экен.

Амма 1920-нджи сенелернинь соньунда ве 1930-нджи сенелернинь башында бу инсаннынь душманлары да чокь олған. Оны пахыллап, душманлыкь чокь эткенлер. Яшагъан ер ве эвлерни чокь деныштирсе биле, онынь изинден, бай баласы олгъаны ичюн, кене совет укюметининь КГБ копеклери кьалмагъанлар. 1934 сенеси майысыннь бири де келе.

Мемет Нузетни кене де бир байрам отурушувына чагьыралар. Бу кереси, соньундан белли олгъанына коре бу чагьыртув КГБ копеклери тарафындан сымарыш олған. Бабам чокь ред этеджек олып тырышса да, чаре тапып оламагъан ве разылыкь берген.

О кетиш бабамнынь соньки кетиши олған. Мен о вакытта беш айлыкь бала экеним. Бабам кьолуна кеманесини алып меним яныма келип, санки соньки кере сагьлыкьлашкъан киби ола. О анама айланьп бакъа да: «билесиньми ханым, асыл да баламны ташлап кетеджегим кельмей ве аягьым бу акьшамгъа бармагъа ич де тартмай», — дей.

Мен исе, бабам маньа кьолуны саллап кьапыдан чыкькъанда пек агьлагъаным. Гедженинь бир вакытында бабамны кимлердир кетирип, азбарда кьалдыргъанлар. Бабам исе зар-зорнен эвге кире ве сет устюне йыкьыла. Бу вакьиа Янджу коюнде анамнынь агьасы Смаил дайымнынь эвинде ола. Дайым ве Амиде битам (Амиде, бу дайымнынь омюр аркъадашы, мен исе онъа битам дер эдим) дерьаль бабамнынь янына келелер. «Сизге не олды, хайыр ола?» деген суальге бабам джевап бермей. Бираздан: «Енгепче маньа бир парча язма язып кетиринь, маньа бир шей олды,» — дей. Дайым да орта аллынынь (середняк) баласы дие о вакытта репрессиягъа огьратыладжагъына хабер кельсе де, ат арабасы озюнинь кьолунда экен. О тез-тез арабаны еке де, эки кьолгъа бир кьамчы алып, бабамны Коккозь хастаханесине алып бара. Лякин о вакытта бабам эссиз алда, яни комада экен, эсине бир даа келип оламай, экинджи куню вефат эте.

Анам исе учь баланен, эки агьам (Юсуф — 12, Фарукь — 10 яшында, мен исе беш айлыкь экенде) тул къала.

Бабамнынь дженазе мерасиминде пек чокь адам ола. Оны

оджа деп, бутюн талебелерни де дженазе мерасимине джелъп этелер ве Коклуз кой мезарлыгында комелер. Амма чокъ языкъ ки, о заманда совет зулумы укюм сюрер экен, бабамнынъ къардашларындан бириси де келип оламайлар, чюнки олар эписи укюмет зулумындан къачып, бири биринден хабери олмайып яшагъанлар. Сонъундан насыл олса да оларгъа бу хабер барып ете ве бир къач ай кечкен сонъ бабамнынъ эки къыз къардашы Меръем ве Нурие койге келелер. О вакъытта анам (Мерзи ханым) учъ баласыны алып Янджу коюне, агъасынынъ янына, озюнинъ догъуп оськен коюне къайтып кельген.

О алаларым анамнынъ агъыр вазиятини корип, агъаларны алып кетмек ниетинен кельгенлерини бильдирелер. Анам исе аз вакъыт ичинде учъ балагъа ана олгъаныны ве янгъыз къалгъаныны, къоранта саби олгъаныны ве бу алда агъасынынъ къорантасына келип къошулгъанына буюк яныкъ ве агъырлыкъ ис эткенини айта.

Алаларым исе агъаларымны бир чаре этип окъутаджакъларына ваде берелер. Ойле дегенден сонъ анама разы олмадан башкъа бир шей къалмай. Ойле де Юсуф ве Фарукъ агъаларым бизим къорантадан чыккып кетелер. Анамнен экимиз Янджу коюнде яшап къаламыз. Агъаларым кеткен вакъытта эвимизде бабамнынъ бир дефтер къол язмасы — шиирлер ола, оны да Меръем алам анамдан сорап ала. Эвде исе даа тертипке чекильмеген насылдыр шейлер язылган къагъыт богъчачыгы къала.

Анам дин окъувына пек берильген инсан эди, иште «бу дефтерге кельгенде де, Алагъа эманет, ве сизлерге эманет» — деп, о дефтерни де берип джибере ве артларындан сонъ дередже яныкъ иле баккып къала.

Бойлеликнен бабамнынъ, яни Мемет Нузетнинъ, вефатындан сонъ о эвде анамнен экимиз 1937 сенесине къадар яшадыкъ.

Советлер къурумы чалышып башлагъан сонъ, койлерде ликбезлер ачылды ве «кимсе джаиль къалмасын» — деген шиар ортагъа ташлангъан сонъ, анам да ликбезге къатнагъан. Олар башта латин элифбесине кечип, сонъундан кириллицаны огренгенлер. Колхоз къурулган сонъ, колхозда балалар багъчасыны ачкъанлар ве анам о багъчада тербиеджи олып чалышкъан. Азбарымыз пек дольбер, онынъ ичинде алма, армут, шефтали, кираз, вишне даа чокъ мейва тереклери оськенини мен биле хатырлайым.

Бу адиселер бизим башымыздан кечкенде мен, эбет, пек кичкене бала эдим, лякин мен учъ яшымдан башлап эр шейни хатырлайым.

Дайым башкъа ерде яшаса биле бизге гизлиден геджелери мусафирликке келип кете тургъан.

«Кой копексиз олмаз» — дегенлери киби, оны бизим койде

корьгенлер олса, барып чаккып, башына даа бир беля кетирер эдилер.

Янджу коюмиз пек дюльбер манзаралы, чайырлар, байырлар, деречиклерден шырыл-шырыл, козьяшы темизлигинде сувлар аккып турган бир кой эди.

Кель вакыт, кеч вакыт 1937 сенеси тарихкя адым атты. Бизим эвимизге колхоз ве сельсовет реислери ве онынъ кятиблери, даа эки Куйбышев (Албат) районынынъ адамлары кельдилер.

Мен олардан кьоркькьанымдан себеп, анамнынъ артына сакъланып бу адамларгъа серт баккып, оларнынъ лафыны диньлейим.

Кой акимиети ве о райондан кельген инсанлар бизни эвимизден чыкъармагъа кельгенлер, эвимизни исе Янджу, Янсала, Маркур ве Коклуз койлерининъ сакинлерине фельдшер — акушер пункты ачмакъ ниетинде экенлер. Бир одагъа бутюн эв эшьяларыны ныкктап, бизни де шу ерге айдап, анамдан анахтарны сорайлар, демек, къалган одаларыны бизден чекип алаалар.

Анам оларнен чокъ тартышты, амма бир чаре олмады. О вакытта анамнынъ бурчакъ киби тькьюльген козьяшларыны даа эп хатырлайым. О гъарип, чаре тапалмагъан сонъ «Башынъыздан къалсын» деген кьаргъышкя кучю етип, анахтарны оларгъа котерип атты.

Бойлеликнен учь куньден сонъ биз анамнен бир джемиданнен, эв эшьяларыны шу бизге берильген оданынъ ичинде къалдырып, ёлгъа чыккып, даа да агъыр ве белялы куньлерге къалдыкь...

Нияль ХАЙРЕДИНОВА-НУЗЕТОВА

Лугъат, дерслик ве бала шиирлерини яраткъан оджа

Сейран Усеиновнынъ 80 йыллыгы мунасебетинен

Сейран Мемет огълу Усеинов 1938 сенеси мартнынъ 19-ында Кырымда Алушта районынынъ Корбек коюнде догъа. Бабасы, догъма Авджыкойлю Мемет Чапчакчы - Багъчасарай район иджра комитетинде балджылыкъ боюнджа инструкторы олып чалыша эди. Анасы – догъма Къувушлы – Ребия Асан къызы, шу комитетнинъ кятиби эди.

Улу Ватан дженкиннинъ биринджи айларында немселер Кырымны бутюнлей запт этип ала. Оккупация йылларынынъ башында партизан арекети башлай. Къувушнынъ залиси партизанларгъа ярдым эте. Онынъ ичюн, немселер койни эки кере якъа. Кой халкъы чокъ вакъыт дагъ ичинде сакъланып юре. Ребия апте де эки баласы, Сервер ве Сейраннен анда ола, сонъ Бахчасарайгъа къачып, аптеси Эминеге якъын, кирага бир эвчикни тутып отурды.

1944 сенеси Совет ордусы Кырымны немселерден азат эте. Азатлыкъ корюнде дегендже, майыс 18-де, халкъымыз Кырымдан сюрюн этиле.

Сейран оджа о вакъытта алты яшында бала эди. Майыснынъ 18-нде саба саат 6-да къапыларыны къакъкъан ве эвлеринден чыкъмакны эмир эткен автоматлы совет аскерлери, къыйыр-чыйыр этильген бала-чагъа, къадынлар ве къартларымызны демирёл станциясына кетирип, вагонларгъа юклегенлерини, составлар кочъкен сонъ, о битли ве кирли вагонлар ичинде адамларнынъ ашсыз, сувсыз чекишкенлерини, хасталыкъ ве олюмлерни о озь козюнен коръди.

Озьбекстангъа барып тюшкен сонъ, агъасы Сервер ачыкътан оле. Кичкене Сейран да анасы Ребиянен берабер олюм алына келе. Бойле алда оларны айры тюшкен Мемет агъа келип тапа ве Фергъана янындаки Арсиф деген къышлакъкъа алып кетип, ачыкъ олюминден къуртара. Къайгы-къасевет ве азапларнен толып ташкъан бу вакъялар Сейраннынъ бала акълында омюрлик къала.

1953 сенесинден башлап, Сейран оджанынъ ярым асыргъа якъын яшайышы Фергъана шеэринен багълы ола. Орта мектепни битирген сонъ, кой мектебинде ишлеп башлай. 1958 сенесининъ январында Совет ордусына алына. Москва арбий округындаки Костерево станциясында топчулар къысмында хызмет эте.

1960 сенеси (эки бучукъ йылдан сонъ) Ордудан къайтып, Фергъана девлет педагогика институтынынъ филология факультетине окъумагъа кире. 1961 сенеси нишанлысы Дияранен омюр къура. 1965 сенеси институтта окъувы биткен сонъ, мектеплерде оджалыкъ

ве тербиеджилик япты. Яхшы нетиджелерге иришкени ичюн чокь керелер такьдирлене.

Маариф ишлеринде орынек косьтергени ичюн Сейран Усеинов-кьа 1986 сенеси «Озьбекстан маариф аляджысы» бельгиси бериле.

Сейран Усеинов бабасы Мемет агьа киби, чокь йылар девамында халккьымызнынъ ватанына кьайтарылмасы ичюн миллий арекетте фааль иштирак этти. Юра (Юсуф) Османов, Риза Асанов, Нариман Умеров, Сафет Асанов, дженк ветераны Сервер агьа киби ватанперверлернен берабер топлашувлар кечире, мектюплер яза, имза топлай, бир кьач кере Москвагьа барып келе, ЦК-нынъ кьабулында ола. Бу ишлернен огьрашкьаны ичюн онынъ эви органлар тарафындан эки кере тинтиле ве чокькьа бармай: «Сиясий пишкинсизлик косьтерди», - деп, чалышкьан мектеп-интернаттан завучлыкь ишинден чыкьарыла.

Кьырымгьа Сейран Усеинов 1987 сенеси келе, Акьмесджитте ярым эв сатып ала ве кьорантасыны да кочюрип, ватанда яшап башлай.

Сюрюнликтен кьайтып кельген сонь, Кьырымда ильк адымыны Сейран оджа Мамут-Султан (Доброє), Суин-Аджи (Денисовка), Мазанка кой мектеплеринде окьугьан балаларымызгьа кьырым-татар тилини огьретип башлай ве бу койлерде бир йыл девамында оджалыкь япа.

1988 сенеси Оджалар ихтисасыны юксельтюв институтуна кьырымтатар тили ве эдебияты боюнджа методист (усуджы) вазифесине алына. Мектеплеримизге дерсликлер чыкьармакь ичюн пешинден юрип, «Кьырымтатар тилинде дерсликлер ве кьуланмалар азырлап чыкьарув лабораториясы»ны ачтыра ве онынъ ребери ола.

Лабораториянынъ бир бучукь йыллыкь фаалиети нетиджесинде 1-1V сыныфлар ичюн комплект дерсликлер рус тилинден кьырымтатар тилине чевириле, лякин басылмайып кьала, чюнки Акьмесджитте Кьырым окьув-педагогика нешрияты ачылгьан сонь, дерсликлер азырлав ишлерини нешрият озь бойнуна ала. Шу йылы, лаборатория хадимлерининъ ве зиялыларымызнынъ наразылыгьына бакьмадан, Маариф назирлиги тарафындан (ве кимер озюмизден чыкькьан пахыл «достларымызнынъ ярдымынен») лаборатория кьапатыла. Сейран оджаны Маариф проблемалары меркезине авуштыралар.

Шу сенеси Сейран оджа талебелер ичюн шиирлер язып башлай, ве шимдики вакьытта оларнынъ (ве сонь йылары япкьан терджимелерининъ) сайысы 250-ден зиядедир. Онынъ шиирлерине музыка язылды. О йырлар чешит ансамблдерде иштирак эткен балаларнынъ йыр репертуарына кирди. Рус тилинден кьырымтатар тилине терджиме этильген йырлары – «Бульбуллер» ве «Теселли» балалар ансамблдернинъ репертуарларыны тешкиль этти.

Кене шу йылы маариф саасында яхшы иши ичюн Сейран Усеиновкьа «Эмек ветераны» медали такьдим этильди.

1991-94 сенелери ичинде Сейран оджанын 28 фенден тертип эткен ве неширге азырлаган терминлер лугатчыклары чыкты.

Сейран оджа Усеинов эм де белли джемаат эрбабы, о 1991 сенесинден Кырымтатар маариф хадимлерининь «Маарифчи» бирлешмесининь башта мектеп ишлери боюнда болугининь ребери, сонь исе реис муавини оларакь фаалиет этип кельмекте. Бирлешменин азаларынен берабер Сейран оджа Кырымнын чешит районларына сыра-сыра барып, мектеп мудирлери ве оджаларнен корюшип, миллий мектеплер (сыныфлар) ачылмасы керек олганыны ана-бабаларгьа анылатып, джиддий проблемаларнен кутлевий информация васталарында чыкышларда булунып, миллий тасилимизинь темелине белли бир иссе кирсетти.

Сейран оджа талмай-ёрулмай балаларымызгьа озь тилини, медениетини, урф-адетлерини огретмек ёлларыны бу куньгедже кыдыра ве бу хусуста макьалелеринен чыкышларда булуна. Иджадий ишлерини де токьтатмай, балаларгьа эп яньы шиирлер язып турган Сейран оджа 1992 сенеси «Крымскотатарские имена» рисалечигини де чыкьарды. Анда онынь топлагьан 4 биньден зияде кырымтатар адлары кирди.

1994 сенеси Сейран оджанын 30 йыллыкь иши - «Крымскотатарско-русский словарь» адлы лугьаты 20 бинь тиражынен чыкты. Бу лугьат о вакьытта онынь энь буюк иши олды.

Бу лугьат акькьында белли тюрколог, Русие Илимлер академиясынынь академиги Эдгем Рахимович Тенешевнинь язган балабан макьалесинде бойле сёзлер бар:

«словарь..., сам по себе несомненный успех тюркологии и крымскотатарского языкознания, его появление — подлинный праздник языка и письменности крымскотатарского народа».

1995 сенесинден башлап Сейран оджа Усеинов Кырым девлет санайы-педагогика институтында дерс берип башлады, «Кырымтатар шивешынаслыгьы», «Кырымтатар нуткьу медениети», «Натыкь санаты», «Ифадели окьув», «Кырымтатар тилини огретюв усулиети», «Ономастика» ве дигер фенлер боюнда кьуланмалар ишлеп чыкьарды ве бу фенлерни студентлерге кырымтатар тилинде алып барды.

Соньки йылларда бир чокь китап ве лугьатларны азырлап чыкьарды - 1987 сенесинден башлап бу куньгедже Сейран Усеиновнынь юзге якьын китаплары (лугьатлар, мектеп дерсликлери, кьуланмалар, бала шиирлери ве иляхре) дюнья юзю корьдилер.

Сейран оджа «Маариф ишлери» газетасынынь эр бир номеринде озюнинь «Сейран оджанын дерслери» саифесини чыкьарып кельди ве бу саифеде миллий талим-тербиеге багышлангьан макьалелер язды, соньра оларны айры китап этип чыкьарды.

2008 сенеси февральнинь 18-нде тасиль системасында чокь йыллыкь эял эмеги ичюн «Кырым муэндис-педагогика универси-

тети» адлы Джумхуриет алий окъув юртунынъ кырымтатар ве тюрк филологиясы кафедрасынынъ уйкен оджасы, Ильмий-теджикъат меркезининъ уйкен ильмий хадими, Кырым Мухтар Джумхуриети Юкъары Радасы Президиумы къарарынен Сейран оджа Усеинов-гъа «Кырым Мухтар Джумхуриетинде нам къазангъан маариф хадими» шерешли унваны такъдим этильди.

Шимдики вакытта, яни 2018 сенеси Сейран оджа Усеинов КъМПУ янындаки Ильмий-теджикъат институтынынъ ильмий хадими оларакъ тиль инкишафы саасында ишини девам эте.

2018 сенеси мартнынъ 19-нда Сейран оджа 80 яшыны толдура, лякин баягы яшында олгъанына бакъмадан, онынъ фаалиети гуръ девам эте. 80 яшынынъ арфесинде Сейран оджа экидане эки тилли ве орта умумтасиль мектеплери ичюн эки математика терминлери лугъатларыны неширге азырлай.

Бутюн омюрини миллий маарифимизнинъ тикленювине ве ана тилимизнинъ инкишафына багышлагъан Сейран Усеинов рахметли Басыр оджа Гафаровнынъ: «Сейран! Бизге балабан лугъат керек! Мен оны сенден беклейим!» — деген сёзлерини унутмай яшады, бу сёзлер оны кырымтатар тилининъ джанланувына темель оладжакъ лугъат ишине пек месулиетли бакъмагъа месуль эти.

Сейран оджа Усеиновнынъ миллий тасиль саасында эткен ишлери сынъырсыздыр. Хайырлы яшлар олсун, къыйметли устазымыз, сизге аман-эсенлик, тендюристли омюр тилеймиз, Аллах сизни башымыздан эхсик этмесин!

1989 сенеси Сейран оджа Усеинов миллий маарифке ёлланма берген бир сыра оджалар адындан - шегирти ве сафдашы «Маариф» бирлешмесининъ реиси, Сафуре КАДЖАМЕТОВА

Тильшынас, оджа, эдебиятчы Сейран Усеинов 80 яшында

19 апрель куню Къырым музэндислик-педагогика университе-тинде тильшынас, эдебиятчы, оджа Сейран аға Усеиновнынъ 80 йылыгына багышлангъан тантаналы тедбир олып кечти. Акъсакълны догъган кунюнен хайырламагъа кельген оджалар, яызджылар, алимлер, санаткярлар, миллий матбуат векиллери, рессамлар онынъ къырымтатар тилининъ джанланмасы ве инкишафына йылар девамында мисильсиз федакярлыкънен хызмет этип кельгенини къайд этип самимий чыкъышларда булундылар.

Къырымтатар яызджылары бирлиги ве "Йылдыз" меджмуасы адындан чыкъыш япкъан Дилявер Осман Сейран аға тек талабелер ичюн дегиль, атта къырымтатар яызджылары ичюн де оджадыр, чюнки онынъ лугъатларындан бугунъ файдаланмагъан яызджы ве умумен къырымтатары ёктырдыр деди.

Яызджылардан тедбирде иштирак эткен Певат Зети, Аблязиз Велиев, Сервер Бекиров, Сейяре Меджитова, Шевкет Юнусов юбиляргъа къавий сагълыкъ ве мувафакъиетлер тиледилер. Сейран Усеиновнынъ бала йырларыны иджра эткен Сервер Какура етекчилигинде "Теселли" балалар ансамбли юбиляр ичюн бекленильмеген музыкалы бахшыш эдие этип, унутылмаз дакъкъалар багышлады. Тедбирни "Маариф" бирлешмеси тешкиль этти.

Лугъатларнынъ бабасы

Сейран Усеиновкъа

Сексенге сексен къошулсын,
Къалеминынъиз талмасын.
Айгиди, Сейран ағамыз,
Лугъатларнынъ бабасы.
Кокте йылдызлар парылдай
Тиль сандығы оджамыз.
Бинъ яша, юз бинъ яшанъыз,
Къайта, къайта айтамыз.
Бугунъ сизни шерелефлеймиз,
Нидже китап атасы.
Адынъызгъа ад къошамыз,
Сиз – лугъатлар бабасы!

Дилявер ОСМАН.
19.04.2018 с.

Сейран УСЕИНОВ

Баарь кельсин!

Баарь еллери эссин,
Сувукълар эп эксильсин,
Кельсин йырджы бульбуллер,
Ачсын дюльбер зумбуллер.

Кунештен куньлер къызсын,
Эр ер чичек къокъусын,
Ерни ортьсюн экинлер...
Тувгъан ерим пек дюльбер!

Юрюнъиз, балалар!

Юрюнъиз, балалар,
Денъизге барайыкъ,
Далгъалар ичинде
Бир ялдап тояйыкъ.

Истеген, кызынсын,
Истеген, ойнасын,
Истеген, кумларгъа
Комюльсин ве ятсын.

Юрюнъиз, балалар,
Денъизге барайыкъ,
Далгъалар ичинде
Бир ялдап тояйыкъ.

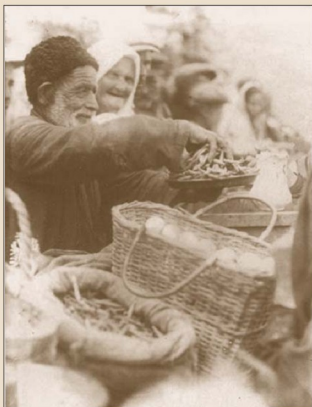
Мавы козьлю Мавиле

Мавы козьлю Мавиле,
Эр ишни япа биле,
Анасындан огренди,
Эв бикеси о энди!

Бираз даа о осьсе,
Еди яшына етсе,
Пек чебер бир кыз олур,
Элинден эр шей келир.

О орер, тикиш тикер,
Къавеге догърар шекер,
Пиширир ве тюшюр,
Къомшуларны шашырыр!

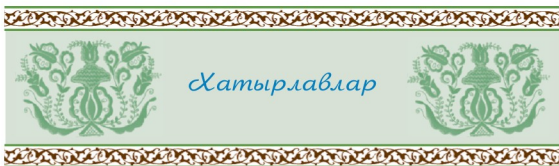
*Къырымтатарларнынъ сымалары
(XIX-нджи асырнынъ башы)*

Яклуб КЕРИМ

Авдет

(Китаптан парчалар)

**Дерьяларда акъкъан сувлар
мерекеп олса,
язылмаз бизим дердимиз.
Я. Керим.**

Яклуб Керим 1936 сенеси Кырымнынъ Улу-Узень коюнде дюньяга кельди. Сюрюнликте къоранталары Озьбекстаннынъ Фергана шеэрини тышти. Яклуб Керим, къорантасы иле 1975 сенеден берли Ватаны Кырымда яшай.

Онынъ 2017 сенеси дюнья юзю корьген «Авдет» адлы китабы миллетимизнинъ федаий огул-кызлары Ватанга кыйын кыйтувлары акъкъындадыр.

Мезкюр китаптан парчаларны окъуйыджыларга теклиф этемиз.

...Совет укюмети 1944 сенеси 18 майыс куню кырымтатар халкыны ана топракьтан сюрюн этип девамлы муддет заманда сюрюн этильген улькелерде джебрэн тутып, Ватанына кыйтмагьа рухсет бермей, ят ерлерде темеллештирмеге истеди. Ве-

лякин кырымтатар миллетининъ вефадар эвлятлары озьлерини аджымай, Кырымгъа къайтув арекетлерини бир кунъ токътатмай, адалет курешини девам этилер.

Ахыр-сонъу 1960 сенелерининъ сонъундан башлап, акимиет ясакъ эткенине бакъмай, сербестлик, къоранта аманлыгы гъайып оладжагындан къоркъмагъан миллетининъ федаий шахыслары биринджилер сырасында озь Ватанына авдет олып башладылар.

Ана-топракъкъа къайтып кельген ватандашларымыз биринджи адымдан башлап, сагълам къафагъа сыгъмайджакъ нидже зорлукъларгъа расткельдилер. Бу мешакъатларны кельмешек Кырым акимieti пек яхшы тошюнип чыкъара эди...

...1968-нджи сенеден сонъ кутълевий авдет ятышып башлады, амма бутюнлей токътамады, яваштан девам эте берди. Кырым акимieti де озь залым адетини ташламады. Ватангъа къайтып кельгенлерининъ 80 файызы чешит маначыкънен Кырымдан къувула эди. Эписини сюрюн этмегининъ себеби исе, укюмет халкъара джемаат такъбих этмесинден сакъынгъанында эди.

1967 сенеси чыкъкъан ферманындан сонъ, кырымтатарларнынъ тилинде: «Совет укюметининъ ялан эмири», деп ифаде этиле эди. Азап чеккен миллетнинъ талаплары бутюнлей эда этильмедди, лякин миллет юкъудан уялды, Ватанны зиярет этмек ёллары ачылды. Эвельде догъулгъан топракъкъа аякъ баскъан инсан 24 саат муддетте оны терк этмеге меджбур эди.

1967 сенеси чыкъкъан фермандан сонъ Кырымгъа къайтып кельген асыл халкъынынъ устюне янынъ усулда ишлеп чыкъарылгъан мустебит сиясет 1982 сенесине къадар укюм сюре. Ватанда яшамакъ ичюн куреште миллетнинъ аз огълан-къызы фелякетке огърамады...

...Шимди эминликнен къайд этмек мумкюн ки, эгер де 1960 сенелерининъ сонъундан 1981 сенесине къадар миллетимизнинъ федаий, джесюр, джурьатлы ве фааль огъул-къызлары биринджилер сырасында Ватангъа къайтув ёлуны ачмагъан олсалар, 1990-нджи сенелерде ана-топракъкъа кутъле тынчлыкъ къайтув джерьяны хавфлы алда кечмек мумкюн эди.

ВАТАННЫНЪ ТИКЕНЛИ ЁЛЛАРЫ

«Авдет» китабындан парча

Мен, бу сатырларны язгъан муэллиф, Якъуб Керим, 1975 сенеси 12 август геджеси саат экиде Кырымгъа къайтув арекетте аилемнен: эки бала, омюр аркъадашым Эмине Фергъанадан Акъмесджит ава лиманына келип къондыкъ. Не ичюндир, бильмейим, Орта Асиядан кельген учакълар Акъмесджитке яры гедже маальде келип къона эдилер.

Учакътан тюшип, саба ачылганына къадар не этеджегимизни музакере этип турганда, янымызга бир ватандашымыз, къадын келип: «Сиз не ерге бараджакъсыңыз?», — деп сорады. Сонъунда къадын акъайынен бизни «Волга» машинага отуртып, Акъмесджитте яшаган мензильге кетирдилер, биз анда геджеледик.

Саба эрте юкъудан уянып, тышкъа чыкъсам, козюме манзара ачылды. Азбар пек буюк олмаса да, бир къысымында топракъта тертипли сыра-сыра къазыкъларга багъланган помидор тюплери, устюнде даа пишмеген ешилъ помидорлар асылып тура. Экинджи къысымында къайсы тереги устюнде сарарып башлаган мейвалар корюне.

Терекнийъ астында тахтадан ясалган софа устюнде, тахминен мен яшта, аякъларыны хачлап, сигар чекип отургъан инсанны корьдим. Янына бардым, селям-келямдан сонъ, мен Якъуб Керим, о исе Руслан Муртаза олганыны бири-биримизге айтып, таныш олдык.

Руслан Озбекистаннынъ Ташкент виляети Бекабад шеэринден кельген. Кырымда ерлешмек истегимизни тарифлеп турганда, одадан бир инсан даа чыккып кельди. Мен оны корип, сонъ дередже тааджиплендим. Чюнки эвельден яхшы танышым эди. О, Умер Келиджи, Кырымнынъ Алушта больгеси Демирджи кой сакини. Гъурбетликте Фергана шеэринде берабер яшай эдик. Умер, Руслан шу эвде кирага мескен тутып, Акъмесджит шеэринде ерлешмек ичюн сатлыкъ эв арай экенлер.

Эв саиплери: Талят, омюр аркъадашы Шерфе 1973 сенеси Самаркъанд шеэринден Кырымга авдет олып, Акъмесджит, Лермонтов сокъагы, 42-нджи эвни сатын алып язылалар. Акъай-къадын Кырымга кельген семетдешлерни ава ёллары лиманында къаршылап, машнанен керекли мензильге озгъарып, омюрге керекли сермия къазанмакънен огърашалар.

Субетдешлеримни динълеп алган сонъ, Керич шеэринде эв сатын алганымны, анда кетеджегимни сёйледим. Менден буюк олган Демирджили Умер тевсие берди: «Сен Кырымнынъ бир узакъ кошесинде булунган ерге кетме, меркез шеэрде ерлешмеге тырыш», — деди. Шу акъыллы инсаннынъ сёзюне кирдим, Керичке кетмек ниеттен вазгечтим.

Экинджи куньден башлап Акъмесджит шеэр сокъакъларыны доланып, сатлыкъ мескен арап башладым. Бир ай беш кунъ ичинде Акъмесджит шеэри Целинная сокъагында 23 санлы эвни сатын алмакъ эв саибинен сёз мукъавеле кестик. Аман Керичке телеграмма ёлладым, анда кельген контейнерни Акъмесджитке чагъыртып, эв ичинде ерлештик.

Эв парасыны саипке берген сонъ, элимде 13 кумюш пара къалды.

Тез маальде аилем азыкъ етишмемезлиги чекип башлады.

Насыл зенаат олса-олсун, ишке кирмеге тырыштым. О заманда паспортта «прописка» олмагъан инсанни тек демирёл вокзалында, аммаллыкъ ялмагъа ишке ала эдилер. Аммал вагонларда кельген юкни ерге я да машнагъа бошатмакънен огъраша.

Акъмесджит юк демирёл вокзалына бардым, ишни алып баргъан реберни таптым, ишке кирмек истегимни анылаттым. О, мени мухасип (бухгалтер) хадимине ёллады. Мукъасип одасына кирсем, маса башында бир озю отургъан къадынны корьдим. Якъынлашып, не себептен кельгенимни сёйледим. Меним тарафыма юксектен назар ташлап, кягыт ве къалем узатты, серт тарзда: «На, пиши заявление», — деди. Аризаны язып, элине узаттым, окъугъан сонъ, бирден меним тарафыма тикленип бакъты, амма индемедиди. Мен де индемей, оны терк этип кеттим, ребер огюне келип, ариза язгъанымни сёйледим. О: «Ярындан башлап, ишке чыкъ», — деди.

Экинжи куню ишке кельсем, ребер эписи аммалларны топлап, талимат кечирди. Шу куню ким насыл иш беджереджегини тарифледи. Мени Къурман къасабасындан къатнап ишлеген инсаннен 40 тонналыкъ вагонны бошатмагъа къойдылар. Не себептен бильмейим, о инсан меннен берабер чалышмакъны кесен-кес ред этти. Ребер: «Эгер керек олса, биз санъа ярдымгъа келирмиз», — деди, къабул эткен къарарындан вазгечмедиди. Меним ортагъым эткен къылыкъ зытыма тийди, озюмни акъаретленген дуйдым. Не олса да, вагон къапысыны ачтыкъ, ичи табандан тёпеге къадар арпа чувалларынен толду. Эр бир чувал – 50 кг юк.

Эрифнинъ огюнде бойле шарт къойдым: «Сайла! Вагоннынъ къайсы тарафыны аласынь», — дедим. О, сол тарафыны бошатмакъ разы олды. Чувалларны омуз устюне ташып, машнагъа юклеп башладыкъ. Мен вагондан сонъки чувалны чыкъаргъан заманда ортагъымнынъ йигирми чувалы даа къалгъан эди. Ишнинъ сонъунда о, болдургъанындан терлеп пишти, эль-аякълары къалтырай эди. Шу адиседен сонъ манъа сайгъы косътермеге, акъыкий омюрге ким олгъанымнен меракъланып башлады.

Мен зенаатым боюнда муэндис олсам да, аммал ишине, ляхаре, алышмакъ керек олды. Чагъым яш олгъанындан, эль-аякъта такъат етерлик, джисманий эмек манъа агъыр дегиль эди. Афта сонъунда къазангъан параны эльге алгъанымма мемнюн къалдым. Язылмайып яшагъан вазиятиме коре, бойле усулда пара къазанмакъ эльверишли эди.

Аммал олып чалышкъаным чокъкъа бармады. Чалышкъан еримде аягъыма тотлы мых кирди. Башта шу меселеге буюк эмиет айырмадым, 2-3 кунъ кечкен сонъ, аякъ тизге къадар шишти, устюне басып оламадым. Эльбетте, иштен бошанмакъ керек олды.

Хастаханеге барып, экимге мураджаат этсем, паспортта «прописка» олмаганы себеп, ярдым косьтермектен ред этти. Омюр аркадашым халкь тиббий усулларнен файдаланып, чешит кьайнатылган отлар сувунда аяккы бувлатып, тедавийледи.

Аягым яхшы олган сонь, аммал ишине башкьа кьайтмадым. Язылмакь пешинде арекетлеримни фааллештирдим.

Акьмесджит шеэри Меркезий больгеси коммунист фиркьа комитетининь кятиби В.В. Измайлов аркадашкьа, сонь шеэр фиркьа комитетининь кятиби Э.К. Покровский, виляет фиркьа комитетининь биринджи кятиби Н.К. Кириченко аркадашкьа мураджаат эттим.

Бир ерден мусбет хабер кельмеди.

1975 сенеси октябрь айында вазият муреккеплешти.

Язылмай яшагьаным ичюн мени махкеме этип, джёремеге (штраф) чектилер. Джёремени берип олмагьаным ичюн, махкеме иджраджысы эвге кельди. Козьге корюнген «Орск» буздолабыны сатлыккьа чыкьарып, джёреме парасыны тутып алмакь истеди. Бу ерде Акьмесджит шеэр меркезий фиркьа комитетининь кятиби В.В. Измайлов мени кьорчалады. Онъа эльязма мектюп вастасынен мураджаат эткен сонь, махкеме иджраджысы эвге кельмекни токътатты.

1975 сенеси битеята эди, Кырымгьа кьайткьаныма алты ай олды, амма але даа язылып оламайып, юре эдим.

Язылмакь куреште баягьы теджрибе кьазандым. Кырым акимиятинде меселе чезильмейджегини анъладым. Москвагьа барып, КПСС Меркезий Комитетининь азаларына мураджат этмек кьарарына кельдим. Чюнки озюм коммунист фиркьасынынъ азасы эдим.

Москвагьа кетеджегимни башта В.В. Измайлов аркадашкьа хабер эттим. Чюнки о, «не ичюн менден сорамай, юкьары бугьум фиркьа мемурларына мураджаат эттинь», деп мени кьабаатламакь акькы бар эди. Кьабул куню кятипнен корюштим, Москвагьа кетеджегимни тарифледим. О: «Бир кьач куньден келирсинь, мен санъа джевап бериirim», — деди. Бир афта кечкен сонь, кене огюне кирдим, мени яхшы кьабул этти ве: «Орёл! Езжай в Москву», — деди. Не ичюндир о, манъа эр заман «орёл», деп мураджаат эте эди.

Шеэрден эвге кьайтып кельген сонь, акьшам фиркьа кятибинен олган лафны кьомшума, Ягьа Ариф агьагьа сёйледим. О мен туткьан ёлны догьру сайды, Меркезий Комитетке барып чыкьмакь ёлларыны огретти. О, 1920 сенелерде Кырымда Совет акимияти кьурулган замандан берли фиркьа азасы олып, сиясеттен бильгиси, теджрибеси бар эди.

МОСКВАҖА ЗИЯРЕТ

1976 сенеси, Яңы йыл байрам мерасимлери биткен сонъ, къомшу Ягъя аҗадан ёл масрафларына борджъа пара алдым ве 14 январь куню ақышам саат секизде Акъмесджит демирёл вокзалындан кочъкен тренге отурып, 34 саат ёлда булунып, Москваҗа барып чыкътым.

Москва мени 37 дередже сувукъ аванен къаршылады. Кырымнынъ йымшакъ авасына бакып, Москваҗа енгиль урбада кельгениме пешман эттим. Яхшы, Москвада ёл арекетлерим ер астындаки метрода кечти.

Сораштырып, Кызыл мейданда ерлешкен КПСС Меркезий Комитетининъ идаресине бардым. Къабулхане олған бинада, биринджи къатта инсанларны къабул этив залда 4-5 «пенджере» бар эди. Бири янына якынлаштым, ичериде отургъан хызметчи къадынъа не себептен кельгенимни анылаттым. Мени динълеп, элиме дёрт кошелик шекильде уфакъ кягытны туттурды. Кягыт устюнде къачындыжы къатта, кабинет саны, саат къачта, ким мени къабул этеджеги язылған эди.

Экинджи къаткъа котерильдим, къабул олунаджакъ кабинет къапысы янында бир мааль бекледим. Заман кельген сонъ, къапыны ачып, ичери кирдим. Балабан маса башында къарарнен 50 яш чагында, бети кызыл байракъ киби кызарған мемур отура эди.

Мемурнынъ даветинен маса башында ерлешип алған сонъ, янымда дёрт саифели эльязма мектюпни огюне сюрдим. Мектюпни окъуп, таныш олунъыз, мен не себептен кельгеним анда тафсилляты язылған, дедим.

Мемур мектюпни окъумай, меним огюме тюртти ве: «Расска-зывай! Зачем сюда приехал», — деди.

«Мени алты айдан берли язмайлар, ишке алмайлар», дедим.

Меним козюме бакъып: «Вы напрасно в Москву приехали, ведь вопросы прописки и трудоустройства на местах решаются», — деди.

Бу ерде ачудан кендимни тутып оламадым. Маса устюнде ятқан мектюпни авучлап томарладым: «Афу этинъыз! Мен сизге мураджаат этип, янълышкъан экеним», — дедим ве еримден туюрып, кабинетни терк эттим.

Экинджи къаттан ашағы тюшкен заманда, мердивен устюнде ашағыдан тёпеге котерильген, мени къабулгъа ресмий яздырған хызметчи къадын къаршыма расткельди. Меним тарафыма тикленип бакъты да: «Что с Вами? На Вас лица нет», — деди. Ишим уймағаныны анылаттым. Мени тынчландырмакъ ичюн: «Не беспокойтесь, чтонибудь придумаем, ждите меня в зале», — деди.

Залгъа къайтып, скемле устюне ерлештим. Хызметчи къадын

мени не заман чагыраджагыны бекледим... Бир маальде мени кене шу пенджерге чагырды ве: «Вот по этому номеру телефона позвоните», — деди. Элиме телефон саны ызылган кыгытны узатты.

Телефон ачсам, обир уджунда мени динълеген инсан не мөселеден кельгенимни сорады. Мен биринджи мемурга киби, не себептен кельгеними изаатладым. Амма кене де: «Эски амам, эски тас», дегенлери киби, экинжи мемур да: «Зачем же Вы приехали сюда, ведь вопросы прописки, трудоустройства должны решаться на местах», — деп биринджи мемурнынъ сөзлерини бирге-бир текрарлады.

Инсан омюринде бир шей олса, озь еринде, заманында айтылган догъру сөз дженкни токътата билер, дегенлер. Бильмейим, къайдан кельди меним фикириме бойле ифадели сөзлер. Телефонда мемурга джевап бердим: «Меня не столько вопрос прописки и трудоустройства волнует, сколько партийная дисциплина. Вот уже более 6-ти месяцев нигде на партучёте не состою», — дедим. Бойле сөзлерден сонъ мемур бир парча йымшады ве: «Ладно, в 11 часов я Вас приму», — деди. Бу ерде юрек бир парча тынчланды, амма саат он бир оладжагыны сабырсызлыкнен беклеп отурдым.

Саат он эки, бир, экини кечти. Акъреп учке айланып башлады, сөс-солукъ чыкъмай. Пек ач олдым, эвден чыкъкъанымдан берли агъызыма бир къапым отъмек къоймадым. Москвада геджелемек ерим ёкъ... Теляшланып башладым.

Саат учь дегенде, залда радиоэшиттирювде: «Къырымдан кельген бойле инсан, бойле санлы кабинетке давет этиле», — деген илян олды. Кабинетнинъ къапысыны ачып, ичери кирсем, маса башында отургъан мемур мени кулюмсиреп къаршылады. Шу инсан, В.К. Орлов КПСС Меркезий Комитетининъ аппаратында фиркъа незарет болюгининъ мудири экен.

Арамызда олгъан субеттен меним къабул этильмем не себептен чокъкъа сюрюльгени белли олды. Мен залда беклеп отургъан заманда, о, Къырымнен багъланып, меним акъкъымда малюмат топлагъан.

Маса кенарында ерлешип алгъан сонъ, тафсилятлы Къырымда меним аилем ве Къырымга къайтып кельген аилелернинъ устунден афу этильмез залымлыклар япылганы акъкъында айттым, делиллер, мисаллер кетирдим. Къаршымда отургъан вазифедар инсан ифаде этильген делиллерге къулакъ асмай, субетни башкъа мевзуга чевирди.

Лакъырдыны бойле башлады: «Сиз Къырымда яшап, девлет истисалында чалышмагъа истемей, базарларда алыш-веришнен огърашмакны севесиз. Ондан гъайры, милетиниз арасында гизли джемиет чалыша. Аилелерни Къырымга меджбурий

ёлай, оларны сермия иле теминлей. Эгер де бойне олмаса, бир ерде чалышмаган инсан аилесини насыл кечиндире биле-джек», — деди.

Мемурнын агъзындан чыкъкан фитнени мен Кырымда да эшиткен эдим. Амма о заманда шу меселеге эмиет бермеген эдим.

Бу сефер юксек вазифедар инсандан бойле лакъырды эшиткен сонъ, Советлер Бирлиги «огюз астындан бузав къыдырган укюмет олгъаны» даа бир кере тасдиklandы. Мен миллий арекетте гизли джемиет олгъанындан хаберим олмагъаныны ифаде эттим.

Акъмесджитте язылмай яшаган аиле башлары алий тасилии мутехассыс олып, девлет ишинде чалышмакъ, хызмет этмек азыр олгъанларыны, аксине, Кырым акимиети оларны суный иштен марум эткенини тарифледим. Мемур мен кетирген акъикый делиллерге итираз косътермеди.

Субет халкъара сиясетке кечти. Совет укюмети дюнья узеринде Америкагъа къаршы алып барган сиясетни макътап башлады. Мен онынъ, кетирген делиллерини индемей, динълеп отурдым.

Субетдеш яваштан мевзуны миллий арекетке чевирди: «Сен миллий арекетте иштирак эткен тешеббюсчилерге насыл мунасебеттесинъ?» — деп сорады. Мен кырымтатар миллети алып барган тынч курешни догъру саям, дедим. Мемур: «Я олар Совет Бирлигине къаршы душман сиясети алып баралар. Кырымтатар миллети изленгени акъкында бутюн дюньягъа ялан бильдирлер де», — деди. Бу ерде мен онъа итираз эттим: ич бир кырымтатар миллетининъ векили Совет укюметине къаршы чыкъмай. Бизим арзумыз озъ Ватанымызда сабыкъ миллий мухтариетни тиклемек. Башкъа миллетлернен берабер мусавий шекильде инкишаф этмек. Башкъа лакъырдылар КГБ хадимлери тюшюнип тапкъан масал, ондан зияде дегиль, дедим.

Сонъ субетни озъбек халкъына чевирди. Огюме бойле суаль къойды: «Сиз, кырымтатарлар озъбек халкъына насыл бакъасынъыз?» — деди. Мен бойле джевап бердим:

«Эльбет де, биз Озбекистангъа кельген биринджи йыларда айры шахыслар тарафтан бизге къаршы зорбалыклар япылды, олгъан шейни белгилемек керек, — дедим. — Амма тилимиз, динимиз бир олгъаны себептен, озъбек къардашларымыз бизге ярдым косътерди, кырымтатар миллетини бутюнлей эляк олмасындан кюртардылар.

Биз эвель заманда бирликте яшаган Улу Тюрк дюньясынынъ векиллеримиз. Душманларымыз бизни кырымтатар, къазантатар, озъбек, кыргыз бейликлерге болип, бири-биримизден узакълаштыкъ. Келир заман, тюрк дюньясы кене бирлешир», — дедим. Бойле сёзлерден сонъ къаршымда отурган мемур манъа серт козьлернен бакъты, амма индемеди.

Арамызда олган субет 1.5 саатан зияде девам этти. Мемур В.К. Орлов огюме бойле суаль де кьойды: «Яхшы, сени язсынлар, я сенинъ киби онларнен язылмай яшаган аилелер не этсинлер?» — деди. Мен: «Эписини язмакъ керек, олар язылган сонъ, истисалда семерели хызмет этип, Совет укюмети хазинесине файдалы келир кетирирлер», — дедим.

Субетнинъ сонъунда мемур: «Сен не ерде токътадынъ, гедже-лемек еринъ бармы? Истесенъ, мусафирханеге ерлешмекте ярдым косътерейим», — деди. Москвада четтен кельген адий инсангъа тевсиесиз мусафирханеге ерлешмек енгиль меселе дегиль эди. Мен мемургъа миннетдарлыкъ билдирдим, эгер де меселе мусбет чезиледжек олса, акъшам Кырымгъа кеткен треннен эвиме кьайтырым, — дедим. Мусафирханеде токътамакъ ичюн джебимде пара олмагъанындан мемурнынъ хабери ёкъ эди. Субет биткен сонъ, мемур еринден турып, яныма кельди. Элимни сыкып: «Мен санъа мувафакъиетлер тилейим», — деди. Мемурнен сагълыкълашып, кабинетни терк эттим.

Сыджакъ КПСС Меркезий Комитетининъ къабулхане бина-сында тышары чыкъкан заманда саат 17 къарарларда эди. Москвада январь айынынъ кунълери кыска олгъанындан, саат 17-де энди къаранлыкъ тюшип башлай. Бурун, къулакъ уджуны сыз-латаджакъ аяз авадан къачып, чабик метро станциясына ашыкъ-тым. Метрода тез арада келип токътаган электричка вагонына отурдым. Акъшам маали олгъаны себептен вагон рыкъма-рыкъ ёлджуларнен толду, эр кес иштен кьайта эди. Пенджере къаршысында бош ерде вагондаки зий-чув, гъамсыз шаматагъа къулакъ асмайып, сыртымнен ёлджуларгъа чевирильдим. Пенджере артында корюнген къаранлыкъ бошлукъкъа бакъып, ичимде олган къасеветлерни къафада талиль этип, «Казанский» демирёл вокзалына келип чыкътым. Аман касса пенджересине бардым, Кырымгъа къадар билет сатын алдым.

Билет сатын алган сонъ, джебимде бир кумюш пара къалды. Қъарардан зияде ач олдым, ачлыкътан юрек сызлап башлады. Чюнки эвден чыкъкъаныма 42 саат кечкен олса, шу маальден берли агъыма бир дирем отъмек тюшмеди. Бир кумюш парагъа не алмакъ мумкюн, деген фикирнен сайып башладым. Парама коре: 24 капикке бир батон отъмек, 47 капикке 0.5 литр лимонад сатын алдым.

Трен бекленген залнынъ тена бир кошесинде ерлештим. Батонны ачъ-козъликнен тишлеп, артындан лимонад суву ичип ашадым. Татлы сувны бутюнлей ичип битирдим. Отъмек ёл бою керек олур, деп яры батонны чантама сакъладым. Ашап тойган сонъ, озюмни башкъаджа дуйып башладым. Отургъан еримде, четлерге бакъмай, КПСС Меркезий Комитетте мемурнен олган субетни хатырлап, талиль эттим.

Бир заманда радиоэшиттирюв вастасынен вокзалнынъ биринджи ёлундан саат 23.50-де Москва-Акъмесджит трени ёнейджеги бильдирильди. Хаберден сонъ, башкъа ёлджулар киби, бир аякъ эвель перронгъа ашыкъмадым. Устумде урба индже олганындан себеп, эвельден тышары чыкъып, тренге отурмакъ рухсет бериледжегини беклеп, аяз авада бузлап, ушюп турмакътан сакъындым. Буюк арекетлер бир парча ятышкъан сонъ, бинадан чыкъып, сербест 6 санлы вагоныма кирдим.

Вагонда билетте косътерильген еримни (купени) тапып, ичери кирсем, анда энди учъ эркек инсан ерлешип отуралар. Мен де экинджи къатта озъ еримни алдым. Бир маальде трен еринден кочъти. Меним ёлдашларым арекетке келип, тёшек чамашыры сымарыш этип башладылар. Мен тёшек сымарламадым, чюнки парам къалмады.

Тёшеклер тёшельген сонъ, софра донатмакъ тедариги башланды. Эр кес бераберине олгъан емекни ортагъа чыкъарды. Рус миллетининъ адетине бинаен софрагъа ракъы да къоюлды. Менде бир шей олмагъаны себептен мерасимге къошулмадым. Экинджи къат рафкъа котерильдим, чантамны ястыкъ ерине башым астына къойып, узанып яттым.

Емек ашалап, ракъы шишеси бошагъан сонъ, ёлдашларнынъ тиллери чезильди. Бири-биринен шень-шерамет къонушалар. Бир маальде ёлдашларнынъ бири манъа мураджаат этти: «Акъ-ай! Не кусъкен бала киби ятасынъ, тюш ашагъы, къошул бизге», — деди. Ашагъы тюшип, купенинъ сол тарафында бир озю отургъан инсаннынъ янында ерлештим.

Таныш олып башладыкъ. Эр кес кендисини: Николай, Михаил, Владимир такъдим этти. Мен де озюмни таныш эттим. Москвагъа ишнен барып, Кырымгъа, Акъмесджитке эвге къайткъанымны сёйледим. Дёрт ёлдаштан учюмиз къарарнен 35-40 яш чагъда инсанлар эдик. Дёртунджи ёлджу бизден яшча, Харьков шеэринде кеткенини айтты.

Кырым сёзю анъылгъан сонъ, энъ яш ёлдаш Владимир мен ким олганымны бильмейип, Кырым тамыр халкъы устуне кир тёкип башлады. О: «1941—1945 сенелери дженк заманында кырымтатарлар кутълевий шекильде алманларнынъ тарафына кечип, Совет укъметине къаршы дженклешкенлер. Унынъ ичюн И. Сталин саткъын миллетни 1944 сенеси 18-майыста 15 дакъкъа ичинде автомат сила астында Кырымдан сюрюн этти», — деп, бильгисинен макътанып башлады.

Мен онъа суаль бердим: «Сен яш чагъынъа коре, дженктен сонъ догъгъан инсансынъ. Бойле малюматны не ерден алдынъ?» О: «Меним бабам шу сюрюн джерьянында иштирак эткени акъкъында икяе эте эди о, энди обир дюньяда», — деди.

Демек сенинъ девлет ёлбашчысы мустебит И. Сталин эткен джинаетликнинъ иштиракчиси. Бинъернен бала-чагъаны,

эсли-башлы инсанларны вефадар олюм ёлуна йибермеге себепчи олган. Кырымтатар милleti устюнден япылган вахший джинает вакъианынь иштиракчиси экен. Омюрнинь сонъунда эткен кылыгы ичюн афу сорайджакъ ерине, аксине, макътанган. Сен бабанъ япкан залымлыкъны такъбих этеджек ерине, аксине, гурурланасынь», — дедим.

Бойле кескин ибареден сонъ, субетдеш меним ким олганымны анылаган олса керек. Онынъ чырайы агъарды, сандыракълап башлады. Бу ерде башта индемей отурган ёлдашлар давагъа кириштилер. Олар меннен дава эткен аркъадашнынъ тарафыны тутып, учю манъа кършы уджюм этип, агъызлары толу копюк, халкъымыз устюне ифтира тёкип башладылар.

Ракъиплер котерген манасыз меселелерге акъикый джевап бердим. Эр бирини маналы делильнен шылап, ерине отурттым. Чюнки олар Совет укюметинде язылган ялан тарихкъа инанып, дава этилелер. Кызгын дава гедже саат экиге къадар девам эти.

Бир маальде арамызда сюкюнет пейда олды. Ракъиплернинъ делиллери биткен олса керек. Эпимиз бири-биримизге бакъып къалдыкъ. Олган сюкюнетни бозып: бу даванынь сонъу олмаз, айдынъыз, ерлеримизге ятайыкъ, энди кеч олды, дедим. Эр кес озъ ерине узанып ятты.

Бильмейим, ёлдашларым насыл вазияетте булуна эдилер. Меним козь къапакъларым орьтюк олса да, ич де юкълап оламадым. Олган давадан кейфим бозулды. Экинджицен, къатты тахта раф устюнде ятмасы пек онъайтсыз эди. Бутюн гедже бир тарафтан экинджисине чевирилип, онъайтлы вазияетни тапмагъа ынтылдым.

Саба саат алты кърарда ёлдашлар арекет этип башладылар. Дуракълары якъынлашкан олса керек. Бирер-бирер купени терк этип башладылар.

Шашыладжакъ шей, ёлдашларнынъ ич бири меннен сагълыкълашмады. Акъшам олган давадан джанлары агъырған олса керек. Я не этеджексинь? Догурусыны сёйлеген, бабасына ярамаган, дегенлер. Ёлдашлар дуракъларында тюшкен сонъ, ёлнынъ сонъуна къадар купеде бир озюм кеттим. 1976 сенеси 16-январьда сагъ-селямет Акъмесджитке, эвиме къайтып кельдим.

МОСКВАДАН КЪАЙТКАН СОНЪ

Москвадан къайтып кельгенимни эшиткен достлар хошкельдиге кельдилер. Санки дерсинъ, Меккеден аджиликтен къайтып кельдим. Кельгенлернинъ эписи Москвада кимнен корюшкенимден, КПСС Меркезий комитетте мени ким къабул эткенинен меракълана эдилер. В.К. Орлов мемурнен корюшкенимни, олган девамлы субет мундериджесини кельген мусафирге текрарлады.

Къайтып кельген сонъ, эки афта январьнынъ сонъуна къадар эвге милис хадимининъ кельмеси токъталды, орталыкта сускъунлыкъ сюрди.

Мен киби язылмагъан танышларымдан хабер алсам, оларнынъ эвине де милис хадимлерининъ аягъы кесильген. Бойле сюкюнет оладжакъ буюк фуртунанынъ хаберджиси, бизни эвден сюрюн этеджеклер, деп сакъынып башладым. Аллагъа шукюр! Мен тюшюнген ярамай фикир керчек чыкъмады.

1976 сенеси экинжи февраль куню маалле милис хадими А. Попов азбаргъа кирди. Эвель хоразланып келип тургъан хиянет инсан эди. Бу сефер мышыкъ киби муляйим олып, азбаргъа кирди. Аякъ устюнде олгъан субетте: «Сени 5-февраль куню шеэр МВД идаресине язылмагъа чагъыралар, янынъда паспорт, эв весикъалары олмакъ шарт», — деди.

Тайин этильген куню шеэр МВД идаресине барып, баш милис кабинетининъ къапысына якъынлашсам, анда мен киби язылмагъан таныш-билишлерни корьдим. Янларына келип, селямлашкъан сонъ, олар да бу куньге мында ресмий давет этильгенлери белли олды.

Не себептен бизни топлагъанларыны бильмейип, эпимиз къапы огюнде отурмакъ скемле олмагъанындан, аякъ устюнде къасеветленип турамыз. Бизим огюмизде кабинет къапысы зырта-зырт, токътамай ачыла, къапала. Бизге таныш олмагъан инсанлар кабинетке бири кире, бири чыкъа. Биз оларнынъ артларындан сейир этип турамыз.

Бир маальде къапы невбеттеки сефер ачылды, ичтен шеэр баш милисининъ муавини, подполковник М.В. Заяц чыкъты. Бизге мураджаат этип: «Энвер Аблаев кабинетке давет этиле», — деди. Энвер Абла дженк иштиракчиси, сабыкъ арбий эким, 70 яш чагъында. 10-15 дакъкъа кечер-кечмез, Энвер агъа кабинеттен бетинде тебессюмнен чыкъты. Бизге якъынлашып, яваштан: «Балалар! Бугунъ биз ичюн хайырлы кунъ, маъна язылмакъ ичюн рухсет берильди, сизни де язаджакълар», — деди.

Шу куню беш айле кабинетке бирер-бирер давет этилип, Акъмесджит шеэр иджра комитетининъ реиси В.М. Максимов реберлигинде топлангъан комиссия топлашувында ёл-ёрукътан кечирип, язылмакъ изини берильди. Бир афта кечкен сонъ, 12-февраль куню юкъарыда айтылгъан ёл-ёрукънен даа беш айлеге язылмакъ изини берильди.

1967 сенеси 5 сентябрьде Юкъары Шура Президиумы къырымтатар миллетини акъламакъ ичюн къабул эткен къарардан сонъ, 1976 сенеси февраль айынынъ башында сифте ве сонъки кере чокъ айлеге бирден язылмагъа изин берильди. Не ичюн сонъки кере? Чюнки 1976 сенесининъ сонъундан А.И. Брежнев ольгенине къадар, Ватангъа къайтып кельген аилелернинъ изленмеси зияде кучъленди.

Окьюйиджынынъ дикъкъатына 1976 сенеси февраль айында Акъмесджит шезринде ерлешмек ичюн фааль курешип язылган ватанпервер инсанларнынъ джедвелини кетирем.

Оларнынъ сойадаллары:

1. Энвер Абла;
2. Сеит-Мемет Умер;
3. Сеит-Мемет Эмирша;
4. Энвер Сары;
5. Мухтар Софу;
6. Руслан Муртаза;
7. Якъуб Керим;
8. Акъкъи Халил;
9. Мустафа Али;
10. Билял ага Билял.

Юкъарыда корьсетильген аилелернинъ язылмасына бир къач меселе себепчи олды:

Биринджиден, язылган аиле башлары акъай-къадын юксек тасилли инсанлар. Ондан гъайры, акъайлар коммунист фиркъасы азалары. Акъыл-ферасетнен лакъырды эткен инсандан акимият векиллери сакъына эдилер.

Экинджиден, оларнынъ язылмасына КПСС Меркезий Комитетининъ аппаратында хызмет эткен В.К. Орлов аркъадашнынъ ярдымы тийген олса керек. Чюнки мен онынъ къабулында булунганда, меселе тек меним ичюн дегиль, башкъа язылмаган аилелер ичюн лакъырды олган эди.

Учюнджиден, эгер де укюмет севиесинде тантаналы тедбир кечеджек олса, акимият халкъкъа эйилик этмеге тырыша эди. Малларнынъ фияты уджузлай, апсханеден мабюслер азат олуна, инсанлар юксек унваннен такъдирлене. 1976 сенеси 24 февраль куню Москвада XXV коммунист фиркъа съезди башланмасы беклениле эди. Шу тедбирге келиштирильген эйилик он аилеге бирден язылмакъ себепчи олган олса керек, деп тюшюнем.

Чюнки Акъмесджит шезрининъ озюнде язылмай, ишке кирип оламаган чекишип юрген аилелер аз дегиль эди. 1982 сенеси 10 ноябрь геджеси Москвада КПСС Меркезий Комитетининъ Баш кятиби Л. Брежнев ольгенине къадар, Ватанга къайтып кельген аилелернинъ вазияти сонъ дередже сефиль эди. Инсанлар 4-5 йыл язылмай, ишке кирип оламай, чекише эдилер, Кырымдан тышары сюрюн этиле эдилер.

1982 сенеси ноябрь айында укюмет башына Ю. Андропов кельген сонъ, миллетимиз устюнде булунган къара булутлар сийреклекшип башлады. Инсанлар устюне суный джинает иши ачып, махкемеге чекмек, апске къапатмакъ эснасы токътатылды.

25.04.2015 с.

Сейяре МЕДЖИТОВА

Шефтали тереги

Меним энъ чокъ баргъан ерим – белли языджы Риза агъа Фазыл-нынъ эвидир. Не ичюн десенъиз, мен онынънен та яшлыкъта таныш олгъан эдим. Чюнки о, рахметли анам Джеваиренен къалем-дештир, эм де бизге энъ чокъ кельген языджылардан бири эди. О, эр афта келип, бизни ёкълай тургъан десем, янълыш олмаз. Адети узъре эр беш-он кунъде Чырчыкъ шеэринде яшагъан рахметли анасы Эсма къартийни, аптеси Сыдыкъа татадан хабер алып тура эди. Эльбетте, эм зиярет, эм тиджарет дегенлери киби, мен энди онъа алышып къалдым, санки догъмушларымдан бири.

Анамнен экиси эдебият, шириет акъкъында чокъ лаф эте эдилер. Белли шаир Эшреф Шемъи-заднен де тешриф буюргъан эди.

Анам мусафирчен, ашкъа-сувгъа уста олып, адамлар кельгенде, мытлакъ миллий ашлар пишире тургъан. Чиберек пиширгенде этни эльден тарта, хамырына ягъ къоша, оларны пек балабан япмай эди.

Бизде къыйма машинасы ич де олмады, сатын алмадыкъ, чюнки, анамнынъ айткъанына коре, о этни эзип, лезетини эксильте экен. Кобетени чокъсу къатмерли япа тургъан. Шимди лаф чыкъса, Риза агъа айта: «Ананъ пиширген пахлава киби союны бир даа ич ашамадым». Къаде бир къызы Айданны ве огълу Яшарны алып келе тургъан. Олар о вакъытта 10 – 12 яшларында эдилер.

Меракълысы шунда ки, Риза агъа башта бизге келе, сонъ анасына ве аптесине кете, чюнки олар шеэр меркезинден узакъча яшай эдилер. Къызы Айданнен бизге ильк кере кельгенде: «Бу Сейяре апте», – деп таныш эткенде, Айдан манъа бакъып: «Ёкъ баба, мен Сейяре, десем олгъан, апте сёзю ич керекмей», – дегени хатырымда тура.

О вакъыт онда догърулыкъ, къатиен бир шейни айтмакъ, къавий ираде сезильди.

Кет-кете омюр аркыдашы Эльмира аптенен де таныш олдым. О, бизим эвге анамнынъ 40-на (дуа) Риза агъанен берабер кельген эди. Ондан сонъ олар Кырымга кочтилер. Бу вакъиа 1992 сенеси октябрьде олды, биз сонъки кере корюштик, амма ондан сонъ да багъымыз узюльмеди, мектюплешип турдык. Олсун почта вастасынен, я да догъмушлар, сой-сой, дост-эш, илле чаресини тапып, бири-биримизден хабер алып турдык.

Бу хатырлавларымнынъ язылмасына себеп бар.

Якынларда Риза агъанынъ эвинде олгъанымда кызы Айдан да кельди. Не ичюндир, оларнынъ азбарында оськен шефтали тереги акылыма тюшти.

–Риза агъа, мен сизге ильк кельгенде, яни 1999 сенеси шефтали терегиниз бар эди. Пек сувлу, татлы, бал киби шефталилери ола тургъан, кене яхшы берекет беремиз? – деп сорадым.

Не ичюндир, Риза агъанынъ бойле суалиме бенъзи солды, кейфи тюшти.

–Э, Сейяре, о аджайип шефтали тереги энди кьуруды, эм де негизинден, тамырындан ёкъ олды. Шорбаджысы кьартайды, терек де кереги киби бакъылмады. Сонъ яваш-яваш солып башлады. Эр шейни бакъсанъ, сонъ ола. Бакъсанъ багъ, бакъмасанъ дагъ олур, дегенлер. О да инсан киби ипрана, эр шейге кучь-кьудрет керек, вакъытында суварып, иляджап турмасанъ, терек биле озь-озюнден ёкъ олып кете экен.

Кызым, огълум буюдилер, оларнынъ озь эвлери, кьоранталары бар. Эльбетте, сагъ олсунлар, ёкълап туралар, бизни кьайгырып, эки-учь кунъде бир келип бакъалар, эр кеснинъ иши бар. Мен озюм азбарны бир кьарар бакъа эдим, амма энди кьартлыкъ, хасталыкълар басты, гонъюльден чокъ шей истейсинъ, амма энди бир шей япылмай, – деди.

О, мени эвине чагъырса, эр вакъыт: «Фуртынъны котерип кель», – дей. Мен оларда озюмни санки ана-баба эвинде олгъан киби ис этем, чюнки оларга пек алыштым: эйи мунасебет, айры ода, озюньни гьает сербест дуясынъ. Бильмеген шейлеримни сорайым, керек олса сойларыма айталмагъан лафларымны оларга айтам. Оларны озюме, гонъюлме якъын туткъан адамлар деп, саям.

Мен кене шефтали терегине кьайтып, бир кьач хатырлавларымны окъуйджыларнен болюшмек истейим. Догъып, осип, буюп, Озбекистанда яшап, Кырымны ич корьмеген эдим. Лякин рахметли анам манъа пек чокъ шейлерни икяе эте эди. Шу себептен баягъы малюматны эльде эттим, эм де, лаф сырасы меним бильгенлеримни эшиткенлер, сен, гьалиба, чокъ керелер ватанга баргъансынъ, деген хуляса чыкъара, ич бармадым дегенде, тааджиллене эдилер.

Шай этип, анам вефат эткен сонъ ильк оларакъ 1999 сенеси-

нинь июль-август айларында Кырымга учакнен кельдим. Якын союм кяршылап алды, бир айдан зияде Акъмезджитте олдым. Кельгенимнен «Янны дюня» газетини зиярет эттим. Муаррир Нузет ага Умеров, муавин Аблязиз Велиев, хадимлер – эр кес мени корип шашты. Анда Риза ага да бар эди. О, атта мени элине алып котерди. Бу самимий, юрек тепрендириджи корюшов але бугунге кьадар козюм огюнден ич кетмей. Шу вакытта белли шаиримиз Решид Мурат да кельди. Баягы лаф этип отурдык. Токьталган мензилимни сорадылар. Риза ага:

– Бизим Богьурча кьасабамызга келирсинь, Эльмира аптень эр вакыт эвде, – деди.

Мен исе:

– Анда мен кьатнашкьан чырчыкылы Абибуллаевлер де бар, оларга да мытлак бармак керек, – дедим.

Риза ага сагылыкылашып кетти. Бираз вакыт кечкен сонь, шу куню Аблязиз ага бир кунни бельгилеп, Марьино кьасабасына мусафирликке чагырды, лякин мен Акъмезджитни даа яхшы бильмей эдим.

– Сейяре, мытлак кель, бизим язиджылар топлу яшаган ерни корерсинь, эм де истеген адам акьшам бизге келип, яныньда олур, – деп тенбиледи. Бараджак арабамны да айты.

О, бельгилеп чагыргьан куньде мен уйледен сонь эвинде яшаган союма кельмейжегимни айтып, Марьино кьасабасыны тапып бардым. Башта бир-эки ерге кирип чыкар эдим, деп Аблязиз агага ве онынь омюр аркьадашы Шевкьиеге ниетимни бильдирдим.

– Сакьын, кеч кьалма, Шевкьие мусафир софрасы япаджак, язиджылар келеджеклер, – деди кулюмсиреп Аблязиз ага.

Энь-эвеля шу ерде яшаган газет хадими Эмсае Аблямитовага анасы рахметли Зайде аптени ёкьлап кирдим. Мен оларны чокьтан билем. Мени корип пек кьуванды. О вакытта эви даа соньуна кьадар битмеген эди. Зайде аптенинь кьыз кьардашынынь кьызы яш кечинген эди. О, да анам дефн этильген мезарлыкькьа джыйылган эди. О, менден кьыз кьардашы Найлен аптенинь кьызынынь мезары насыл тургьаныны сорады.

Мен анама баргьанда онынь да мезарыны отлардан темизлеп тургьанымны айттым. Соньра аяк устюнден Айше Кокиевага кирип чыкьтым. Эмсае мени Аблязиз агьанынь эвине алып кельди. Анда энди буюк софра донатылган, Нузет Умеров, Шевкет Асанов, Билял Мамбет отура эдилер. Урие апте хасталангьанындан себеп келип оламаган. Олар менден Озьбекистандаки вазиетни сорадылар. Анда кьалган достлары, сой-сопларынен алякьа багламак ичюн оларнынь мензиллерини язып бердилер. Шу вакытта эр кес кьуванып, мени эвлерине давет этти.

Ич унутмайым, Билял ага:

– Сейяре, буларнын эписи кокке якын туруп, йылдызларнен сырдашалар, шай этип, Аблязиз агъан бир къач кере кокке бакъса, йырлары деръал пейда ола, онъа мен беллесем, йылдызлар ильхам багъышлай. Биз бираз ашагъыда, ашагъы маалледе яшаймыз, ильхамымыз о къадар къайнамай, – деп айтты. Сонъ: «Биллал, ярын Сейяре бизим эвге кельсин. О, кельсе яхшы олурым, иншалла, деп, Урие аптень тенбиелеп йиберди», – деди ве мензилини анълатты. Лякин, теэссюф ки, оларгъа барып оламадым.

Шу куню чокъ шаир ве языджыларны хатырладыкъ. Бильген, таныгъан Озбекистанда къалгъан ватандашларымызнынъ къулакъларыны чынълаттыкъ. Вакъыт кечкенини дуймадыкъ. Аблязиз агъа эр кеснен шакъа-къората этти. Яры геджеден сонъ менден гъайры эр кес эвине къайтты.

Саба исе Аблязиз агъа арабасынен мени Марыногъа чыкъкъан ёлгъа кетирди. Чюнки мен Мамут-Султангъа дайымнынъ эвине бараджакъ эдим. Бир къач кунъ кечер-кечмез Богъурча къасабасына, Риза Фазылнынъ эвине ёл алдым. О вакъытта о тарафкъа тек троллейбуслар юре, автобуслар бармай эди. Троллейбустан тюшкен сонъ, къалгъан ёлны джаяв кетмек керек олды.

Алиме Абденнанова сокъагъыны сорап таптым. Эв къапысы огюнде токътадым. Ашханенинъ пенджереси ачыкъ, кимсе корюмей. Копек афырмагъа башлады. Шай дегендже пенджеренен Эльмира аптенинъ башы корюнди.

–Сиз кимсиз, кириңыз, танымайым да, – деди о.

–Мен Сейярем, Чырчыкътан кельдим.

–Вай, акъыз танымадым, мен бир тюркиели къадын белледим. Риза агъан «Янъы дюнья»да корьдим, деп айткъан эди. Лякин не вакъыт келеджегини беян этмедим. Ичери кир, орталыкъ бир парча къарышыкъ, коресинъ, иште, къуруджылыкъ сонъуна къадар битмедим. Бу бала Айданнынъ огълу Арслан, – деди. Балачыкъ чапып келип элимни опыти. Мен онъа Озбекистандан кетирген бахшышымны кетирген эдим.

–Отур диван устуне Риза агъанъ шимди келир дегенджек, Риза агъа къапыдан кирди. Сонъра къызы Айдан, кельди. Мен онъа Аблязиз агъа зияфет япкъаныны айттым.

–Машалла, пек яхшы япкъан, – деп Риза агъа макъулледи.

Айдан бабасына бакъып:

–Баба, анавы ири, къырмызылы-сарылы шефталилеринъден теректе къалдымы? Мен , къалгъан олса, барып кетирейим. Сейяре ашап бакъсын, лезети пек гузель, – деди.

–Гъалиба, анда, бир къач дане олса керек. Сейяре Озбекистанда ким биле насыл сойларыны ашагъандыр, оны емишнен айретте къадырмакъ къыйын, – деди кулюмсиреп Риза агъа.

–Баба, я бизим шефталимиз Кырым шефталиси, мен бел-

лесем онынъ дады, лезети башкъа, эм де бизим багъчамызнынъ емишини ашап, бизге фикирини айтыр деп, – бир-эки дакъкъа ичинде теректе къалгъан шефталилерни джыйып, софрагъа кетирип къойды. Озьлери бир дане биле ашамай манъа, Озьбекистандан ильк кере ана топракъкъа аякъ баскъан мусафирге ашаттылар. Айдан манъа бакъып:

–Бакъынъыз. Сейяре, бабам багъчада чалышып, аджайип мейвалар осьтюре. Анда, Озьбекистанда багъ-багъчадан хабери ёкъ эди. Чюнки девлет эвинде яшадыкъ. Мында, ана-топракъта, коресинъизми, акъыкый шорбаджы олды. Не къадар айтсанъ биле, ана-юртнынъ мейвасы башкъа ола экен. Дуясизмы, къоқысы биле башкъа?

Айдангъа бойле аджайип шефталилер ичюн тешеккур бильдирдим. Риза агъа да бойле шефтали тереги осьтюргени ичюн сагъ-селямет олсун, амма Эльмира апте аджайип кобете пиширген. Акъшам киеви Рашид кельди. Мында да зияфет япылды.

–Бойле сыйлайберсенъиз, мен келеберирим, – деп кульдим.

–Сейяре, шай деме, – деди Риза агъа. – Сенинъ кочип кельмеге ниетинъ бармы?

–Эльбетте, бар, къысмет этсе, кочип де келирим, – дедим.

Мен къайтаджакъта Эльмира апте къаве, Риза агъа озюнинъ китапларыны багъышлады.

Мен бу кельгенимде, деерлик, бутюн сойларыма, дост-эшлериме бардым. Олардан ильхам алып, эйи къабуллардан гонъюм осип, юрегим къуванып, Озьбекистангъа къайттым. Экинджи кере 2005 сенеси кельдим. Мени кене бойле корюшювлер, самимий даветлер, севиндирди. Ватангъа авдет олмакъ ниетим омюр макъсадыма чевирильди. Мен Озьбекистанда догъып оськен олсам да, ич бир шейге мухтадж дегиль эдим. Эр шейим бар: эв, иш, атта Чырчыкъ шеэр акими (башы) анда чыкъкъан газетте манъа муаррир вазифесини теклиф этти, лякин мен ред эттим. Гъурбетликте падиша олгъандже, озь ана-юртунъда чобан олгъанынъ яхшы, деп нафиле айтылмагъан.

Бир шейге бакъмай, 2006 сенеси Ватангъа авдет олдым. Сойларым, дост-эшлерим, танышларым, ярдым эллерини узатып туралар. Бойле адамлар олгъанына къуванам ве гъурурланам.

Окбуйыджылар иджадындан

Назым КЕРИЧЛИ

Назым Насип оглы МЕМЕТОВ (КЕРИЧЛИ) 1958 сенеси февраль 9-да Озбекистан-да Андижан виляетининь Кьургъан-тепа районьндаки Савай ходжалыгында дю-ньягъа кельди. Ташкент девлет педагогика институтыны филология факультетининь кырымтатар болугинде тасиль алды.

21 йыл девамында Озбекистанда, сонъра 1988 сенесинден башлап Кы-рымда орта мектеплерде кырымтатар тили оджасы олып чалышты. Балалар ичюн «Учь истек» (2011) ве «Эски кью» адлы китапларны нешир этти.

Къаргъалар

Эрте баарь. Табиат къатты кыштан сонъ сыджакъ урбаларыны денъиштирмеге ашыкъмай. Терек ве осюмликлерде япрачыклар даа корюнмей. Кунешнинь шавлелери топракъны кереги киби кызыдырып оламай.

Анда-мында аш кыдырып кезген къаргъаларны корьмек мумкюн.

Бешинджи сыныфта окбугъан Осман компьютерден бираз раатланайым деп, азбаргъа чыкты. Тышта козьчиклерининь болдургъаныны ис этти.

Азбарда онынь янына Алабаш адлы копечиги чапып кельди. Осман эвге кирип копечигине отьмек алып чыкты. Алабаш оть-мекни ашап башлагъаныны корьген къаргъалар онынь янына учып кельдилер.

Олар Алабашкъа «уджюм» этмеге башладылар. О исе:

«Кетинь мындан, сизге береджек отьмегим ёкъ!» – деген киби къаргъаларгъа афырды.

Лякин инат къаргъалар озь ниетинден вазгечмейджеги белли

эди. Ачувланган копек бир кьаргьаны тутаджак олып, онын пешинден чапмагъа башлады. О не къадар тырышса да, кьаргьаны тутып оламады.

Бираздан болдуруп къайткъан Алабаш отьмегининъ ёкъ олгъаныны коре. О бир кьаргьанынъ артындан чапып юргенде, дигер кьаргьалар отьмекни алып къачалар ве талашып – талашып ашап битирелер.

Кукуккьуш

Ер юзюнде яшаган эр бир айван, боджек ве чокътан-чокъ дигер джанлы махлюкларнынъ озюне хас сес чыкъарув къабилиетлери бар. Меселя: сыгыр – муньрей, копек – афыра, кукуккьуш – кукуклай.

«Ку-ку, ку-ку! – деп кукуккьуш озюнинъ къайда олгъаныны дигер сойларына бильдире.

Эгер орманда оны расткетирсенъиз, аджайип бир теэссурат-та къалырсынъыз. О сес чыкъарганда гъагъасыны ачмай, санки квал чалгъаны киби тек боюныны соза.

Кукуккьуш йырламакъ ичюн чокъсу алда гурь тереклик олган ерни сайлай.

Бунынъ себеби бар: о вакыт онынъ сеси тыныкъ ве узакъкъа эшитиле.

Бу кьуш озь эвлятларыны озю осьтюрмей. Аксине, йымырта къояджакъта дигер кьушларнынъ юваларыны тапа, анда олган йымырталарны ерге ташлай ве тек озюнкисини къалдыра. Кьушлар исе йымырталардан чыкъкъан кукуккьушны озь эвляды киби осьтюрелер.

...Эгер кукуккьушнынъ сесини сайып башласанъыз, аз олса, къасеветке далманъ, о башкъа сефер чокъча саяр.

Ким бай?

Бир койде эки бекяр яшагън. Бириси бай, дигери фукъаре. Амма олар бири-бирини дост сая эдилер. Бир кере бай бекяр достуна:

— Биз яшайышымызгъа бир деньишме кирсетмек керек, яни озюмизге лайыкъ кыз тапып, эвленмелимиз, — дей.

Достлар айткъаны киби япалар. Бай бай кызгъа, фукъаре фукъаре кызгъа эвлене.

Бир йылдан сонъ фукъаренинъ огълу ола, амма о яшайышына севинмей, чюнки алы даа зияде бетерлеше.

Куньлерден бир кунь бай ве фуькъаре кене расткелишелер. Бай сорай:

– Сонь, насыл, яшайышынь деньиштимиз? Фуькъаре достуна бакьпы:

– Даа бетер фуькъарелештим, — дей. Байнынь баласы ёьк эди ве о фуькъареге:

– Эгер сен о къадар алсыз олсань, маньа огьлуньны сат, — деп мураджаат эте.

Фуькъаре:

– Олмайджакь шей! Сен не айтасынь! Дюньа малы берсень биле сатмам!

О вакьыт бай:

– Коресиньми, сен насыл бай олдын, — деп джеваплана.

Джанлы макъат

Акьшам Акьмесджит шеэринден чыкъкъан трен ёлджуларны Керич шеэрине еткизмеге ашыкъа. Ёлджулар, тань атар-атмаз, яваш-яваш яткъан ерлеринден туруп башладылар. Абдуреим экинжи купенинь рафындан тюшер экен, ашагы скемледе бир адам отургъаныны корьди.

Бет-къолларыны ювгъан сонь купеде отургъан инсан акь сакь-аллы семетдешимиз олгъаныны корип, онен селямлашты.

Бираздан олар арасында субет башланды.

Юкьудан уянгъан чечек айынынь кунеши Керич ярымадасынынь чёллерини бол-бол яраштырмагъа ашыкъа.

— Коресиньми, бизим насыл аджайип чёллеримиз бар? Бираздан бутюн этраф джанлы макъатнен дюльберлешир, — деди акьсакьал.

Абдуреим тааджипленип, къарткъа бакьты.

Къарт ёлдашынынь аньламагъаныны корип:

— Чёллерге дикькъатнен бакьсань, анда оськен чешит-тюрюл от – оленлерни ве чечеклерлерни корерсинь. Олар бири-биринден дюльбер. Бакькъан сайын, бакьмакъ истейсинь.

Оларнынь эписини Алла Таала ойле осьтюрген ки, санки джанлы макъат киби, — деди о.

Акьсакьал къартнынь айткъан сёзлери Абдуреимни къандырды. О джанлы макъаттан зевкъ ала башлады.

Бираздан трен «Учь сельби» дурагьында токътады. Вагонгъа бир къач адам чыкъты. Бир къадыннынь элинде чёл чечеклери бар эди.

Абдуреим чечеклерни корип, оларгъа языкьсынды.

Ашыкъ Мурат
ДЖОШКЪУЧ

Ашыкъ Мурат Джошкъун 1902 сенеси Къырымдан Тюркиеге иджрет эткен бир сакиннинъ оғлудыр. О, Акъсарайнынъ Хамидие коюнде ерлешкен шу сакиннинъ аилесинде 1923 сенеси дюнъяга кельди. Омюрининъ сонъунадже къалемини ташламады. 2001 сенеси «Хамидиеден юксельген сес» адынен 160 шиирден ибарет китабы нешир этильди. Уйкен оғлу Бекир Джошкъун да бабасы киби къалем эхли олып, «Ашыкъ Оғлу» тахаллюсынен шиирлер яза.

Къырым дестаны

Багъчасарай, Акъмесджит, Къарасувдан,
 Атамынъ юртындан яслы Къырымдан,
 Чекильген чиледен, адджы дурумдан,
 Тириден, ольгенден селям кетирдим.

Юртындан, ювадан, къувулгъанлардан,
 Къара вагонларда къырылгъанлардан,
 Козьяшлары иле ёгърулгъанлардан,
 Сагъ къалгъан джанлардан селям кетирдим.

Эзиет чеккен сойдашларымдан,
 Къырым овасындан, сарп дагъларындан,
 Дердинъден аглагъан чокъракъларындан,
 Тёкюльген къанлардан селям кетирдим.

Имансыз кызыллар тоймады кьандан,
Ислямы ёкъ этмек азиз ватандан,
Дин, Къур'ан ёлунда ольген инсандан,
Шейттен, гъазыдан селям кетирдим.

Йыкългъан минаре, виране джами,
Харабеге дёнип батмыш бир геми,
Алла седалары сармыш матеми,
Хафыздан, оджадан селям кетирдим.

Шаирлер, Герайлар, ханлар нерееде?
Заферлер къазангъан жанлар нерееде?
Фатихлер торуны – онлар нерееде?
Шанлы тарихлардан селям кетирдим.

Бурулча сувындан атын атлаткъан,
Он секиз явурнынъ отюн патлаткъан,
Джез пара алмайып, кумюш сайлаткъан
Алим Айдамакътан селям кетирдим.

Къараман Тюрк, джесюр Татар баллары,
Олю, тири – унутамам онлары,
Дин, намус огърунда акъкъан къанлары.
Гаспралылардан селям кетирдим.

Не языкъ, йыкълмыш юртнынъ ювасы,
Кяхпе душман урды, азды ярасы,
Тарла тапан ёкътыр, малы-парасы,
Ах чеккен жанлардан селям кетирдим.

Мурат Джошкъун дер ки, дурмай ич дилим,
Хамидие коюм, Акъсарай илим.
Ашкъынъ дёнъизине далды къалемим,
Джошкъан далгъалардан селям кетирдим.

Айырма

Мусульман, Тюркмиз, динимиз бирдир,
Аллахым, бизлерни бизден айырма.
Джынсымыз, тилимиз айры олса да,
Аллахым бизлерни бизден айырма.

Китабымыз Къур'ан, ёлумуз бирдир,
Къыблагъа дёнермиз, ёнюмиз бирдир.
Барышта, заферде унюмиз бирдир,
Аллахым, бизлерни бизден айырма.

Ватан бизим, шерев бизим, шан бизим,
Огърунда тёкюльген, акъкъан къан бизим.
Севе-севе тарифленген джан бизим,
Аллахым, бизлерни бизден айырма.

Эзанлар окъуыр минарелерден,
Намазгъа чагъырыр бизни эр ерден.
Гонъюллер шадланыр джошкъанда бирден,
Аллахым, бизлерни бизден айырма.

Барышыкъюн орду бору чалгъанда,
Ватанперверлер эп тедбир алгъанда,
Текбир седалары Хакъкъа баргъанда,
Аллахым, бизлерни бизден айырма.

Байрагъым коклерде далгъаланаджакъ,
Рюзгярлар эстикче Сени анъаджакъ.
Санджагъым заферле, шанла къаладжакъ,
Аллахым, бизлерни бизден айырма.

Джошкуным, айрылыкъ якъышмаз бизге,
Урь миллетим юрер догъру бир изге.
Душманнынъ къарышысында чёкмем тизге,
Аллахым, бизлерни бизден айырма.

Салия МЕНДУ

Салия Менду, яни Салия Мемет Фазыл (догъру ады исе Салиха олып, Романияда танылган джемаат эрбапларындан Мустеджип Улькусалнынъ къыз къардашы ве айны шойле танылган джемаат эрбабы Аджи Неджип Фазылнынъ догъмуш абласы) 1903 сенеси Добруджанынъ Азаплар коюнде дюньягъа кельди. Эдиге, Добруджа къырымтатарларынынъ ильк ханым шаиреси ола. Онынъ язган бир сыра шиирлери сакъланып къалган. Гъает фааль джемаатчы инсан олган Салия Фазыл Къырым дапасы ичюн коммунист режими вакътында якъалана ве апсханелерде чокъ къыйналып, азаплар чекип, 1962 сенеси анда вефат эте.

ТИЛЕГИМИЗ

Эртен эрте турайыкъ,
Чалышайыкъ, джошайыкъ.
Алтындай парылдатып,
Джуртымызны охшайыкъ.

Мектеп болсын богъчамыз,
Китап болсын акъчамыз.
Огренийик, аркъадаш,
Бильги толсын богъчамыз.

Фукъарени кульдирип,
Оксюзге аш берийик.
Козь джашларыны силип,
Джол тотырып джурийик.

Мектеплерге киргенде,
Эль ичинде оськенде:
«Ох, балам!» деп, сукълансын
Анай, бабай, корьгенде!

Джарыкъ йылдыз болайыкъ,
 Эр бир якътан тувайыкъ.
 Джаилликни джойткъан сонъ,
 Ёкъсызлыкъны къувайыкъ.

Янъылыкъкъа, бильгиге
 Биз теменна этийик.
 Акъ огърунда курешип,
 Эр мураткъа джетийик.

ОГЕЙ АНАЛЫКЪ

Озь улуна джыллы отъмек, май бере,
 Ашап, тойып, оссин деп,
 Мен гъарипке омач шорба пишире,
 Тююлип, бувылып ольсин, деп.
 Ой яман, ой яман, огей ана бек яман.

Озь улуна ат чаптыра,
 Чапып, къошуны озсын деп.
 Мен гъарипке эшек бере,
 Отырып джерге тюшсин, деп.
 Ой яман, ой яман, огей ана бек яман!

Озь улуна тон кийсетир,
 Ярашып, джурип, оссин, деп.
 Мен гъарипни джарты-джурты кийдирир,
 Тонъып, къатып, къалсын, деп.
 Ой яман, ой яман, огей ана бек яман.

Гонъюльде шиирлер чокърагъы...

Альяна Мустафа къызы Османова 1937 сенеси 9 майыс куню Акъяр шеэринде дюньягъа кельди. Сюргонлик йылары къоранталары янгиюльде яшады. Альяна Османова четэль тиллер институтында тасиль алды, мектепте англиз тили оджасы олып чалышты, 1969 сенеси Душанбе шеэринде кочъти, Таджик ИНТИде (информация институтында) патент болюгининъ мудури олып чалышты. Таджикистан илимлер академиясы фельсефе болюгининъ аспирантурасыны битирди, «Роль СМИ в пропаганде новой обрядности» диссертациясыны азырлады.

Онынъ биринджи эсерлери «Совет Точикистони», «Вечерний Душанбе» газеталарында дюнья юзю коръди.

1990 сенеси Альяна Османова Къырымгъа къайтты. Миллий матбуатымызда эсерлери девамлы басылып кельген шаиренинъ Къырымда он китабы неширден чыкъты, о къырымтатар языджылары бирлигининъ азасыдыр.

Шаиренинъ балалар ичюн меракълы ве окъунакълы шиирлери ве тапмаджалары, севгининъ тылсымлы алемини тасвир эткен эм миллий дуйгъуларыны уянткъан сатырлары юреклерде аджайип теэссуратлар къалдыра.

Онынъ шиирлери шифалы бааръ ельчиги киби енгиль-енгиль эсип, юрекке токъуна, кимсени первасыз къалдырмайып, гонъюллерни охшай, хаяллар дёнъизине далдыра, миллий мира-сымызнынъ дюльберлигини хатырлата, севги дуйгъулары алемине алып кете.

Шаиренинъ аятий икметинен суварылгъан сатырларыны те-крар-текрар окъумагъа истейсинъ. Балалар ичюн шиирлери кичкенелерге шёнълик ве бильги багъышлай, этрафтаки алемни огренмеге чагъыра, назиклик ве ренклер толу сатырлар аджайип дакъкъаларны эдие эте.

Шаиреде мусафирликте булунгъанда учъ къалын, эльязма

дефтерни саифелеп, даа басылмагъан шиирлерни козьден кечиргенде, озюмни аджайип нефасет багъчасына далгъан киби ис эттим.

– Альяна-ханум, Сиз не вакъыт шиир язмагъа башладыңыз? Бунъа не себеп олды?

– Мен чокътан шиир яза эдим. Къырымгъа 1990 сенеси къайткъан сонъ, меним омюримде чокъ къыйынлыкълар, агъыр кунълер олып кечти. Къарасувбазарда яшай эдик, сонъ Акъмесджитке кочътик, къорантамызда йылар бою учъ хаста инсанны бакътым. Джаным зиядесинден сыкъылгъан вакъытта элиме къалемнен къагъыт алып, шиир къаралай, сонъ язгъанларымны томарлап бир кошеге фырлатып ата эдим. Шиир язгъанда, озюмни бираз енгильдже дуйгъан киби ола эдим. Иджадым мени шу заман рух тюшкюнлигинден къуртарып, гонълюме насылдыр теселли багъышлагъанына эмин олдым. Шу, фырлатып аткъан шиирий сатырларынен толу къагъытларны къызым топлап ала ве сакълай эди.

Анамны, огълумны, эки агъамны, торунымны о бир дюньягъа озгъардым. Вакъыт кечти, бир кунъ кельди, къызым маъна: «Ана, шиирлерини нешир этмек керек, джоюлмасынлар», – деди.

Ойле этип озъ эсабыма биринджи шиирлер джыйынтыгымны чыкъардым. Бу 2007 сенеси Акъмесджитте дюнья юзю корьген «Севги гуллери» китабы эди. Ондан сонъ иджадымны девам эттим. Балалар ичюн шиирлер джыйынтыкъларыны нешир эттим. «Топ-топ-топ...» (2007), «Элифбе алеминде» (2008), «Джан сефасы» (2008), «Тылсымлы къасиде» (2008), «Танышайыкъ: айванлар ве къушлар» (балалар ичюн тапмаджалар), «Тап, бакъайым!» (балалар ичюн мейва, себзе ве осюмликлер акъкъында тапмаджалар) (2013), «Чечеклер алеминде» (чечеклер акъкъында тапмаджалар) (2017). «Ашкъ дуйгъуларым» ве «Алев сёнмей юректе» лирик шиирлери джыйынтыкълары исе 2010 сенеси дюнья юзю корьдилер.

– Эксери шиирлериниз дюньяда энъ аджайип дуйгъу – севги акъкъындадыр, эм олар о къадар гузель, о къадар самимий рухта яратылгъан ки... Ильхамны, дерсинъ, насылдыр бир сонъу корюнмеген чокъракътан аласыз, я?

– Бильмейим... Менден журналистлер къач кере сорагъан эдилер: я «Аджеба, Сиз аля даа севесизми?» Мен оларгъа: «Мен озюм дегиль, сиз, яшлар, севгенинъизни, эм севип, бахтлы олгъанынызынъы джан-гонъюльден истер эдим!», – деген эдим. Бельки онынъ ичюн шиирлерим де ойле олып чыкъа!

Мен озъ озюмни къуш санмакъ керек олса, санам. Хаялымда

чешит шиирий образларны тасвирлемек керек олса, оларны тасвирлейим...

– Керчектен, тылсымдгы экенсиз...

– Месея, балалар ичюн шииримде кобелек акъкъында язмагъа истесем, онынъ учушыны, анги чечек устуне къонгъаныны козь огюне кетирем. Онъа нисбетен дуйгъуларымны тасавур этем... Ойле этип шиир сатырлары бирер-бирер догъа, иште...
– деди Альяна-ханум ве артындан манъа хоразчыкъ акъкъында бала шиирининъ шырыкълы сатырларыны окъуп берди:

Пек аджайип хоразым,
Дюльберлигине разым.
О юре азбарымда,
Разы тавукъларым да.
Эр кестен эрте тура,
Бизлерни тез уята.
Тавукъларны джыйгъан сонъ,
Къопайып четте тура.
Эр куннинъ тертибинде
Турмакъ, отламакъ керек.
Исте-истеме, эп бир
Къоранта бакъмакъ керек.
Гъурурлым хоразымнен.
Ой, да шаныны биле!
Тавукълар, авесленип
Артындан юре бере!

Шу джошкъун сатырлар менде бирден севинч ве шеньлик дуйгъусыны далгъалаттылар, деръал ренкли, кычыравукъ хоразчыкънынъ джанлы тасвири козь огюме кельди.

– Альяна-ханум, шиирлеринъиз кунеш нурлары киби сыджакъ-лыкънен юрекке токъуна... Фельсефий сатырларынынъ исе аят дерслери киби:

«Динълеп бакъ озъ озюньни, билип айт сонъ сёзюньни...»

– Бунынъ эписи Алла-Тааладандыр. Сабалары турсам, пенджере артындан къуш сесини эшитсем, къалем уджуна бирден сатырлар келип къонгъан киби оларар, отуруп язам... Сонъ къалдырам. Бираз вакыттан яныдан окъуйым, тюзетем...

– Севги дуйгъусы шиирлерде насыл этип тасвирлене?

– Севги акъкъында шиир язгъанда, санки севдагъа мураджаат этесинъ, севда къальбининъ сырына токъунмагъа истейсинъ, оны бильмеге ынтыласынъ... Сатырлар чешме суву киби акъып келе. Севги чешмесинден:

...Къачма, къачма, сен къачма.
 Етип, эп бир тутарым!
 Истемесенъ, сыр ачма,
 Сакълансанъ да, тапарым...

...Сени северми эдим,
 Юректе ашкъ олмаса.
 Азап чеке юрегим,
 Севги урьмет олмаса...

– Бир чокъ шиирлеринъиз къырымтатарларнынъ кечмишини, миллий урф-адетлерининъ унутулмасына чагыра...

– Месея, «Къызларда джыйын бугуны» шиири санки кечмишке мусафирликке чагыргъан киби ола, эвельки джыйынарны хатырлата. Бугуныкы яшларны миллий урф-адетлеримизге джелъп этмеге истегим, иште, сатырларымда тасвирленип, омюрге кече.

– Сизнинъ шиирлеринъизге язылгъан йырларны эшиткен эдим...

– Керчектен, бир къач шиириме музыка язылды. Иджраджыларгъа тилегим бар – йыр сёзлери муэллифлерининъ адлары санадан мытлакъа айтылмакъ керек.

Деерли эр бир шиирнинъ озъ нагъмеси бар. (Альяна-ханум деръал бир къач сатырны манъа йырлап берди, нагъмеси къадимий къырымтатар нагъмелерини анъдыргъан шекильде):

Сен кеткенде, гуль ташладым
 Аягынынъ тюбюне.
 Яваштан сес башладым:
 Багырыкъдай корюне...
 Сен кетесинъ – мен чапам,
 Артындан еталмайым.
 Султан сен ол, мен – халкъынъ –
 Десенъ де, чаре тапалмайым...

– Йыл мевсимлери сизге айрыджа илхам багъышлайдыр?

– Эльбет. Месея, бааръде алем тылсымлы къуветнен тола, орталыкъ уяна, джанлана, деньише, ешере. Инсаннынъ къальби севинч шашкынлыгънен тола, инсан бааръден деньишмелер беклей, эйилик истей, къальби илхамнен толып-таша:

...Бааръ озю келиндай,
 Ешилъ урбасын кие...
 Санки бизге айткъандай,
 «Къуван аяткъа», – дие.

Сыджакъны биз беклеймиз,
Аятымыз дёнъишсин...
Тек яхшылыкъ истеймиз,
Баарь чокъ иссе къошсын.

07.03.2018.

Сёзлери буллюр, темиз, чыкъ тамчыларыны анъдыргъан эр бир шиирнинъ, озъ аэнки, озъ джошкъун сеси, нагъмеси, ышыгы парылдап тура. Шаиренинъ аятый бильгилери, инамлары шиирлеринде акс олуна – эр бир шаир ички дюнъясыны кягъыт устюнде акс эттирип, окъуйыджыны айретте къалдырмагъа ашыкъа. Альяна-ханумнынъ шиирлери – санки омюр кузъгюси, инсаннынъ ички дюнъясыны шырныкълы эм самимий тарзда косътере. Онынъ шиирлери инсаннынъ энъ терен, энъ назик, энъ дюльбер дуйгуларына багъышлангъан. Онынъ шиирлери инсанны тюшюнипташынып яшамагъа огрете, къырымтатарнынъ миллий рухуны джанландыра, озъгюн къырымтатар миллети олгъанымызны балаларнынъ анына шиирлеринен синъдире.

Альяна Османованынъ инсаниетлиги, мерхаметлиги, гонъюль джумертлиги, озъ халкъына эм яш несиллерге севгиси онынъ шиирлеринде муджессемленгендир.

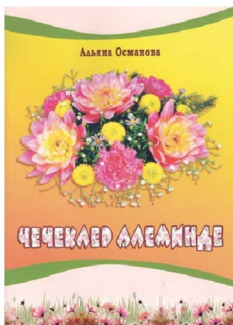
Шаиренинъ гонълондеки битмез-тюкенмез шиирлер чокърагъы бизге даа чокътан-чокъ аджайип сатырларны, дуйгуларны, арзу-истеклерни, ильхам ве тылсымлы дакъкъаларны багъышлайджагъына эминмиз!

Гульнара УСЕИНОВА

*Китап
рафларынъызгъа*

Альяна Османова Чечеклер алеминде

Мезкюр китап балалар ичюн язылган бир чокъ шиирий тапмаджалар джыйынтыгыдыр. Джанлы тильнен язылган чечеклер акъкъында тапмаджалар кичкене окъуйджылар ичюн ана тильни огренмеге ярдым эте. Китап лугъат ве чечеклернинъ дюльбер ресимлеринен теминленген. Джеми 300 нусхада нешир этильген.

Ирина Пинтя Золотое кольцо

Ирина Пинтя «Алтын юзюк» — «Золота каблучка» адлы рус тилине терджиме этильген халкъ йырлары джыйынтыгынынъ муэллифидир. Джыйынтыкъта ноталарынен берильген еди кырымтатар халкъ йырларынен бир сырада эрмени, юнан, украин, итальян, френк тиллеринде йырлар да ер алган. Терджиман бу китабы иле Кырымда яшагъан эр тюрлю тильде лаф эткен халкъларгъа тиль седлерини ашып, бир бирини даа яхшы анъламагъа ярдым этеджектир.

П.Я.Челурина Орнаментальное шитье Крыма Факсимиль нешир

Мезкюр китапта муэллиф тафсиятлы шекильде кырымтатар орьнеклерининь («татар ишлеме»), «мыкъллама», «букме», «къаснакы» ве дигерлернинь эсасларыны ве усулларыны айдынала.

Озьгон кырымтатар ишлемелернинь усулларыны муэллифке Судакь районында, Кезлевде, Багъчасарайда яшагъан кырымтатар усталары косътерип, нетиджеде 1930 сенеси Багъчасарайда махсус курслары тешкиль этильген.

1938 сенеси Всесоюзное кооперативное объединенное издательство тарафындан нешир этильген китапта усулларнен бербер ишлемелернинь ресимлери эм нумюнелери косътериле.

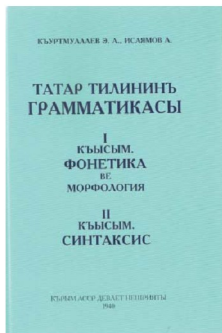
Факсимиль нешири 2017 сенеси Акъмесджитте джеми 300 нухсада басылды.

Э.А. Къуртмуллаев, А.Ислямов Татар тилининь грамматикасы Факсимиль нешир

Мезкюр китапнынь биринджи кысымы («Фонетика ве морфология») там олмагъан орта мектеплернинь 6-7-нджи сыныфлар ичюн ве экинджи кысымы («Синтаксис») там олмагъан орта мектеплернинь 6-7-нджи сыныфлар ичюн дерслик сыфатында 1940 сенеси Къырым АССР девлет нешриятында нешир этильген.

Оджалар ичюн керекли бу дерсликнинь факсимиль нешири текрар 300 нухсада дердж этильген.

Эмир Усеин Чалбаш

Крылья вырастают в небе

Белли учуджы, Улу Ватан дженкининь иштиракчиси Эмир Усеин Чалбашнынъ (1918–2005) хатырлавлары шекилинде язылган китап онынъ дженк йыларындаки куньделик дефтерлерине эсасланган. Китапта тафсилятлы тарзда учуджыларнынъ арбий фаалителери, авада душманнен урушлары, джебе достлары, джоюклар эм енъишлер акъкында тариф этиле.

Чалбашнынъ хатырлавлары – учуджыларнынъ къараманджа хызметлерининъ ифадели тасвири эм дженк шараитлеринде инсанлар акъкында тюшюнджелеридир.

Учуджынынъ хатырлавлары учуджылыкъ саасынынъ тарихынен де таныш олмага истегенлер ичюн меракълы олур.

Китап джеми 300 нухада нешир этильген.

Мезкюр китаплар И.Гаспринский адына Медиамеркез тарафындан азырланып нешир этильдилер.

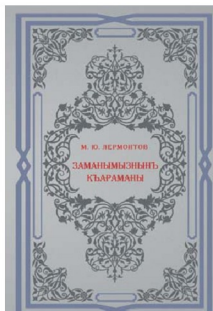

М.Ю. Лермонтов

Заманымызнынъ къараманы

Мезкюр китап 1939 сенеси Акъмесджитте Кырым АССР Девлет нешриятында дюнья юзю корьген эди (муаррир Ю.Болат, рус тилинден кырымтатар тилине терджиме эткенлер – Я.Курчки ве О.Амит).

Эсернинъ факсимиль нешири 2017 сенеси, джеми 300 нухада басылды.

А.М.Эмирова **Актуальные проблемы** **крымскотатарской филологии**

Мезкюр джыйынтыкыта топланылган макъалелер кырымтатар филологиясынынъ (лексикология, фразеология, лексикография, литературная поэтика) кысымларына багышланган. Муэллиф озюнинъ махсус диккъатыны социаль лингвистиканынъ меселелерине айырган (кырымтатар тилининъ ичтимай-къануний статусы, Кырымда тиль вазияти эм сиясети ве иляхре). Нешир кырымтатар тили ве эдебияты боюнда оджалар, талелелер ве кырымтатар тилининъ вазиятинен меракъланганларгъа файдалы оладжакътыр.

Джыйынтык джеми 200 нухада нешир этильген.

Идрис Асанин **Азиз халкъыма** **Басылмагъан шиирлер**

Мезкюр джыйынтык кырымтатар шаири Идрис Асаниннынъ (1927-2007) басылмагъан шиирлеринден тертип этильген. Китапнынъ «Багышлавлар», «Ватан», «Лирик шиирлер», «Миллетиме» адлы кысымларында шаирнинъ сексенден зияде шиирлери топланган. Базы шиирлернинъ языджынынъ озь къолунен язган асыл нухалары косътерильген. Китапны тертип эткен Зарема Хайрединова. Китап джеми 300 нухада басылды.

Бакый Газиев Халкъ шаири Эшмырза Факсимиль нешир

Китап 1940 сенеси Акъмесджитте Къырым АССР Девлет нешриятында нешир этильген. Неширге А.С.Пушкин адына кърым татар тили ве эдебияты ильмий-тешкерюв институты* тарафындан азырланъан. Китапта халкъ шаири «Эшмырза ве онынъ шиирлери» акъкында макъале ве беш шири берильген. «Бу Кърымда киши ёкъ, солдатлыккъа кетеджек», «Джаным балам, кетинъиз, солдат олып къалманъыз», «Алымызны

сорасанъ, хайыргъа къалды кунюмиз», «Оньма-битме, Карашай, чокъ яшам, сен муфто») киби шиирлери Къырымда XVIII-XIX асырларда чар Русиесининъ халкъны зорнен «руслаштырув», яшларны междубрий ордугъа солдатлыккъа алув. Къырымдан «Акъ топраккъа» олгъан къырымтатар кочълери акъкындадыр. Олар язылы оларакъ сакъланмай, халкъ афызында айтылып, кениш джайрагъандыр, – деп къайд эте муэллиф Бакый Газиев. Китапнынъ «Халкънынъ Эшмырза къарт акъкында хатырлавлары» адлы къысымында исе афыз яратыджылыгы сакълап кельгенлернинъ эм Эшмырзанынъ талебелерининъ хатырлавлары бериле (Эшмырза 1894-1895 сенелери 78-80 яшларында Маяк-Салын коюнде вефат эткендир).

Китапнынъ факсимиль нешири джеми 300 нусхада басылды.

*Китапта олгъан эвельки язув услуби къалдырылды.

А.М. Горький Икяелер Факсимиль нешир

Джыйынтыкъ 1939 сенеси Акъмесджитте Къырым АССР Девлет нешриятында дюнья юзю корьген эди. Китапта Горькийнинъ къырымтатар тилинде «Инсаннынъ догъушы», «Анекдот», «Тюркюни насыл уйдурдылар» киби учъ икяеси ер алгъан.

Китапнынъ факсимиль нешири 2017 сенеси, джеми 300 нусха олып держ этильди.

«Йылдыз» абунеджилерининъ дикъкъатына!

2018 сенесине меджмуамызгъа абуне девам эте. Базы почта болюклеринде «Йылдыз» абуне каталогларында ёкъ деп, абунеджилеримизни абуне этмейип къайтаралар. Бунъа инанманъыз. «Йылдыз» меджмуасы 2018 сенесининъ абуне каталогларына кирсетильген ве онъа эр бир почта болюгинде абуне олмакъ мумкюн.

Ярым йыллыкъ абуне фияты **340 кумюш 41 капик.**

«Йылдыз»нынъ абуне индекси **75298.**

Абуне этмеге ред эткен почта болюклерине шикъетлеринъизни +7 3652-598-712 телефон вастасынен Медиамеркезге хабер этинъиз.

Издается на крымскотатарском языке **«Йылдыз» №2 (242).**

Верстка: Мемедулла Усеинов

Подписано к печати 08.04.2018 г.

Дата выхода номера в свет 29.05.2018 г.

Формат 70х108 1/16. Печать офсетная.

Заказ №

Тираж 768 экз.

Адрес редакции:

295007, г. Симферополь, проспект Вернадского, 155, кв. 3.

E-mail: yildiz1976s@mail.ru

Свидетельство о регистрации

средства массовой информации ПИ №ТУ 91-00296

Отпечатано в типографии «Салта»:

г. Симферополь, ул. Коммунальная/пер. Промежуточный, 24/3.

E-mail: saltaprint.com

Меджмуа окъуйыджыларгъа вакътында еткизильмесе, онынъ нешири ичюн месуль «И. Гаспринский адына медиамеркезге мураджаат этмек мумкюн.

Тел.: 598-712

Индекс 75298

